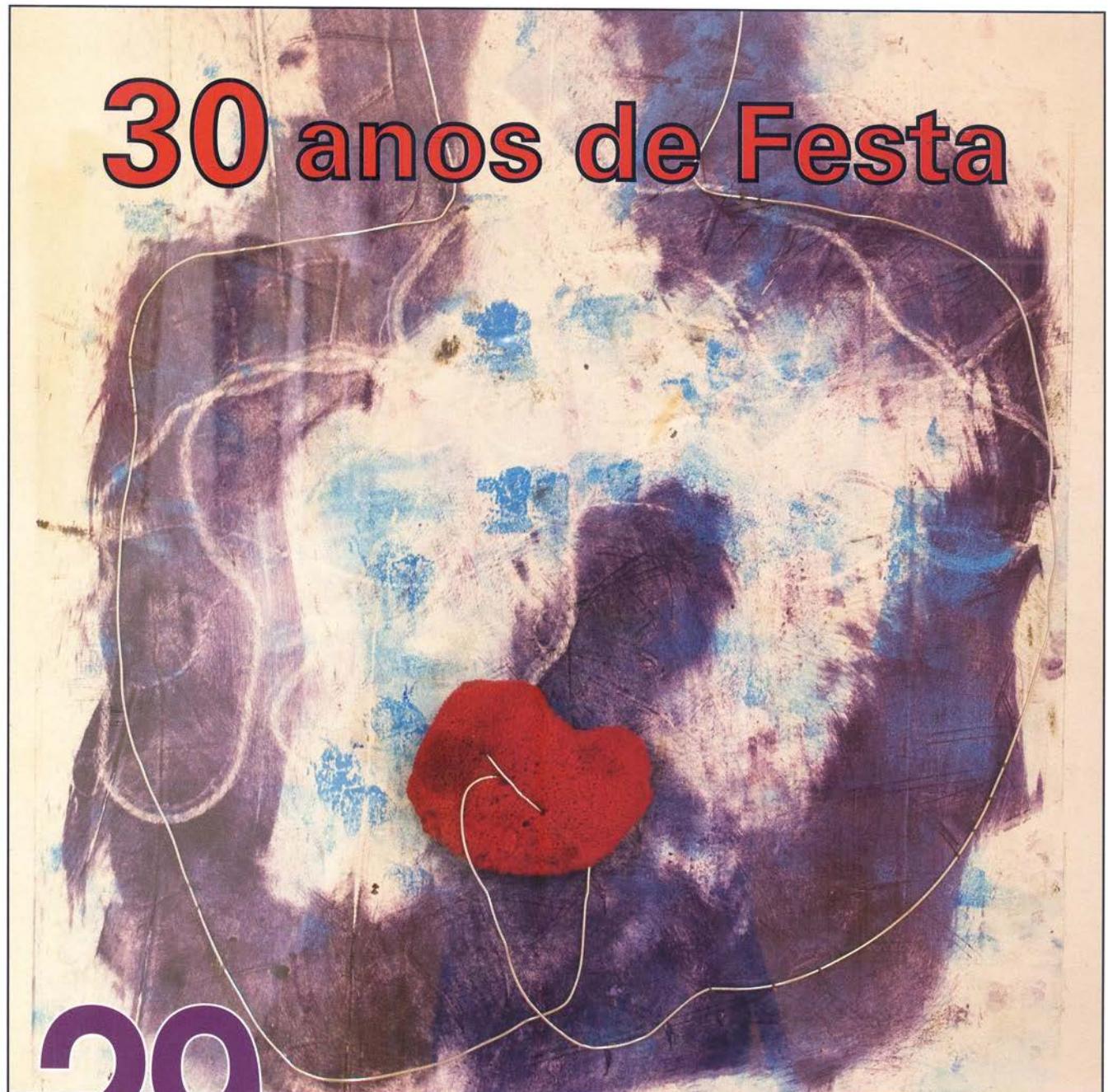

F E S T A   D A   P A L A B R A

S I L E N C I A D A

30 anos de Festa

29

Publicación Galega Feminista
Galicia. 2013

<p style="text-align: center;">F S I L E N C I A D A</p>	<p style="text-align: center;">E S T A D A</p> <p>Edita: FIGA</p> <p>Colabora: Xunta de Galicia</p> <p>Dirección: María Xosé Queizán</p> <p>Diseño: Margarita Ledo Andión</p> <p>Maquetación: María Xosé Queizán</p> <p>Asesora Lingüística: Marga Rodríguez Marcuño</p> <p>Colaborado@s:</p> <ul style="list-style-type: none"> María Xosé Queizán Helena González Fernández Camiño Noia Mónica Bar Cendón Carlos L. Bernárdez Marga Rodríguez Marcuño Manuela Pena Santiago Ledicia Costas María Xosé Agra Romero Yashmina Shawki Áurea Sánchez Puente Afonso Becerra de Becerrea Avelino Muleiro Paula Mariño Marga do Val Bernardo Máiz Vázquez Manuel Forcadela Ramón Nicolás 	<p style="text-align: center;">P A L A B R A</p> <p>Cubierta: Rut Martínez</p> <p>Ilustracións: Rut Martínez</p> <p>Web: Mónica Bar www.festadapalbrasileñiada.org feministasindependentesgalegas.blogspot.com</p> <p>Correo-e: festadapalbrasileñiada@gmail.com</p> <p>Distribúe: www.andelvirtual.com</p> <p>Imprime: Feito, S.L.</p> <p>Dep. Legal: VG-241-1983</p>
---	--	---

EDITORIAL

30 ANOS DE FESTA DA PALABRA

No ano 1975, no que fundamos a Asociación Galega da Muller, e iniciamos o feminismo colectivo en Galiza, comecei a acción, a reflexión e a escrita a favor da liberación das mulleres. Foron anos de moito traballo ao seren tamén moitos os dereitos que cumpría reivindicar, despois de tantos anos de ditadura fascista. Un amplio e diverso abano de mulleres uniámonos ao redor da causa feminista na AGM e esa unión nunca debeu romperse.

Cando os intereses de partido se infiltran nas asociacións de mulleres, o resultado é nefasto para os intereses e o avance do feminismo. Non vou entrar nese tema, pero é comprobable ao longo da nosa historia de liberación. Mesmo se algunas quixemos evitalo, a AGM dividiuse.

Membras independentes da AGM fundamos Feministas Independentes Galegas (FIGA), que nos inicios foi un grupo de autoconciencia. Sentímos a necesidade de debater e reflexionar sobre teoría feminista, que as polémicas, e confrontamentos anteriores, non sempre permitían. Cando

algunhas amigas lembramos aquelas xuntanzas, ás veces de fin de semana de convivencia, comentamos o agradables e divertidas que eran. A biblia, traída por Pascuala Campos e Ana Fernández de Roma, foi *Escupamos sobre Hegel* da italiana Carla Lonzi. A muller que son agora negaríase a ler un libro que xa me repugna polo título. Hegel, que deu luz ao pensamento de Marx, merece o meu respeito. O libro da italiana era unha tese do feminismo da diferenza que non dubido que me influíu, pero nunca chegou a callar na miña conciencia.

Para min, e non era a única, o feminismo independente referíase á independencia dos partidos. Unímonos coas Asociacións independentes do resto do Estado e fixemos xuntanzas en diferentes lugares de España, Granada, Barcelona... En Vigo celebramos as II Xornadas de Independentes no ano 1981, que serían lembradas polo seu interese e a boa acollida ás concorrentes do resto de España.

A síntese anterior serve para comprender por que nace a *Festa da Palabra Silenciada*. Sentía, xunto a outras compañeiras de FIGA, unha necesidade de acción social que as xuntanzas de

lectura e reflexión non facilitaban. Vaise forxando a idea da revista. Xorden discrepancias entre o grupo e unha delas era o feito de ser a revista monolingüe en galego. O primeiro número sae á luz en maio de 1983, celebrando o Día das Letras Galegas, coordinada por Sabela Mouriz e eu mesma. Foi sufragada por min coa maquetación de Margarita Ledo.

Na *Introdución* fago unha declaración de propósitos da que transcribo algúns parágrafos:

A palabra e a escrita foron desde sempre elementos de poder... O don da palabra foi utilizado como arma diferencial e a voz das mulleres foi negada e silenciada ao longo dunha historia masculina.

Para nós é unha Festa celebrar o Día das Letras Galegas espallando as nosas palabras, hoxe recuperadas, incidindo no mundo da cultura. (...)

Desexamos unha cultura que nos permita desenvolver a propia creatividade, que nos axude a saír da alienación secular, que recompoña o noso pasado omitido e afogado. Para abrirnos ao futuro...

Seguimos nesa senda.

O nº 2, cun novo formato que se vai manter até hoxe, da man de Margarita Ledo, dedicado a Rosalía de Castro, no ano conmemorativo do seu centenario, ve a luz en marzo de 1985, con ilustracións de Menchu Lamas e coordinado por min. Desde o inicio, a FdPs levará un Monográfico temático en cada número, así como outro ilustrativo ou artístico. Indícase que, ao non ter axuda de ningunha institución cultural galega, non puidemos editar ningunha revista no ano 84, e sacamos o nº 2 cunha axuda económica do Instituto de la Mujer. Trátase dun número fundamental ao dar un gran xiro á lectura da obra rosaliana. O nº 2 foi presentado na Facultade de Historia de Santiago no decurso do Congreso Internacional sobre Rosalía.

O nº 3, seguindo a pretensión de espallar a escritoras galegas, dedicámolo a Francisca Herrera Garrido, escritora d'A Coruña, seguidora e admiradora de Rosalía. Ten o valor de ser a primeira muller que escribe unha novela en galego *Néveda*, que contaba cunha edición preparada por Camiño Noia. Forma parte este número dunha das tarefas iniciadoras da Festa: sacar do anonimato a mulleres que

Presentación do nº 20 na Casa do Libro, en Vigo.

escribiron e fixeron historia no país. Neste caso está "A Paquiña", unha escritora cunha ideoloxía reaccionaria, pero con textos que supoñen unha valoración da lingua e do país. Tanto que mereceu ser elixida para ocupar un escano na RAG, o 4 de marzo de 1945. Retrasaron o ingreso e morreu en 1950 sen ocupar a cadeira, co cal perdemos a oportunidade de ter unha muller na RAG.

Sendo así, desde FIGA e neste número, solicitamos que na celebración do seguinte Día das

Letras Galegas se lle dedicase a Francisca Herrera Garrido. Esta vez fomos escoitadas e así o fixeron. Rosa Miguélez, que nesa altura estaba na Xunta, aportou un diñeiro para sufragar a Festa.

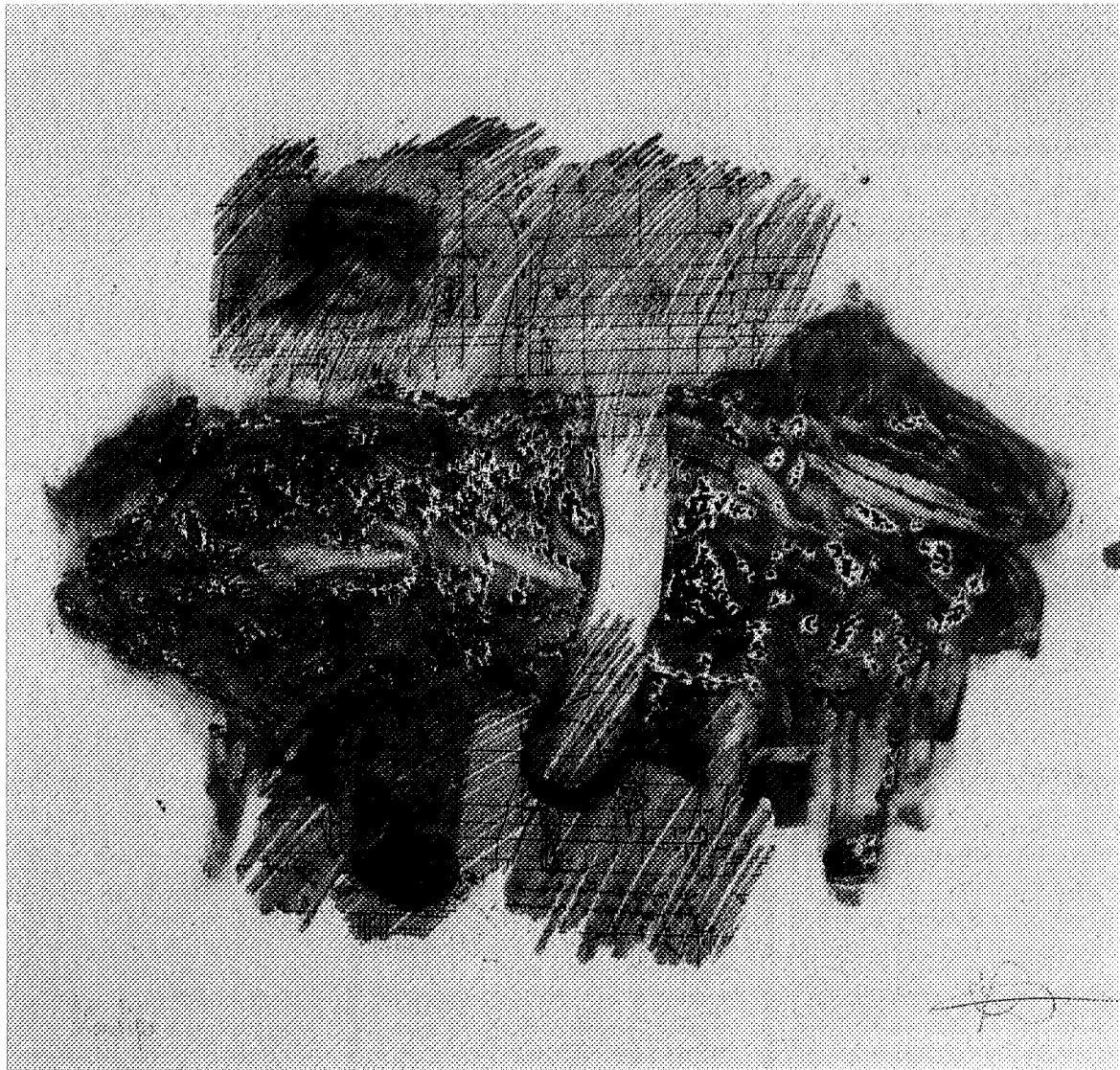
No nº 4 sacamos á palestra a unha escritora viva, Xohana Torres, porque xa non aramos sobre os mortos nesta terra... porque non compartimos as liturxias escuras de incensar os mortos deostados en vida... porque amamos a mar contigo, Xohana... escribo na dedicatoria. Houbéranos gustado contar con

EDITORIAL

<p>fotos de diversas etapas da vida e da infancia, á que tanto alude na súa poesía coa avoa Lola. A autora só nos facilitou unha foto súa. Tampouco asistiu á presentación da revista. Xohana Torres sempre fuxiu dos actos públicos, certo, pero asistiu a outros cos que tiña menos prexuízos que co feminismo. Facilitounos, iso si, uns poemas inéditos. Un deles foi un dos que chegou a ser o más representativo da poeta nos tempos modernos. Refírome a <i>Penélope</i>. Sei, e ela tamén, que ese fermoso poema non o houbese escrito de non ter lido os argumentos das feministas. <i>Penépole</i> neste nº 4 da FdPs está dedicado por Xohana Torres a Mª Xosé Queizán. Cando o publicou en libro xa non consta a dedicación e ninguén a volverá citar. O poema é excelente. O resto é anécdota.</p> <p>Nada disto, por moito que nos doe no momento, impidiu a valoración da poeta Xohana Torres, nin o cariño persoal, polo que a min respecta.</p> <p>O nº 5, titulado <i>Nenas</i>, e dedicado á literatura infantil, foi ben fermoso. Ilustrado polas nenas das diferentes escolas de Galiza, contou coa colaboración gráfica e literaria dunhas vinte e cinco rapazas, entre elas</p>	<p>algunhas que logo serían poetas recoñecidas como Mª do Cebreiro Rábade.</p> <p>É obrigado comentar que antes da existencia dunha Concellería da Muller (que logo pasou a denominarse de Igualdade), xa o Concello de Vigo, a través da Concelleira de Cultura María Xosé Porteiro, sufragou a FdPs.</p> <p>Segundo co recoñecemento a escritoras do pasado, o nº 6 foi dedicado a Emilia Pardo Bazán, unha grande intelectual e polígrafa galega do S. XIX e principios do XX. Penso que é unha das revistas onde unha autora está estudiada desde distintos puntos de vista, dun modo crítico e con profundidade.</p> <p>Pura e Dora Vázquez, María Mariño, Simone de Beauvoir ou Clara Zetkin, serán obxectas de outros monográficos. Fomos sacando as escritoras, as pensadoras e as políticas da caverna para dalas á luz e dirlles a palabra.</p> <p>Os Monográficos irán abarcando temas xerais onde se reflicte a situación das mulleres neles, como os Medios de comunicación, que afectan directamente á problemática da muller, o Erotismo, Colonialismo e Sexismo, Arquitectura e</p>	<p>Urbanismo, A Prostitución, A Cultura xitana, A Ciencia como aliada, A Violencia, O Verbo patriarcal, As Nobel científicas...</p> <p>A FdPs vai ampliando a súa temática, racionalizándose e radicalizándose, mellorando a maquetación, engrosando as súas páxinas así como o número de colaboracións. Desde o nº 14 ábrese á participación masculina, sempre que esta se declare en rebeldía co código androcéntrico da arte e do pensamento... para dar un paso na cultura de igualdade, renovando o permanente compromiso da FdPs coa modernidade, en palabras de Mónica Bar.</p> <p>A ciencia pasou a formar parte dos temas recorrentes. Adopta o método científico como norma, non só para os estudos de ciencia, senón para a análise de calquera tema, xa sexa social, filosófico ou literario... A FdPs, pretendeu e pretende eliminar a dicotomía entre ciencias e humanidades... Desde certas atalaia de poder quixeron, e queren, difundir un concepto faustiano da ciencia acusando os descubrimientos e avances de seren perigosos e ameazar gravemente a humanidade. Contra isto se pronuncia o premio Nobel François Jacob: <i>A ciencia é unha aliada na vida das mulleres</i>.</p>
EDITORIAL		

<p>A FdPs invítavos, a través de diversos traballos, <i>a pensar e realizar ese camiño</i>, dicimos no nº 20. Máis tarde, no nº 27, o obxecto do monográfico foron 6 mulleres "Nobel" científicas vivas, presididas pola italiana xenial e centenaria, Rita Levi-Montalcini, que pronunciara unhas palabras coas que concordamos totalmente: <i>Para salvar a especie humana é preciso revisar por completo o modo de pensar e actuar baseado no raciocinio, non nas emocións.</i></p> <p>A publicación non se limita aos Monográficos. Temas moi diversos e de actualidade enchen as páxinas da Festa, así como críticas de libros, de cine e de arte, unha referencia cultural que nunca falta na revista.</p> <p>Nos últimos anos puiden dirixir a FdPs con tranquilidade. Foron necesarias dúas lamentables escisións en FIGA para poderse legalizar e converterse nunha asociación sen ánimo lucrativo que puidese recibir subvencións.</p> <p>Anteriormente puiden ter problemas coa Facenda e que me fixesen contribuír por un diñeiro que me doaban para a FdPs. O rexacemento do poder, como un privilexio masculino ao que as mulleres non debíamos acceder, era un criterio que mantían</p>	<p>algunhas membras de FIGA, así como querer manterse fóra das estruturas legais das institucións. Isto supuxo un atranco para o desenvolvemento normal da revista. Mesmo legalizadas a nosa situación non o era totalmente porque a dirección, inexplicablemente, era dun grupo.</p> <p>Todo signo directivo era mal visto. Até o nº 14 aparezo como Coordinadora, algo que reduce a miña posición. Iso non me importou nin me influíu. O meu papel e o meu traballo, chamándome Directora, foi o mesmo que anteriormente. Na legalización de FIGA foi necesaria e imposta a figura de Presidenta. Nada disto modificou nin a asociación nin a FdPs.</p> <p>Defender a revista tivo un doloroso custo persoal. Non quero estenderme nisto pero debo recoñecer que foi duro.</p> <p>Se de algo me gabo no meu labor de 30 anos, ademais do tesón, é de poñer a revista á disposición das escritoras e pensadoras do país, de facer dela un lugar de encontro do que tirar todas proveito, de abrila a diferentes criterios, de non facer censura. A coincidencia de persoas de diferentes partidos e ideoloxías sería impensable noutra publicación galega. Isto,</p>	<p>non estivo nin está en contra da liña da FdPs. Vese claramente que representa un feminismo radical, ilustrado, defensor da razón e da ciencia, e rexeita os irracionaismos, diferencialismos ou posmodernismos. Levar o temón dunha embarcación ao porto desexado non significa que non poida acoller tripulantes con saudade doutros portos. Encantadas de levalas na nave. Pero, de quereren chegar a outros portos, deben fretar outro barco.</p> <p>A nómina de persoas colaboradoras é extensísima e importantísima. É o traballo, o esforzo, o valor, a disposición, o estudo, a cultura de todas elas o que lle dá mérito a esta publicación. Estou moi agradecida. O país foi beneficiado. O meu único mérito foi telas convocado.</p> <p>Tamén é evidente que a lingua da Festa é o galego, cunha modalidade propia, e contribúe a espallala por todos os lugares do mundo onde chega a FdPs.</p> <p>Esperamos que poida seguir navegando.</p>
--	---	--

EDITORIAL

MONOGRÁFICO

FESTA DA PALABRA SILENCIADA, OU THE DINNER PARTY Á GALEGA

POR QUE NON HOUBO GRANDES MULLERES NA...?

En 1970 fúndase a revista *Rivolta Femminile* proclamando: "La forza dell'uomo è nel suo identificarsi con la cultura, la nostra nel rifiutarla". Ao ano seguinte Linda Nochlin preguntábase por qué non había grandes mulleres artistas na Historia da arte co seu famoso "why have there been no great women artists?". Mientras, en Galicia, estouraba a polémica sobre o premio á novela *Adiós, María*, de Xohana Torres, que viña a poñer en evidencia os estreitos que eran os modelos autorizados de "autora" e de "autor" en galego naqueles tempos. Á monumental cegueira das institucións culturais respondeu de contado a artista Judy Chicago. Fíxoo coa instalación da súa mesa triangular para 39 mulleres imprescindíbeis, *The Dinner Party*, rodeadas agora por 999 nomes de mulleres escritos no chan. E na mesa púxolle prato, de feitura florida e afirmativamente vaxinal, a Emily Dickinson e más a Virginia Woolf. Contra a cegueira institucional, apuña a festa da *herstory* e a forza do corpo, e creaba un monumento no que, por fin, se recollían os nomes dunha historia relegada ao cotián, o privado, o secundario e o particular, mais agora sen as guías que proxectan as columnas do canon heteronormativo. Con esta

Congreso Rosaliano. Ana Romaní, Sabela Mouriz, Mª Xosé Queizán e Pilar García Negro.

xuntanza das amigas e co recoñecemento da xenealoxía evidenciábase a trepia sobre a que se sustentaban –e sustentan– o debate e a celebración feministas, a un tempo no ámbito do persoal, do político e mais do estético, porque se quere modelar a vida, transformar o campo de batalla social e pular por novas formas de expresión.

Neses mesmos anos de revolta a palabra das mulleres vira en berro reivindicativo, formulado como un poderoso "eu manifesto" que fala no nome dunhas outras heteroxéneo. Como xa non cumpría ser igual, reivindicábase a voz propia. O "eu manifesto" partía do corpo das mulleres e das

comunidades en que se agrupaban, e a voz estaba pronta á resposta e á afirmación arrichada dos tempos de revolución. Así Carla Lonzi escribía *Sputiamo su Hegel*, Monique Wittig reivindicaba o corpo lesbiano fonte ao pensamento heterocentrado, e Hélène Cixous publicaba o seu manifesto *Le rire de la Méduse*, onde defendía a *écriture féminine* como unha escrita outra, non esencializada, que animaba ás mulleres a facer seu o reto de crear fóra do discurso normativo. Logo desencializaría o seu propio texto, e explicaría a *écriture féminine* como unha resposta ao discurso normativo, non necesariamente condicionado polo xénero autorial. Pola súa

banda, Carolee Schneemann respondía cunha *performance* proveitosamente perturbadora, o seu *Interior Scroll*. E María Xosé Queizán publicaba os seus contos feministas nas páxinas da revista *Grial*, que viña a ser como berrar "eu manifesto" en violeta e na praza do Obradoiro da cultura galega.

THE DINNER PARTY Á GALEGA

Da década de 1970 son algunas das respuestas feministas que mellor sinalan os avances da revolución das mulleres nos eidos da política, o pensamento e a creación de Europa e América, mais en Galicia, as urgencias políticas e sociais levaron ás mulleres a reivindicar primeiro os dereitos fundamentais, algúns en regresión hoxe en día ("aborto legal, libre e gratuito!"). Porque 1975, o Ano internacional da muller, cando Cixous e Schneemann ofrecen respuestas para a creación violeta, sinala tamén a fin da ditadura franquista, e as feministas galegas saltan primeiro á praza. A década de 1980, porén, marca un novo rumbo. Era o momento da construcción do espazo cultural galego. Andábase á procura diso que se chamou a "normalización" da cultura galega, un concepto que ocupou todo o debate e que agora axuda a medir o que se gañou e o que se recouou. Institucións novas,

procura dun público variado, adecuación das formas da cultura aos tempos, equiparación con outras culturas. O feminismo galego chímpase no reto, procurando canles de seu sen deixar de participar do debate xeral. Nisto radica a súa diferenza. A "normalización" procuraba un modelo cultural e nacional que achegase a periferia galega ás culturas "centrais", no que, de feito, as demandas do feminismo quedaban á marxe. Mais o feminismo galego soubo facerse valer como unha evidencia desa modernización que se estaba procurando. O feminismo e o paraugas totalizador, unha negociación na que o discurso galego respondía cun si, pero pouquiñas, e moderadiñas. Axiña se viu que non eran tan controlábeis, e áinda que nunca se lles puxo doado, a rede de complicidades feministas, unhas creadoras indómitas e innovadoras e as mesmas carencias do construto nacional converteron, áinda agora, o caso galego nunha excepción no panorama máis achegado.

A *FdPs* foi a receita que contribuíu a formular, anosadas, as respuestas e afirmacións de Lonzi, Wittig, Cixous ou Schneemann nos anos 80. A revista xurdíu como una sorte de *The Dinner Party* á galega, áinda que procurou máis o debate que o monumento, mirou máis para o presente que para o pasado. Por

esa razón, logo de trinta anos de traxectoria, logo de ter pasado por diversas xeiras e importantes cambios en canto á situación das mulleres, da sexualidade, do idioma, das urgencias da nación, da xustiza e dos dereitos, e do posicionamento dos feminismos no debate ideolóxico e legal ("un paso adiante, e outro atrás"), a revista deu en ser esa mesa triangular na que atopamos case todos os nomes reunidos. Nesa mesa triangular violeta e galega reúnense as mulleres como autoras e celébranse os seus textos. Pensen na instalación de Judy Chicago, proxecten nela os nomes da *Festa*

Presentación do nº 5 en Santiago de Compostela. 1988.

Sabela Mouriz e Mª Xosé Queizán.

e poderán comprobar que todo ten un xeito.

Aínda que o marco cultural e social de partida non lle eran favorábeis, a *Festa* soubo apropiarse da herdanza (Rosalía de Castro), construír unha xenealoxía que incomodaba e desafiaba ás institucións literarias (Emilia Pardo Bazán, Francisca Herrera Garrido, María Mariño), e, ao mesmo tempo, axeitar espazos para o debate e a creación do seu presente. As autoras canónicas desde a sección de monográfico partillaban celebración e debate con ducias e ducias de escritoras na sección de creación ou na crítica. De Rosalía a María Xosé Canitrot ou Yolanda Castaño, as autoras cara a cara, compartindo un mesmo

tempo, como escritoras simultáneas.

EN TRIÁNGULO: O MANIFESTO, A CREACIÓN, O PENSAMENTO

Nun artigo anterior, publicado na *FdPs* número 16 (2001), subliñei o papel fundamental que tivo a revista como lugar de encontro das escritoras de diversas idades e propostas estéticas, e particularmente a súa función como viveiro de poetas. A *Festa* funcionou moitas veces como o primeiro lugar no que as escritoras podían amosar os seus versos negro sobre branco, iso que agora se fai nos bares –palabra sobre carne– ou nos *blogs* e nas *webs* –tinta sobre píxel–. Por esa razón a

cultura galega ten pendente de lle recoñecer á revista a súa apostase por un inventario de poetas novas, hoxe imprescindíbeis. Pilar Pallarés, Ana Romaní, Chus Pato, Olga Novo... atoparon ali espazo para os seus poemas. Mais hai outros labores pendentes, que precisan análise demoradiña, se queremos debullar o complexo proceso de negociación do feminismo coa nación. Por exemplo, qué é unha autora para o discurso feminista galego e qué tensións debe resolver para ser autorizada pola cultura dominante. Ou cales son as correspondencias entre os textos de creación e o pensamento crítico, incluíndo a obra asinada baixo pseudónimo; poñamos un caso, María Xosé Queizán ou Enma Luaces / Carmen Blanco. O papel que cumple a revista en relación ás sucesivas vagas xeracionais como lugar para o encontro de voces, como viveiro de autoras novas, e como espacio de canonización, xa que as seccións de creación, de inventario de obras escritas por mulleres publicadas e mais o de crítica exercen moitas veces como ferramentas paracanonizadoras. O estudo cruzado dos motivos e posiciones das creadoras en relación á axenda do movemento feminista de cada momento. Ou, afondando nas complicidades, a importancia que ten na creación dunha rede de creadoras e críticas que aquelan un espazo creativo e crítico feminista, un espazo onde se partilla unha

"gramática violeta" recoñecíbel, porque aínda que a *Festa* non era o único campo de negociación das escritoras, é un lugar imprescindíbel para entender as tensións que se producen.

Se analizamos a presenza da creación nas diversas xeiras da revista, veremos que en certo xeito actúa como mecanismo compensatorio que serve para promover a incorporación das autoras do campo literario, e por esa razón ten máis importancia nos primeiros números. Consonte as escritoras van acadando o recoñecemento dos premios e se incorporan ás editoras convencionais –aínda que a paridade quede lonxe, e ben lonxe–, a revista opta por centrarse no debate e na producción de discurso crítico desde o feminismo. Ben é certo que na actualidade as revistas culturais apenas deixan lugar á creación. Mais se algo comprobamos nos anos 70 e 80 foi da necesidade e da forza revulsiva da trepia que axita as inercias: o manifesto, a creación, o pensamento. Sen as escritoras, o movemento e o pensamento feministas en Galicia quedarían desposuídos dalgunhas das bandeiras que os identifican. Porque a autora é a especialista no laboratorio das palabras, e as palabras e os conceptos son as ferramentas para revirar o mundo.

Feira do Libro Feminista de Barcelona, 1990. Camiño Noia e Carmen Blanco.

Por qué non volvemos recuperar aquela concepción creación como unha compoñente fundamental nunha revista de pensamento crítico que aspira a transformar o seu contexto ideolóxico mais tamén as formas de expresión? A resposta non é doada, nin afecta só ás publicacións feministas. E o certo é que esta pregunta non se pode formular sen atender a un feito importante: cómpre *resituar* o papel da literatura en relación a outras producións culturais e aos modos de comunicación literaria? o recital e a *performance* vai gañando terreo. Operouse un desprazamento nas funcións que teñen os xéneros literarios como provedores de debate e interrogantes.

Cando a *FdPs* empezou a publicarse Galicia era –seica– un país de poetas á procura da narrativa de longo percorrido, e do ensaio. Porén, poucos anos despois, nos 90, as poetas, que en moitos casos publicaran textos *primeirizos* nas páxinas da *Festa*, provocaron unha renovación literaria que atinxiu á totalidade do campo literario. Naquela altura a rexouba popular laiábase da abundancia de poetas e poetas como se todo o monte fose toxo, cando ese endemismo cultural non deixaba de ser unha marca da tribo. Pois ben, na entrada do terceiro milenio unha das evidencias dos nosos tempos é que a cultura que nos alimenta, que conforma os marcos desde os que miramos o mundo, ten que aliarse

coa cultura popular, porque é neses textos onde se están a negociar os valores e as utopías. Interésanos tanto a literatura como a banda deseñada, a narrativa futurista-sentimental de consumo masivo como a poesía vanguardista e o rap, as formas 2D das prácticas literarias electrónicas como a narrativa intermedial más sofisticada. A carón de textos vanguardistas ou daqueles que se responsabilizan dos grandes interrogantes, dispomos dunha numerosa e influente cultura popular, máis da que o mercado e as institucións se atreven a recoñecer, por ese medo que as culturas resistentes seguen tendo ás ficcions de consumo, como se

unha pantasma da banalización puidese lañar a lingua, a cultura e mesmo a quen le. O caso é que as lectoras feministas –e posfeministas– saben que a risa e a parodia son eficacísimas ferramentas para o discurso crítico e que é preciso ofrecer formas axeitadas para as lectoras deste presente. Porque a creación non debe ser en primeiro lugar un monumento.

A *FdPs* deu en ser a fórmula galega de *The Dinner Party*. Nas súas páxinas a creación deu resposta aos medos das institucións literarias, pechadas tras as súas columnas, construíu unha xenealoxía propia, acomodou a reunión *celebrativa* das amigas

creadoras, e mesmo convidou a cuspir enriba do patriarcado galeguista (Pondal foi un dos albos primeiriños, no mesmo número 1, onde aparecía un retrato de Virginia Woolf debuxado con trazos como raios, cegadora). A escrita afirmouse nos corpos e nas sexualidades non normativas, e pulou particularmente polas novas creadoras. A *Festa* foi esa mesa triangular que reúne autoras e crea redes. No noso presente imos perdendo medios de comunicación en galego e imos perdendo, logo, espazos para a reunión. As revistas que se fan cargo do seu tempo, e incomodan e provocan co seu pensamento crítico, son ainda unha mesa imprescindible, un lugar de encontro, debate e recoñecemento. O fervello da revolución –con receitas deste tempo– atravesa a actual precarización dos corpos, do eu e do mancomunado. E, áinda que non valen as fórmulas dos anos 70, cómprenos tanto a trepia movemento-teoría-creación! Cómpremos tanto poder ler creadoras que nos ofrezan, con versos finais, o “eu manifesto” desde a afirmación e a sospeita dos feminismos! E cómprennos revistas como a *Festa* para estas reunións en triángulo.

Begoña Caamaño e Amanda Álvarez.

* Centre Dona i Literatura, Universitat de Barcelona

MONOGRÁFICO

AS ESCRITORAS CANÓNICAS NA FESTA DA PALABRA SILENCIADA

É un acontecemento digno de toda loanza que, malia os cambios do equipo de mulleres que o ano 1983 puxeron en marcha con ilusión a *Festa da palabra silenciada*, e dos avatares polos que pasou a publicación nos últimos trinta anos, poidamos celebrar a súa longa vida. Daquelas vinte e nove mulleres que no inicio foron convidadas por Mª Xosé Queizán a colaborar na revista quedan poucas, mais viñeron outras e, conducidas pola coordinadora que está aí desde o inicio tirando pola *Festa*, coidándoa e mellorándoa, a revista seguiu saíndo ano tras ano ata o seu trinta aniversario. E vendo como vemos caer a diario tantas publicacións en galego e en castelán nestes últimos anos, a vitalidade da FdPs parécmeme un auténtico milagre. Milagre que non fixo ningunha santa, senón a tenacidade e o bo traballo da súa directora.

Parabéns, pois, para ela e para todas nós, colaboradoras e lectoras da *Festa da palabra silenciada*.

Ás mulleres que fomos testemuñas do nacemento da revista parécmenos que temos conseguido moito e que na sociedade galega, como no resto da española, mudou considerablemente a presenza e a estima da muller na sociedade. Ningún dubida de que na actualidade hai un número importante de escritoras no mercado editorial e podemos ver

mulleres en postos de responsabilidade en diferentes ámbitos da sociedade. Mais iso non foi de balde, ao lombo das mulleres hai moitos anos de loita pola igualdade en todos os foros sociais. E, con todo, aínda constatamos certo rexixitamento cara á igualdade real en institucións públicas e privadas que se opoñen a admitir mulleres no mesmo número que homes.

A FdPs é un dos traballos emprendidos por mulleres co que se obtiveron importantes logros. Nas páxinas da publicación déuselle voz a mulleres anónimas e desde a súa plataforma promovérонse actividades nas que estas foron protagonistas. No editorial do número un da FdPs de 1983, a daquela coordinadora, Mª Xosé Queizán, facía unha serie de propostas que a revista quería conseguir: "Desexamos unha cultura que nos abra novos mencerios, que nos permita desenvolver a propia creatividade, que nos facilite a identidade e o coñecemento de nós mesmas, que nos axude a saír da alienación secular, que nos libere do autoodio e da marxinación e que recompona o noso pasado omitido e afogado". Sen dúbida, pódese dicir que gran parte dos desexos formulados daquela pola coordinadora da revista se cumpriron. É algo do que nós, mulleres traballadoras, temos que felicitarnos porque foi grazas ao

noso traballo como pudemos facelos realidad. Mais, o que, certamente, non se conseguiu nestes trinta anos foi abrir aquel futuro desexado o ano 1983: "onde o progreso non signifique destrucción, desastres e guerras, onde a riqueza non estexa baseada na explotación, onde Galiza sexa tan independente e insubmisa coma nós". Mulleres e homes de boa vontade constatamos e lamentamos que o progreso significou destrucción de valores importantes para a humanidade, que segue habendo guerras e desastres producidos polos homes, que as grandes riquezas se fan coa explotación de seres humanos, en especial das mulleres, e que Galicia segue en mans dos depredadores da súa identidade. Houbo pasos adiante, pero, ultimamente, grandes alancadas cara atrás.

A partir do segundo número, o equipo redactor da FdPs decide dedicar a revista a un tema monográfico relacionado co mundo feminino e, como parte del, a escritoras galegas e, polo de agora, hai sete números que analizan a vida e a obra dunha escritora. Comezouse xa no número 2 coa figura de Rosalía Castro, ese ano de 1985 celebrábase o centenario da morte da escritora, e como reza o editorial daquel número, "tiñamos a obriga de dar a nosa visión de Rosalía; de publicar os textos onde a autora reproba a situación das

<p>mulleres e a súa propia; de denunciar a manipulación de que foi obxecto ao longo dos anos, a Nai, a Santiña, a Sofrida, a Folclórica". E certamente, nas ideas expostas nos artigo de Teresa Barro («Rosalía feminista»), Pilar García Negro («Rosalía: unha lección para hoxe») e Carmen Blanco («Las literatas») bótase abaixo a imaxe amañada por Murguía e cultivada polos galeguistas que seguiron o seu maxisterio de que Rosalía foi unha muller submisa identificada co seu pobo. Teresa Barro escribe sobre as ideas feministas da escritora partindo de que na súa obra non hai sentimientos irracionalis senón que todo está intelectualizado pola ampla cultura da autora. Para Barro "o sentimento refinado e intelixente é inimigo do sentimentalismo vulgar (compárese a ironía e o coñecemento da natureza humana que hai nos poemas de Rosalía sobre a emigración, por exemplo, con tanto cantar falso que se leva feito arredor dela), e permite pasar fronteiras e ver con más utiliza que ve o cerebro". García Negro argumenta a súa negativa a definir de romántica a Rosalía; unha escritora que, para ela, é "obxectiva, poética, literariamente, tanto no universo persoal como no sentimento solidario e colectivo de que agromía a súa obra" e non idealista nin exótica. Carme Blanco fai unha análise do ensaio rosaliano «Las literatas» no que ve un dos textos más interesantes da autora</p>	<p>para coñecer o seu pensamento sobre as mulleres intelectuais. Analízao como "unha crítica tímida pero radical" do sometemento social e doméstico das mulleres que queren escribir, e comenta a actitude crítica de Nicanora, <i>trasunto</i> de Rosalía que se refire á "proliferación indiscriminada de falsos escritores e de falsas afeccións literarias" e analiza as palabras da poeta padronesa sobre a condición social que se lle esixe á muller que queira ser escritora. As tres articulistas chegan a conclusións semellantes sobre a lucidez da intelixencia de Rosalía e o seu carácter pouco convencional, aínda que non deixan de percibir certos prexúzos tradicionais respecto á ruptura coa tradición decimonónica. Á parte dos artigos, o número leva unha interesante escolma de poemas, escritos de Rosalía e textos sobre ela que completan a imaxe dunha escritora culta, de ideas feministas que, malia non ser dona do seu destino, ten control sobre el.</p> <p>Vinte e cinco anos máis tarde, o número 26 da FdPs titulado «Actualizar a Rosalía» volve analizar a obra da grande escritora. Nese número do ano 2010 aumenta a nove o número de persoas colaboradoras que achegan artigos sobre a obra rosaliana: Helena González Fernández, Pilar García Negro, Aurora López e Andrés Pociña, Mª Xosé Queizán, Mª Xesús</p>	<p>Lama López, Afonso Becerra de Becerreá, Victoria Alvarez Ruiz de Ojeda e Kirsty Hooper que fala sobre «As viaxeiras británicas a Galicia e a poesía de R. de C.». En todos os seus artigos reafírmanse as ideas sinaladas en 1983 sobre Rosalía, con novas teorías de análise e aplicando a ollada a ámbitos da súa obra que non foran tratados en 1985, como por exemplo a presenza do "suicidio na poesía" ou analizar as "pulsións dramáticas na obra" da escritora.</p> <p>A conclusión dos números da FdPs dedicados a Rosalía de Castro devolvéronos a imaxe dunha muller rebelde coa sociedade do seu tempo cuxas normas coutan a liberdade das mulleres. Malia o ton marcadamente pesimista da súa obra, sábese polas cartas da filla Gala que Rosalía foi unha muller alegre que gozaba de cousas simples, á que lle gustaba cantar, tocar a guitarra e falar coas xentes labregas moi identificada coa Terra que a viu nacer, tanto no sentido de patria como no de país labrego empobrecido. Un achegamento que por non ser do agrado do esposo ella ocultaba.</p> <p>Entre os obxectivos iniciais da FdPs estaba o de dar visibilidade a textos de futuras escritoras e o de rescatar do anonimato escritoras pouco coñecidas; esa foi a razón de dedicar os números 3 e 21 ás escritoras Francisca Herrera Garrido e María Mariño. A coruñesa Herrera</p>
--	--	---

MONOGRAFICO

Garrido (1869-1950), membra dunha familia da alta burguesía falante castelán, achégase ao mundo do campesiñado e á lingua que fala quizais polo seu carácter bondadoso e sentimental, ademais da devoción que sente por Rosalía Castro, a quen le desde a adolescencia. *Cantares gallegos* era un dos seus libros de cabeceria. Decide entón seguir os pasos de Rosalía e escribir en galego poesía e narrativa. A etapa social na que vive foi de intensa efervescencia social no que se refire aos cambios económicos, de pensamento e nos sistemas de codificación literaria, fóra e dentro das fronteiras españolas. Francisca Herrera foi contemporánea dos homes do grupo Nós que rexeitaron a súa colaboración nas actividades literarias que emprendían. Como varóns de ideas decimonónicas non vián con agrado a presenza de mulleres no seu círculo galeguista, nin sequera daquelas que teñen a mesma ideoloxía ca eles. Como indica Queizán no editorial do número 3, a FdPs non quería revalorizar as calidades literarias da súa obra nin salientar as súas ideas, tratábase de dala a coñecer para que fose xulgada sen prexuízos o mesmo que os seus contemporáneos, pois "infelizmente non podemos solidarizarnos coa ideoloxía que se desprende da obra de Francisca Herrera Garrido nin coa visión de muller que nos ofrece. A súa obra é

Presentación do nº 8 en Santiago de Compostela. Performance: Mónica Bar. 1991.

<p>reaccionaria. Pero de todos modos non debemos esquecer que as mulleres son o centro na súa literatura e que sente un sincero amor e grande simpatía por elas.” Pois Herrera fai unha poesía de carácter romántico e costumista, historias de mulleres maltratadas pola miseria económica e humana na que viven. Mais a súa obra fundamental é a novela <i>Néveda</i> publicada en 1920 por ser a primeira narración escrita en galego de autoría feminina, á que lle seguieron dous relatos longos. En <i>Nós</i> publica un conto e un artigo sobre a muller no que loa o comportamento das mulleres galegas e arremete contra as feministas inglesas que reivindicaban dereitos en igualdade cos homes. Designada membra numeraria para a Real Academia Galega, retéñenlle o discurso de entrada durante cinco anos sen facerlle a resposta para efectuar o seu ingreso na institución. Morre sen chegar a ocupar o asento de numeraria académica que lle correspondía. No número da FdPs dedicado a Herrera Garrido colaboramos seis persoas. Carme Ríos Panisse e mais eu analizamos a novela <i>Néveda</i>, Ricardo Carballo Calero fala da escritora a través dunha entrevista con María Xosé Queizán, Isabel Mouriz escribe sobre “as narradoras galegas” salientando o papel pioneiro de Herrera e Ana Romaní con Mª Xosé Canitrot comentan a poesía de</p>	<p>“Almas de muller..., volallas n'a luz!” Sen dúbida, o monográfico de Francisca Herrera da FdPs foi determinante para que a RAG acordase dedicarlle a ela o Día das Letras Galegas o ano seguinte de 1987, co cal o obxectivo da revista de dar a coñecer a súa obra se viu amplamente cumprido coa reedición de parte da súa obra, recensións e comentarios críticos.</p> <p>María Mariño (1907-1967) foi outra das escritoras silenciadas da literatura galega a quen se lle dedica un número da FdPs. Como no caso de Herrera, o obxectivo era dar a coñecer a súa obra escasamente difundida. María Mariño nace en Noia nunha familia humilde e a súa formación escolar limitánselle aos anos de infancia na escola pública, formación á que ela engadiu as frecuentes lecturas desde a adolescencia e durante os anos da guerra civil. As peculiaridades da súa biografía explican a ausencia dos grupos literarios que relacionaban aos colegas de xeración. Mariño permanece á marxe das correntes literarias do seu tempo ata coñecer a Uxío Novoneyra durante a súa estadía no Caurel, poeta do que recibiría unha forte influencia e o que a leva a comezar a escribir poesía en galego o ano 1958. Será tamén Novoneyra quen lle publique o seu primeiro libro <i>Palabra no tempo</i> o ano 1963. O segundo, <i>Verba que comeza</i>, rematado en</p>	<p>1966, permanecerá inédito ata 1990, cando sae nunha edición do concello de Noia. María Mariño chega ao mundo literario galego envolta na néboa da ausencia, ata tal punto que se dubidou da súa existencia, crendo que o seu nome era un heterónimo do poeta do Caurel e houbo un tempo en que se lle atribuíron a el os seus poemas. Incluída na chamada Xeración de 1936, María Mariño fai unha poesía fondamente intimista e visionaria, na que é frecuente a eterna pregunta das e dos humanos sobre a identidade do ‘eu’ e do paso do tempo. A súa poesía resulta especialmente singular pola ruptura da sintaxe, a íntima relación que mantén coa natureza e a reflexión sobre a morte. Carme Blanco e Paulino Vázquez valoran a linguaxe poética da escritora, popular e evocadora, chea de verbas chave. A través delas mostra o seu mundo interior, invadido pola desharmonía e o desacougo existenciais. O Eu lírico fusionábase cos elementos do cosmos e séntese parte deles. Fala das frondosas paisaxes do Caurel fundindo nelas a súa relación co mundo e os problemas da súa existencia. No segundo libro, coa presenza próxima da morte, o Eu lírico laméntase da soildade e increpa á natureza na que ve devalar o tempo, as estacións, e con elas a chegada da morte. As e os autores dos artigos deste número, na miña opinión,</p>
MONOGRÁFICO		

<p>sobrevaloran a calidade poética da obra de María Mariño, que eu considero moi influenciada pola poesía de Novoneyra e recorrente nos motivos utilizados. O maior interese desta autora radica en saber facer unha poesía intimista de raíz telúrica con escasas lecturas.</p>	<p>A FdPs dedicalle a María Mariño o número 21 do ano 2006, e nel colaboran Xerardo Agrafoxo co artigo "As tres vidas de María Mariño" no que relata a súa biografía, Carme Blanco e Paulino Vázquez valoran os recursos lingüísticos utilizados pola poeta, María do Cebreiro fala sobre a imaxinación e o sentimento na súa obra, Ana Romaní e Mª Xesús Pato fan unha especie de glosa e comentario dos seus versos e Mª Xesús Nogueira analiza a recepción da obra de Mariño. É un percorrido amplio pola vida e a obra de María Mariño incidindo en diferentes aspectos da súa poética. Sen dúbida, o exemplar da FdPs foi unha chamada de atención á crítica e aos académicos galegos, que ao ano seguinte deciden dedicalle o Día das Letras Galegas.</p>	<p>O ano 1987, a FdPs dedicalle a Xohana Torres o número 4 correspondente a ese ano. Non se trata dunha escritora descoñecida no panorama das letras galegas, pola contra, a súa obra, poética e narrativa, era ben coñecida naqueles anos e non precisaba de divulgación, mais o equipo da FdPs quixo agasallar a esta muller praticamente ausente da vida cultural de Galicia malia a valoración que o lectorado facía das súas obras. Xohana Torres pertence ao grupo de poetas do 50 ou das Festas minervais, segundo quen o clasifique, por publicar o primeiro poemario, <i>Do sul/co</i>, o ano 1957. Aínda que non deixe de escribir poesía, o ano 1972 publica a novela <i>Adiós María</i> sobre a historia dunha familia cuxos pais teñen que emigrar ao perder o traballo e deixan á prole ao coidado dos avós nun piso da cidade de Vigo. Foi en 1980 cando aparece o segundo poemario <i>Estacións ao mar</i>, do que xa se coñecía unha boa parte das poesías que o integraban publicada previamente en revistas e xornais. Foi un libro moi significativo no desenvolvemento da poesía do grupo dos 80, en especial da poética de mulleres, pola busca dunha nova linguaxe para a expresión de sentimentos de muller e dos temas universais da poesía, como a morte, o paso do tempo, a lembranza dos familiares perdidos, cunha presenza constante do mar, as reivindicacións feministas e Galicia. O número da FdPs iníciase cun poema de Mª Xosé Queizán dedicado a Xohana e seguen as colaboracións de Margarita Ledo sobre a relación da poeta cos medios de comunicación, Isabel Mouriz fai unha nota biográfica, Camiño Noia analiza a novela <i>Adiós María</i>, Carme Blanco e Ánxelos Penas falan da súa poesía, M. Ríos Panisse analiza o seu teatro que ten a muller como eixe central e Teresa Barro e Kathleen March escriben sobre a presenza de Galicia e da patria na obra da escritora. Son todas achegas de especialistas na análise literaria que nos dan unha ampla visión do conxunto da obra de Xohana Torres, unha escritora premiada e valorada con escasos libros que prefire manterse afastada da vida social.</p>
<p>O ano 1987, a FdPs dedicalle a Xohana Torres o número 4 correspondente a ese ano. Non se trata dunha escritora descoñecida no panorama das letras galegas, pola contra, a súa obra, poética e narrativa, era ben coñecida naqueles anos e non precisaba de</p>	<p>A FdPs do ano 1989 está dedicada á coñecida escritora Emilia Pardo Bazán de orixe galega pero autora das letras españolas. Con este número 6, a <i>Festa</i> parece incumplir, en certa maneira, os obxectivos marcados no inicio da súa andaina, Pardo Bazán é moi coñecida e valorada e non escribe na lingua que desde a revista se quere defender, non precisa, polo tanto, dar a coñecer a súa obra. A proposta de dedicarle un monográfico partiu da idea de que se trata dunha escritora feminista e dunha muller controvertida pola liberdade que mostrou coas conviccións sociais do seu tempo e pretendíase facer un achegamento á súa obra desde a ideoloxía nacionalista e feminista das colaboradoras da FdPs. O breve editorial sen asinar que encabeza o número monográfico di: "O enorme valor da súa obra, da súa capacidade crítica, do seu alento</p>	

MONOGRAFICO

<p>feminista e mesmo da propia andadura histórica, xustifica a dedicación deste monográfico. Dada a nosa conciencia como mulleres feministas e galegas, non podímos obviar a posición de EPB en relación coa lingua e as letras galegas, posición que cualificamos de reaccionaria desde a nosa ideoloxía nacionalista". Colaboran no número once autoras que tratan sobre diversos aspectos da vida e da obra da escritora coruñesa. Julia Vandivere sobre a revolución feminista en <i>Os pazos de Ulloa</i>, Carme Hermida sobre a relación da Pardo Bazán co Rexurdimento galego, Encarna Otero relata a historia da fábrica de tabacos da Coruña onde a escritora basea parte da súa narrativa, Isabel Mouriz analiza a figura da muller en contos e novelas da condesa, Marina Mayoral escribe sobre o comportamento da escritora ante a moral sexual, Carme Panero comenta as cartas de amor da Pardo Bazán e Galdós, Teresa Barro analiza a misoxinia e o feminismo na obra da escritora, Pilar García Negro e mais eu referímos en cadanxeu artigo aos aspectos feministas do pensamento da autora, Mª José del Río ás ideas que a Pardo Bazán ten sobre a educación, Olivia Blanco fala da cuestión académica e Carol Alexis escribe sobre a faceta de crítica literaria exercida pola escritora. O monográfico contén interesantes análises e reflexións que constitúen</p>	<p>un material imprescindible para aquelas persoas que se interesen pola obra da Pardo Bazán.</p> <p>O número 12 do ano 1996, a FdPs está dedicado ás escritoras Pura (1918-2006) e Dora Vázquez (1913-2010); dúas irmás que malia as diferenzas entre as súas obras adoitan aparecer xuntas en manuais e historias da literatura. Pura, aínda que escribe dúas novelas e algúns relatos costumistas, é considerada unha poeta intimista e existentialista que traballou os metros clásicos. Os temas máis utilizados na súa poética son o amor, a soildade, a loanza a Galicia e á súa paisaxe.</p> <p>Dora dedicouse esencialmente á escritura de textos literarios para a escola, narrativos, dramáticos e poéticos. Neste ámbito, en colaboración coa súa irmá, é onde está a maior achega de Dora ao sistema literario galego. Cando non había textos escolares en galego e as irmáns Vázquez, que exercían de mestras rurais elaboran o material para que na escola as criaturas aprendan a ler e entendan o que len, inducíndoas a valorar a lingua que falan e o medio que habitan. Son autoras dunha obra extensa, como sinala Mónica Bar no Limiar do número da FdPs: "Adicamos este número ás poetas ourensás Pura e Dora Vázquez, rendendo homenaxe á súa extensa e polimórfica obra literaria que ata os últimos tempos non transcendeu</p>	<p>de reducidos círculos culturais" As colaboracións inicianse cunha entrevista de Mª Xosé Queizán ás poetas e séguenlle artigos sobre a poesía de Pura da autoría de Carme Blanco, Luz Pozo, Victoria Sanjurjo, Mónica Bar e Beatriz Suárez Briones. Frente aos cinco artigos que tratan da poesía de Pura, hai só dous que falan da de Dora escritos por Carme Panero e Mª Xosé Queizán. Bótase en falta, algún traballo sobre a literatura infantil e a narrativa de Dora, xéneros nos que a autora foi pionera e, a pesar do seu carácter romántico e costumista, son ámbitos que se deben ter en conta dentro do deficitario sistema literario galego.</p> <p>Todos os números que citamos completan a presentación da obra das escritoras cunha cuidada selección de textos que amplía a visión da escritora.</p> <p>E retomando a idea coa que iniciaba este artigo, quero concluír dándolle os parabéns a Mª Xosé Queizán, directora da FdPs, polos trinta anos da <i>Festa da palabra silenciada</i>, ao longo dos cales tivo que soportar falta de colaboración e escasas axudas das Administracións. Os meus deseños dunha longa vida para a revista.</p>
--	--	--

MONOGRÁFICO

AS LUCES SÓ SE CURAN CON MÁIS LUCES

PENSAMENTO NA FESTA DA PALABRA SILENCIADA

Elixín a frase de Madame de Staél¹ para encabezar este artigo, co obxecto de describir a liña que guiou o pensamento da *Festa da palabra silenciada* (de agora en diante FdPs), ao longo destes 30 anos (1983-2013) da publicación. Abrir canles de reflexión, debates, alumear espazos escuros, fisuras ou debilidades, dentro da ideoloxía feminista, con preguntas e más preguntas, con máis puntos de vista desde dentro ou fóra do feminismo activo. Permitir unha festa das ideas para seguir falando de todo o que nos preocupa e que, ademais, favoreza o status das mulleres nas sociedades contemporáneas.

Moi lonxe das críticas suspendidas arredor dela, a liña editorial da revista nunca estivo interesada en rebaixar os contidos para facerse máis asumíbel intelectualmente, ou ideoloxicamente adaptable. Quizais deba a súa supervivencia á incógnita xerada a cada novo número. Ou ao inapelable nivel de afondamento e diversidade das materias tratadas, cun listón por veces máis alto e inusual por parte dunha publicación desvinculada das academias e das células de poder cultural.

Valorando estes trinta anos, só se pode xustificar a súa resistencia

Pura e Dora Vázquez, entrevistadas por Mª Xosé Queizán. 1996.

ao tesón da directora e a unha enorme confianza de colaboradoras e colaboradores na calidade dos contidos e mesmo na súa forma. A iso atribuímos a consideración demostrada polos distintos partidos que estiveron a cargo da Concellería da Muller; despois chamada de *Igualdade* (diversificada noutrous cometidos como asuntos sociais, xuventude, etc; unha disección da concellería que provocou a perda de operatividade, relevancia institucional do asunto "Muller") que permitiron a súa publicación.

Mais se destes anos se pode extraer un cualificativo, debemos engadir ao de "silenciada", o de "senlleira"; así transitou ignorada polo panorama cultural galego, que

solapou a súa existencia. Non se disimulou esta actitude de negación nin sequera a partir do ano 1998, co monográfico de "Arquitectura e Urbanismo", en que as páxinas da *Festa* estaban abertas tamén a colaboracións masculinas. A FdPs non deixou de ser un reduto minoritario convenientemente á marxe dos foros da élite galaica. Non sei como a cultura galega non se ruboriza ante este silencio indecente, quebrantado por algún crítico independente.

Para este artigo trataréi de resumir as ideas que lle deron corpo e sentido. Síntome na obriga de dicir que acotar o pensamento da *Festa* resulta unha empresa controvertida, da que será

1º ENCONTRO DE ANTOLOGÍAS
independentes Galegas

CONCELLO DE VIGO Comisión de男女

1º Encontro das Poetas Peninsulares e das Illas, 1996. Marga Romero, Luz Pozo Garza, Pura Vázquez, Pilar Pallarés e Chus Pato.

inevitabile obviar a referencia a reflexións, artigos ou aspectos tan destacables como os mencionados, moitos deles fóra do espazo dos monográficos, aos que me vexo así mesmo obrigada a cinguirme.

Desde unha apreciación externa, a FdPs foi abrindo o abano de enfoques ideolóxicos ao ritmo evolutivo da ideoloxía de FIGA, así pois non é de estranhar que difiran substancialmente dos actuais. O feminismo daquel momento requiría unha determinada resposta cultural fronte a unha sociedade de balbuciente democracia.

O feminismo da diferenza que guiaba a FIGA desde finais dos 70 viría plasmarse nun proxecto culturalista e reivindicativo que por fin vería a luz en maio de 1983.

Nun panorama en que as mulleres estaban excluídas da prensa convencional e praticamente da política, a Festa (como sucedería con *Andaina*, que nace no mesmo ano, dous meses antes) daralle a fala a un colectivo de escritoras, docentes, pensadoras e a mulleres doutros ámbitos como primeiro impulso imprescindible para a súa liberación.

A FdPs cumpriría un anhelado proxecto das independentes, ter un voceiro integralmente realizado por feministas para difundir as propias ideas, metas e denuncias, e transformar o debate interno nun manifesto en altofalantes para un público feminino dun certo nivel cultural.

Desde os comezos da FdPs estableceuse un pacto proteccionista cara ao pensamento e á creación femininas que ao longo dos anos daría os seus frutos.

Na busca da propia xenealoxía, procúranse referentes femininos que proclamen unha identificación xenérica. A "ollada de xénero" descubrirá pensadoras e escritoras descoñecidas e perfilará novas lecturas de autores e autoras clásicas, desde unha óptica non androcéntrica, que vai aportar á crítica galega un valor engadido.

O primeiro volume vai explicar as razóns que motivan a case orgullosa secesión das feministas. Aínda que a incorporación das mulleres á escrita está sendo un proceso imparable, daquela, no artigo de Isabel Mouriz resultaba un desafío. Como explica a breve pero ilustrativa historia das escritoras galegas de Camiño Noia, desde Rosalía ata María Xosé Queizán transcorre case un século escuro para a literatura de mulleres. Nos 90 prodúcese un

MONOGRÁFICO

aluvión de poetas e posteriormente de narradoras. Non creo que isto se producise por xeración espontánea. Sen dúbida a *Festa*, o encontro de poetas², e os catro talleres de narradoras organizados por FIGA, deben ter que ver na transformación dese panorama ermo para as escritoras.

A inxerencia da crítica feminista que agroma no primeiro volume, coa relectura do bardo

Pondal e a súa escrupulosa misoxinia, artigo de Irene Pérez Pintos e Carme Taboada, invita a lecturas deconstrutivas das e dos nosos clásicos. Ata este momento Pondal resultaba intocable³.

Tamén se destaca a importancia do ensaio feminista de María Xosé Queizán (no artigo de Carmen Blanco) con dous volumes eminentes, en tránsito entre a filosofía, a socioloxía e a

sociolingüística: *A muller en Galicia* e *Recuperemos as mans*, redactados entre o ano 76 e o 78.

Cando buscaba material para o meu libro *Feministas Galegas*⁴ rescatei unhas follas soltas sobre a lingua e a muller, escritos orientados para o debate dentro da AGM (Asociación Galega da Muller) e FIGA. Ideas sobre a situación da muller no rural galego; ou o paralelismo entre a opresión da muller e a lingua galega,

Participantes no 1º Encontro das Poetas Peninsulares e das Illas, 1996.

M O N O G R Á F I C O

<p>aspectos desenvolvidos en <i>A muller en Galicia</i>⁵.</p> <p>O "discurso das ausencias" (non se me ocorre un nome máis descriptivo) abordaba outros temas como a nula relevancia da muller nos medios de comunicación, de María Xosé Porteiro; ou sobre o proveito masculino nos avances da medicina, de Celia Miralles, a miúdo traballados discretamente polas mulleres.</p> <p>E unha curiosa visión (feminismo esotérico, que diría C. Blanco) sobre a era de Acuario, chamada a ser a das mulleres, de Teresa Barro. Qué tempos, non exentos de inxenuidade.</p> <p>Pode que a insistencia neste necesario "discurso das ausencias" consegúise filtrar no panorama cultural galego certos contidos, reafirmándose en mitos que ata ese momento foron tratados moi superficialmente. Nese sentido, podemos afirmar que a cultura académica foi "inconscientemente" permeable á influencia da FdPs, do que temos un ilustrativo exemplo na "remasterización" de Rosalía de Castro. A <i>Festa</i> asumió este desafío con dous monográficos, en 1985 e 2010, dedicados á poeta. Porén esta <i>megahomenaxe</i> rosaliana co gallo do 150 cabodano de <i>Cantares Gallegos</i>, mirou de esguello a FdPs, excluíndoa do debate desta</p>	<p>celebración. Comprenderán agora o de "senlleira".</p> <p>E sen más demora refírome aos contidos dos volumes dedicados ao pensamento e á reflexión ideolóxica.</p> <p>Os principais eixes en torno aos que xira o pensamento na FdPs son os seguintes: a sexualidade ("Erotismo", nº 8, 1991); a violencia ("Violencia, nº 23, 2007; "Abolición", nº 17, 2002); a lingua ("O verbo patriarcal", nº 24, 2008); e o feminismo, como teoría ilustrada, debatido en "Antígona, a razón de fin de século" (nº 10, 1994); en "O Segundo Sexo. 50 anos de revolución sexual" (nº 15, 1999) sobre o pensamento de Simone de Beauvoir; e en "Os feministas" (nº 22, 2006) sobre os pensadores ao longo da historia que cuestionaron e combateron a inferioridade da muller nos seus ensaios.</p> <p>Ao que habería que engadir o tema do ensino, transversal a todos os monográficos, pero explicitamente abordado desde o nº 5, <i>Nenas</i>, sobre a literatura infantil.</p> <p>Ata o Monográfico 6, volume dedicado a Emilia Pardo Bazán, a FdPs rendéralle homenaxe ao valor literario das escritoras galegas, incluída Pardo Bazán, pese a non desenvolver a súa escrita en galego. Do mesmo xeito que sucede con Rosalía, a crítica literaria feminista desprende a</p>	<p>Pardo Bazán da imaxe de fidalga conservadora, e retrátaa na súa auténtica dimensión ilustrada e progresista, comprometida coa sociedade do seu tempo. Contra vento e marea loitou pola formación da muller, pola súa dignidade e a súa emancipación, predicando co exemplo. Nada máis hai que asomarse á súa obra narrativa, ou aos seus ensaios e aos centos de artigos publicados en prensa nacional e internacional, para coñecer a súa talla intelectual, e desprezar o pailán interese dos patriarcas da cultura galega (e española) en atacala ou ignorala.</p> <p>A importancia do ensino conforma a pedra angular das pensadoras ilustradas como Concepción Arenal ou Pardo Bazán. Non profundizo neste tema, ao que me refiro nun dos monográficos⁶, que será tratado noutro espazo desta revista.</p> <p>Volvendo aos pasos sobre FIGA e a FdPs, convén explicar que entre o feminismo "vivencial" e da diferenza, ata a postura radical transcorreu un proceso reflexivo e demorado, ata a plena conciencia de que para avanzar non se pode sostener "a ideoloxía nacida da derrota"⁷. Tomando a terminoloxía <i>queizaniana</i> trataríase dun proceso "epicúreo" e experimental, desde a "loita das mulleres por capitalizar as diferenzas"⁸, da "exaltación dos sentimientos, á ética da igualdade e a xustiza.</p>
M O N O G R Á F I C O		

A ambigüidade de FIGA, consultando a FdPs e os ensaios de Queizán mantense até ben entrados os 90, coincidindo coa desmitificación do "propio", da esencia feminina, dun romanticismo onanista que pouco a pouco se vai descubrindo como unha arma de sometemento patriarcal.

Nestes anos, como un *revival* de finais dos 70 e comezos dos 80, é dicir, con dez anos de retardo, o feminismo da diferença vaise filtrando a través das palestras universitarias mediante congresos sobre escrita de mulleres. O discurso de bases psicanalíticas freudiano ou lacaniano, da posmodernidade, no que se asentan gran parte das ideólogas da diferença (como Luce Irigaray, en Francia, ou Luísa Muraro, en Italia) comeza a transmitir desacougo nas FIGA e, polo tanto, na Festa.

A teima da diferença en ponderar as esencias e o relativismo posmoderno esperta sospeitas de complicidade co opresor. Non hai nada que seduza máis aos privilexiados que ver as mulleres hiperbolizando e preservando as súas calidades xenéricas.

Non hai nada que máis lles inquiete que percibillas ao seu nivel, traballando cóbado con cóbado.

Curso de Formación Feminista Teórico-Práctico. 1996.

"O naturalismo nega ás mulleres o principio de individualización; o que se afirma é valido para todas. 'A muller como *outredade absoluta*', en palabras de Amelia Valcárcel."⁹

Pode que esta inconsistencia apreciada no discurso da diferença escorase a nosa nave (eu incorpórome á FdPs no 92) cara a un discurso más forte que extirpare as mulleres dos guetos deterministas.

Esta deriva, como anticipéi, prodúcese a comezos dos 90, entre o ano 92 e o 94, coincidindo co décimo aniversario da Festa e co monográfico "O desafío de Antígona, a razón de fin de século", para a que se contou con

feministas dunha óptica radical ilustrada, entre as que se encontra Alicia H. Puleo, cuxa participación foi crucial na consecución do monográfico; a esa perspectiva pertencen outras colaboradoras vinculadas ao círculo académico de Celia Amorós como: Rosa Cobo, Ángeles J. Perona, Mª Teresa López Pardina, Ana de Miguel, Luísa Posada Kubissa ou Cristina Molina Petit.

Desde o monográfico 7 da FdPs, a temática vai transcender os tópicos femininos para abrirse a un amplio abano temático: os medios de comunicación, a ciencia, a arquitectura, a pintura, a lingua; ou a estudos que atinxen á etnografía e á sociedade como os debates

sobre o colonialismo e sexismo, ou sobre o pobo xitano.

A sexualidade que suscitará unha das máis afiadas controversias dentro do movemento feminista será pedra de toque nas páxinas do volume número 8, *Erotismo* (1991)¹⁰ que remexe no aspecto sexual-erótico desde a historia literaria, os mitos clásicos, ata os debates recorrentes do MF entre erotismo e pornografia.

As colaboradoras do monográfico achegan propostas sobre a necesidade da construcción da suxeita erótica, inexistente no sistema patriarcal. O fino gume que separa erotismo e pornografia, confronta o feminismo determinista, inclinado ao relativismo, coa corrente que fai prevalecer a razón e a igualdade.

Dentro dos distintos aspectos tratados obsérvase unanimidade en considerar que as relacións de poder que xera o sistema patriarcal impiden o desenvolvimento dunhas relacións plenas e pracenteiras para a muller.

Nunha reflexión sobre a muller na literatura, manífestase na escasa presenza da nomenclatura dos órganos sexuais femininos, ou o seu rol pasivo, que á súa vez denota a infravaloración das mulleres no terreo sexual-erótico¹¹. Tamén se observa, nunha reflexión sobre os relatos eróticos galegos, a

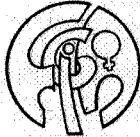
falta de familiaridade (ou represión) do erotismo das clases medias galegas, a xulgar polos personaxes do *lumpen* que aparecen neses contos, e a falta de sexualidade dentro do fogar¹².

Quebrando a liña cronolóxica fago un salto de once anos ata o monográfico nº 17, titulado "Abolición", sobre a prostitución, onde a revista non escatima

argumentos para explicar un fenómeno denigrante e doloroso para as mulleres. Neste número veranse desmontados os argumentos a prol da súa legalización ou regulamentación como se está a proponer por parte dun sector feminista. Para este monográfico contouse coa colaboración de Alecrín (asociación extinta no ano 2008) daquela,

CURSO DE FORMACIÓN FEMINISTA TEÓRICO-PRÁCTICO (Curso de Iniciación)

Organizado por:

FEMINISTAS INDEPENDENTES GALEGAS

Subvencionado por:

CONCELLO DE VIGO
CONCELLERIA DA MULLER

PROGRAMA DO CURSO

MARTES 14 de Xaneiro (de 18 a 21 horas)
Socioloxía e Política.

Ponente: Rosa Cobo Bedía. Profesora Titular de
Socioloxía.
Universidade da Coruña.

SÁBADO 18 de Xaneiro (de 10:30 a 1:30)
Aspectos legais

Ponente: Marta Sáñez-Díez Naval. Avogada

MARTES 21 de Xaneiro (de 18 a 21 horas)
Cara a unha nova sexualidade

Ponente: Mercedes Oliveira Malvar
Profesora de Filosofía de Ensino Medio

SÁBADO 25 de Xaneiro (de 10:30 a 1:30 horas)
Historia da Teoría Feminista

Ponente: Ana de Miguel. Profesora Titular de
Socioloxía. Universidade da Coruña.

MARTES 28 de Xaneiro (de 18 a 21 horas)
A representación das mulleres nos media

Ponente: Eivira Martínez. Antropóloga.

SÁBADO 1 de Febreiro (de 10:30 a 1:30)
Correntes do pensamento feminista

Ponente: María Xosé Queizán. Escritora.

SÁBADO 1 de Febreiro (de 19 a 21 horas)
*Recapitulación coas organizadoras de
Feministas Independentes Galegas*

Entrega de diplomas e clausura a cargo da conce-
lleira da muller, María Teresa Fernández Piñeiro.

<p>rexedora de varios centros de atención a mulleres prostituídas, que aportou unha valiosísima documentación en torno á realidade das mulleres prostituídas en Vigo e en Galicia. Xunto aos datos reais analízanse os distintos modelos de enfrentar un fenómeno que xera tanta riqueza no mundo –un segundo lugar despois do tráfico de armas– e que atravesa todas as sociedades, desde a máis rica á máis subdesenvolvida. As distintas opcións como a legalización, a regulamentación ou abolicionismo, coas vantaxes e eivas segundo o caso.</p> <p>Fronte as teses regulamentaristas preséntase o fracaso de Holanda, o seu modelo por excelencia, por non conseguir frear a explotación das mulleres, tendo en conta que unha ínfima cantidade actúan baixo condicións legais, e un número cuantioso de mulleres continúan a expensas das mafias e traficantes.</p> <p>Como alternativa ao modelo holandés, preséntase o Sueco, que opta pola prevención mediante a educación e a penalización dos clientes da prostitución que, sen paliar o problema, foi reducendo, o número de consumidores.</p> <p>A prostitución entronízase como un dos redutos de terror, violencia e discriminación máis absoluta. As crúas consecuencias do exercicio da prostitución para as</p>	<p>mulleres desacredita calquera proposta regulamentaria, desacreditando a falacia da sexualidade libre, que sustenta este ideario, e que na realidade pode considerarse a escravitude do século XXI.</p> <p>No monográfico nº 9, “Colonialismo e sexism” coincidindo coa celebración do quinto centenario da chegada a América, a <i>Festa</i> argumenta a “conquista” de América desde o punto de vista xenérico, contrastando a colonización do patriarcado (deseño dos espazos público/privado) e a escravitude feminina. Igual que as terras indíxenas polo conquistador español, as mulleres son sometidas polo patriarcado ao rol subalterno, no medio doméstico e no espazo público.</p> <p>O proveito do conquistador non se basea unicamente nun aproveitamento económico senón tamén nunha imposición dos seus valores, normas, lingua, cultura. Daquela, é lícito considerar o sexism a primeira forma de dominación, e o traballo das mulleres, a maior parte non remunerado, a base sometemento patriarcal. Independentemente do país ou a forma de goberno, os homes forman parte dunha caste privilexiada. Aínda nas classes más baixas onde os homes carecen de poder e relevancia social, teñen dereito a dispor das mulleres e a</p>	<p>mercar o corpo feminino na medida do seu poder adquisitivo.</p> <p>A presenza da muller en Latinoamérica será desenvolvida desde unha perspectiva histórica e tamén desde a práctica dos movementos de mulleres.</p> <p>Trae ao debate neste volume unha análise¹³ sobre as achegas da filósofa Hannah Arendt ao feminismo a través dun dos seus textos a <i>Condición humana</i>. Para Arendt, a muller está condicionada por esa esfera privada e rexida pola necesidade (instinto de conservación), reproducindo, en soildade, os ciclos da natureza como outras especies animais. Isto expona máis aínda á violencia. Porén na esfera pública da colectividade, os homes son iguais e libres. Aparecer nesse mundo das “aparencias” implica multiplicarse, porque na súa dura incorporación ao mundo público non consegue desprenderse do privado; a violencia doméstica, é tomada por Arendt, como a consecuencia de non saír dese círculo.</p> <p>En “Antígona, a razón de fin de século”, nº 10 (1994) utilizase o mito clásico para representar a figura que impugnou a lei do padre. Na insubmisión de Antígona fronte a Creonte simbolízase a pugna entre a xustiza e a tradición patriarcal, “encarnando como ningún outro, no confrontamento entre os valores masculino e feminino, entre a lei</p>
M O N O G R Á F I C O	25	

pública e a divina"¹⁴. Farase balance do pensamento ilustrado coincidindo cos 20 anos de democracia neste país, sen evitar unha crítica contra o *pensamento feble* posmoderno.

O optimismo invade estas páxinas que se abren cun profético título, "O futuro é muller", artigo de Victoria Sau, que vaticina a "morte anunciada" do patriarcado, co auxe do "pensamento feble". Seguro que Victoria cambiaría de opinión con respecto á morte do patriarcado neste momento de despegue do posmoderno discurso *queer*.

Este monográfico 10 configura un "estado da cuestión" dos principais presupostos teóricos do feminismo, unha relectura das súas precursoras, e así como unha mostra da "vizosidade do pensamento feminista" nese momento.

Digo optimista porque neste ano 2013, case vinte anos despois, os debates sobre a construcción xenérica, como base para o sometemento das mulleres, volven á palestra con furibundas voces detractoras que cuestionan a bipolaridade xenérica.

De todas formas, a negación dos xéneros como meta por parte de teorizáns contemporáneas non invalida a súa existencia. Como explica Rosa Cobo¹⁵, a conceptualización do xénero provén do pensamento ilustrado e

Mónica Bar e Mª Jesús Fariña. I Taller de Narradoras en Lingua Galega. 1999.

incluso de teses previas como as do cartesiano Poullain de la Barre, atribuíndo a desigualdade entre mulleres e homes non ás diferenzas biolóxicas senón ás desigualdades sociais e políticas. Serán estas desigualdades "as que postulen a inferioridade da natureza feminina".

Nos anos setenta do século pasado aséntase e matízase o concepto cultural do xénero fronte á idea natural e biolóxica do sexo, que ten como referente a Simone de Beauvoir.

Bo momento para recordar ao MLM (Movemento de Liberación da Muller) fundado por Shulamith Firestone¹⁶ e Pam Allem que, no seu avance pola igualdade social,

desataron unha firme campaña a favor dos dereitos civís da negritude.

Aproveitaron momentos como a guerra de Vietnam para mostrar a súa postura antimilitarista. Gradualmente os seus compañeiros de filas marxistas foron deixando á marxe as mulleres, mentres elas irían tomando conciencia de que non había máis rota para a liberación que a autonomía persoal e sexual.

Para Firestone, a discriminación da muller ao longo da historia asentábase na distribución dos sexos dentro da familia condicionando a división sexual do traballo. Por iso non costa entender que a verdadeira revolución

MONOGRÁFICO

<p>feminista implicaría a desvinculación da muller da maternidade biolóxica, aspirando ao avance das novas tecnoloxías reprodutivas para desmitificar precisamente o feito “natural” de parir. E parafraseando o volume revelador <i>Política Sexual</i> (1969) de Kate Millet: “o patriarcado está tan enraizado debido ao frutífero hábito de apoiarse na natureza.”</p> <p>Reminiscencias deste feminismo antinaturalista preséntase nun rompedor ensaio¹⁷ de Queizán, como final da viaxe dun percorrido que se despresa no monográfico da FdPs “A ciencia como aliada”, de 2005.</p> <p>En <i>Antinatura</i>, Queizán desvincúlase do seu pasado da diferença, pondo en valor ás teóricas como Millet, ou á propia Firestone, que conforma as liñas do feminismo materialista na súa <i>Dialéctica do sexo</i> (1973, en español, 1976). Shulamith relata a necesidade das feministas, desde finais dos 60 de se organizar para protexérense dos compañeiros marxistas que as abouxbaban nas asembleas: “Sácaa do estarivel e lévaa para casa”, cando fixeron un intento de formar un movemento de mulleres.</p> <p>A xerarquización dos partidos de esquerdas foi un estímulo para a liña radical do feminismo. O “Inimigo principal”, que non sería o capitalismo (nado no século XVII)</p>	<p>senón o inmortal e eterno patriarcado.</p> <p>Preconizada xa Mary Wollstonecraft, que a salvación das mulleres pasaba por un pacto entre mulleres fronte o patriarcado¹⁸, algo que se corrobora no caso noruegués, que tivo éxito, onde as mulleres do abano parlamentario pactaron para acadar certas reclamacións específicas.</p> <p>A radical Christine Delphy explica que se ben os xéneros xurdiron unidos á súa xerarquización: “unha parte do feminismo négase á eliminación desta xerarquización”.</p> <p>As feministas da diferenza reclaman esta diferenciación. Máis adiante xurdirán as teorías da “identidade sexuada”, nas que o xénero simboliza o sexo. Entre estas destácase a da “multiplicación dos xéneros” de Judit Butler, tratando un discurso sobre o xénero que pretende romper o dualismo tradicional e o heterosexismo patriarcal.</p> <p>A familia continúa a ser a institución social por excelencia¹⁹, porén a familia non está incluída no campo da política. A pesar de que os gobernos deciden sobre ela, a súa capacidade reprodutiva, refórzana e definen as súas obrigas tributarias, a familia continúa enfocada nun ámbito ao que a xustiza social non ten acceso.</p>	<p>As diferenzas e a xerarquia xenérica no ámbito familiar non parecen transcender do mundo privado, pese a observar as enormes consecuencias na vida pública. Como sostén Agra, “A xustiza e o amor opónense”. Refirese ao contrato social de Carol Pateman segundo o cal o liberalismo conduce a unha extensión e a un réxime contractual incoherente (compra de servizos da muller, entre eles a prostitución) coa equiparación xenérica.</p> <p>O monográfico nº 15, de 1999, “O Segundo Sexo. 50 anos de revolución sexual”, celebra o medio século da publicación do ensaio de Simone de Beauvoir e mostra como os seus postulados feministas continúan vixentes ata os nosos días²⁰: a muller como construcción cultural sintetizado na significativa frase “non se nace muller, chégase a selo”²¹.</p> <p>Dous artigos previos de 1992, de Brigitte Leguen e no volume de 1994, de Mª Teresa López Pardina anticipan este monográfico. López Pardina recupera severa valoración de Beauvoir por parte do feminismo dos 80, polo seu concepto determinista da maternidade, na que a muller parece obrigada á elección entre unha existencia masculina, ou ben outra abocada á crianza.</p> <p>Beauvoir describe como o xénero feminino vai tomando forma</p>
M O N O G R Á F I C O		

<p>ao longo da historia, mais sempre ao servizo do patriarcado. A muller, "a Outra", eternamente dependente e "heterodesignada", construída desde o que se lle presupón que debe ser.</p> <p>O destino da muller pasa por romper as súas amarras, como sostén Françoise Collin²² no seu artigo sobre mulleres e a creación. Preocupada pola situación da muller, acabada de chegar ao mundo dos homes "pouco apoiada por eles, a muller está demasiado ocupada buscándose". (<i>Festa</i> 15, 1999: 4-7).</p> <p>En torno ás capacidades da muller na escrita Carmen Boustanj²³ fixa os valores de igualdade de Beauvoir que non distingue unha escrita de xénero: "crer o contrario significa crer nunha esencia feminina, cousa que eu siempre rexeitei". Iso si, sen deixarse caer na trampa das palabras e pensar e escribir como homes.</p> <p>A muller é "a Outra" como se proviñese dun espazo distinto, fronte ao home, que sería "o Mesmo" si propio, o referente que estrutura e designa o mundo "á súa imaxe e semellanza".</p> <p>O certo é que Beauvoir analizou a condición da muller desde todos os ángulos: histórico, social, político e cultural. Non soamente ao longo dos seus ensaios como a través da súa biografía da que,</p>	<p>lonxe de recrearse en preciosismos estilísticos, "quería existir para os demais comunicándolles da maneira más directa o gusto pola propia vida".²⁴</p> <p>A idea da maternidade non pode ser máis desmitificadora, "alienada do seu corpo e da súa dignidade social, a madre ten a ilusión reconfortante de sentirse un ser en si...".²⁵</p> <p>Na "Vellez", Beauvoir critica a indiferenza social en torno á ancianidade e á nosa negativa a recoñecérmonos iguais.</p> <p>A súa idea antiesencialista lévaa a desmontar as caricaturas que se desenvolven en torno ás lesbianas, mulleres diferenciadas únicamente pola opción sexual.</p> <p>No monográfico nº 22²⁶ de 2006, titulado "Os feministas", a <i>Festa</i> sorprende coa presentación dunha estimable nómina de pensadores ao longo da historia (desde o século XVII ata a actualidade) que non consideraron o discurso sobre a igualdade entre os xéneros un asunto de mulleres. A pesar de que non todos os ilustrados venceron os prexuízos que infravaloraban as mulleres, avalados pola relixión, a filosofía e mesmo a ciencia, a historia recolle o pensamento de eruditos como o padre Benito Feijóo ou Martín Sarmiento²⁷ que cuestionan os postulados patriarcais que preconizaron outros ilustrados,</p>	<p>como o propio Rousseau, considerado un paradigma da Ilustración. Este volume ábrese co cartesiano Poullain de la Barre que plasmou no seu texto de referencia, <i>De l'égalité des sexes</i> (París, 1676), a igualdade natural entre homes e mulleres por encima de prexuízos e tradicións.²⁸ Emprega o termo "<i>bon sens</i>", de Descartes, a razón ou o "bo" sentido ou a sensatez, compartido por homes e mulleres.²⁹</p> <p>Para outros filósofos como Condorcet, o progreso da humanidade está ligada á liberdade e igualdade dos xéneros. Condorcet, avogaba por unha educación igualitaria, laica e mixta³⁰.</p> <p>Non faltarán, nesta achega de "Os feministas", os pensadores marxistas como F. Engels, que analiza as institucións que foron un escollo para a liberación da muller. Mais non se capta da análise do ideólogo unha posta en cuestión fonda da división social do traballo, en función do sexo biolóxico, e as súas consecuencias na xerarquía social.³¹</p> <p>Noutro artigo³¹ da revista introdúcese o feminismo na tradición utilitarista, que deslexitima a concepción tradicional da identidade feminina, e explica a situación social da muller na servidume á que foi sometida. Abórdase o interese</p>
---	---	---

MONOGRÁFICO

I Taller de Narradoras. Paula Mariño, Uxía Blanco e Margot Chamorro.

ilustrado polo acceso ao sufraxio e mesmo ao goberno dos países. Stuart Mill logo de publicar a súa obra *The Subjection of Women* (1869) –editada por Emilia Pardo Bazán na súa Biblioteca de la Mujer, baixo o título “La esclavitud femenina” – texto imprescindible para o pensamento moderno (publicado despois de falecer a súa compaÑeira Harriet Taylor, intelectual socialista e feminista), recoñece a importante influencia e achegas da súa muller que nunca quixo figurar co seu nome, neste nin noutros ensaios.

O socialista utópico August Bebel pon o foco de interese na función das relixións monoteístas na utilización da muller para labores

non remuneradas, que afogan o seu crecemento persoal e social.³²

Outra nómina de predicadores e activistas do século XIX aparecen mencionados como importantes defensores da incorporación da muller aos movementos sociais, ao sufraxismo, e á igualdade sexual pública e privada.³³

Continúa a nómina con pensadores do século XX como Carl Djerassi (Viena, 1923), o descubridor da pílula anticonceptiva³⁴; do psiquiatra Castilla del Pino e os seus estudos sobre a muller³⁵, Pierre Bourdieu, cunha interesante análise sobre o seu libro *La domination masculine* (1998). E unha participación do filósofo arxentino Luís Bonino,

sobre o papel dos homes perante a igualdade coas mulleres.

No volume *Violencia* nº 23, de 2007, descríbese este fenómeno vinculado a numerosos aspectos como a antropoloxía, a filosofía, as artes, o cine, a psicoloxía. A violencia contra as mulleres, como fenómeno universal ao longo dos tempos, enfróntase como un feito estrutural de difícil remisión. Analizan as colaboradoras a violencia ritual³⁶, simbólica, física; a violencia de xénero, a violencia da prostitución³⁷, nas manifestacións artísticas³⁸.

A violencia non se explica só como síntoma da decadencia moral das sociedades, como identidade cultural; incluso como instinto de conservación. Semellan aparecer varias hipóteses. Será unha lei darwinista da vida? Mais para que serve a agresividade, previa á violencia, unha advertencia para saber quen manda, quen é o dono dos recursos da terra?

Desde a antropoloxía, a violencia forma parte das sociedades más antigas e da “estrutura máis remota do individuo”³⁹

As alertas chegan tamén dos grupos que non respectan as identidades individuais. Estas identidades plurais dunha colectividade social superpóñense ás individuais e adoitan ser causa de violencia e belixerancia.⁴⁰ O

recoñecemento da "pluralidade das nosas filiacións e o uso da razón... tendo en conta que somos habitantes comúns dun mundo amplo", evitaría o nos "encerrar en pequenos colectores".

Na película de Margaret Von Trotta, "Hannah Arendt," cóntase como esta filósofa xudía foi repudiada polo "seu" pobo por acusar a moitos xudeus de complicidade co nazismo, algo que foi rigorosamente certo. Vivo exemplo desta identidade e corporativismo irracional.

En grupo atacan os caníbales primitivos; pero tamén os febles nos postos de traballo, mediante o *mobbing*. Ou as criaturas nas escolas, un abuso non doadoo de detectar, porque forma parte da normalidade⁴¹.

A violencia simbólica entronca con esta necesidade de poder. A muller que accede a un posto de relevancia non pasará desapercibida, atacándosele en aspectos que non se lle terían en conta a un home.⁴²

Novamente aparece a reflexión sobre a familia, tan en voga nos últimos tempos, dando lugar a novas modalidades, vertebrando a sociedade é o esquema xenérico que a sostén sen sufrir modificacións notables⁴³. O coidado, a educación e a responsabilidade doméstica continúan a cargo das mulleres

incrementado nos últimos tempos por mor da crise, agravando a dependencia e a fixación da muller neste ámbito privado. Resulta moi contradictorio que, en tempos de crise, un goberno sexa quen de limitar o acceso das mulleres á interrupción voluntaria do embarazo. A todas luces as políticas gobernantes á altura do 2013, esquecen as leis aprobadas en tempos de optimismo (Lei de Igualdade, Lei de violencia de xénero, Lei de igualdade no traballo). Nun movemento reactivo presentan leis "de familia", "de apoio á muller embarazada"; pronta á aprobarse unha lei de aborto que devolve a situación das mulleres

aos tempos da transición democrática.

Os datos obxectivos apuntan cara a unha restrición de dereitos acadada nestes últimos 40 anos, a unha conspiración contra a igualdade. Podemos falar con datos obxectivos dunha conspiración contra a igualdade. O *backlash* (reacción) do que alertaba Faludy na época de Nixon está servido.

Pensando na violencia de xénero –no sentido estrito– e na literatura⁴⁴, tendo en conta que aproximadamente un 40% das mulleres sufren violencia de xénero, cómo se explica que nada más apareza un 4% nas obras literarias.

II Taller de Narradoras, 2000. Ana Gandón e Marga Marcuño.

MONOGRÁFICO

<p>Complementan este monográfico sobre a violencia artigos sobre as artes escénicas⁴⁵, co manifesto de Artaud, desde o teatro da cruidade ata a contemporánea Sarah Kane, como contrapartida a un mundo estático e burgués. Desde aí o teatro abre fendas, para nos motivar ou estremecer. Como estremece a cruidade das imaxes sobre a pantalla, cun breve retrato da violencia no cine a propósito dunha fita de Bergman.⁴⁶</p> <p>No “Verbo patriarcal” (nº 24, 2008) internámonos no poder da lingua como transformadora da realidade. A capacidade de tomar espazos de poder dos que as mulleres foron excluídas desde os confins da historia e as relixións; “ao principio foi o verbo”.</p> <p>Arguméntase como a prevalencia dunha linguaxe sexista restrinxé a realidade social e o avance na igualdade de dereitos. Pero tamén se detecta que a incorporación das mulleres ao mundo público non redunda na feminización da linguaxe senón, acotío, en todo o contrario, cando os estudos apuntan “que a función clave da linguaxe é a construcción da identidade”⁴⁷.</p> <p>A elección do masculino, segundo as analistas da linguaxe, parece reforzar as mulleres que se asoman ao mundo público, político ou profesional; como se engadise</p>	<p>un extra de solidez e fiabilidade ás mulleres. Pero desde unha lectura feminista o que realmente se produce dun modo simbólico é a propia negación: “Se non estamos contentas co noso status social (e lingüístico, engado) podemos deslexitimalo. Tomémoslle ao patriarcado a palabra!”⁴⁸ Renunciar ao poder de nomear, de ser, de estar; assumir o rol simbólico do poder sen os seus beneficios é escapar do poder de nomear o mundo⁴⁹.</p> <p>Como “mecanismo simbólico, a linguaxe xera e produce poder”⁵⁰ Non se pode xulgar a lingua de inocente, a lingua está negando a existencia de roles, profesións, competencias das mulleres. Incluso podería excluírnos dos espazos que fomos acadando “á imaxinaría masculina a expensas da imaxinaría feminina, fai razonable asumir que o mundo é masculino”⁵¹.</p> <p>Cómpre seguir falando de ausencias do feminino e, polo tanto, de sexismo na lingüística, como tamén na gramática, ou na lexicoloixía⁵². Calquera neoloxismo gremial ten más posibilidades de entrar nun diccionario que un substantivo feminizado.</p> <p>O uso do xénero masculino normativo por parte das e dos falantes, aséntase nuns argumentos falsos: como a falta de economía, a desestimación, a antinaturalidade, o xenérico</p>	<p>masculino. De non selo (falsos) a transformación social non podería darse sen esforzo, individualización xenérica, abundancia de medios e inclusión dos termos femininos precisos para entender o mundo.</p> <p>Noutros espazos fálase da violencia nos medios de comunicación, das investigacións sobre lingua e xénero no mundo anglosaxón, sobre “a negociación de dúas linguas na tradución.”⁵³</p> <p>Nestas páxinas sinálanse sucintamente os ingredientes do festín, os contidos e sabores van mesturados nestes centos de páxinas que pasaron como un intercambio lúcido de ideas que, confío, para moitas persoas foi petando e ampliando as conciencias.</p> <p>NOTAS</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “As luces só se curan con máis luces”: reflexión de Madame de Staël extraída dun artigo de Celia Amorós: <i>Festa</i> nº 9, 1992: 57-58. 2. Encontro de poetas peninsulares e das illas, organizado por FIGA, e celebrado en Vigo en 1996. 3. Queizán, María Xosé (1998), <i>Misoxinia e racismo na poesía de Pondal</i>, Santiago de Compostela, Edicións Laioveneto, ensaio. 4. Bar Cendón, Mónica (2010), <i>Feministas Galegas. Claves dunha revolución en marcha</i>, Vigo, Col. Crónica. Edicións Xerais de Galicia.
M O N O G R Á F I C O		

<p>5. Queizán, María Xosé (1977), <i>A muller en Galicia</i>. Sada, A Coruña. Edicións do Castro.</p> <p>6. En FdPs nº 26, <i>Actualizar a Rosalía</i>: "A preocupación das escritoras galegas pola educación das mulleres no século XIX" (páxinas 78-84), de Mónica Bar Cendón.</p> <p>7. De <i>Evidencias</i>, pág.60.</p> <p>8. Queizán, María Xosé (1989): "O segredo das palabras", en <i>Evidencias</i>, Vigo. Edicións Xerais de Galicia.</p> <p>9. Queizán, María Xosé (2008), "Do naturalismo aristotélico ao pene freudiano" (páxina 56), en <i>Antinatura</i>. Vigo, Edicións Xerais de Galicia.</p> <p>10. Colaboradoras dos primeiros exemplares: Victoria Sau, Raquel Osborne, María Xosé Queizán, Teresa Barro, Carmen Blanco, Fina Sanz, Arantza Campo, Ángeles G. Castiñeiras, Juana M. Furió, Carme Panero, Luz Rei, Camiño Noia, Xoana Torres, Luz Pozo Garza, Dora Vázquez, Sabela Álvarez, Amanda Álvarez, Sabela Mouriz, Ana Romani, Xela Arias, Kathleen March, Celia Miralles, Margot Chamorro, Marga R. Marcuño, Rosa Cameselle, Carmen Rábade, Helena de Carlos, Cristal Méndez, Marilar Alexandre, Pilar Pellarés, Carmen Panero, Dolores R. Seoane, Natalia Lamas, Carmen Parada, Sabela Álvarez Núñez, Margarita Ledo Andión, que ademais é a deseñadora-maquetadora da revista, sufragado o primeiro exemplar por María Xosé Queizán.</p> <p>11. Marilar Aleixandre, nº 8, 1991.</p> <p>12. Kathleen March, nº 8, 1991.</p> <p>13. Rosa M. Fernández Sardiña; nº 9, 1992.</p> <p>14. Limiar de María Xosé Queizán, páxina 4. No mesmo, agradécese a colaboración de Alicia H. Puleo pola súa xenerosa colaboración no mesmo.</p> <p>15. Vid. Cobo, R.: "Cara a superación dos xéneros," páxinas 10-12.</p>	<p>16. Nunha fermosa lembranza, Mabel Bellucci (23 de agosto de 2012, <i>Página12</i>, Buenos Aires) resalta a importancia da figura de Shulamith Firestone, co motivo do aniversario do seu falecemento, en agosto de 2012. Foi atopada morta, soa, uns días despois do deceso.</p> <p>17. Queizán, María Xosé (2008), <i>Antinatura</i> Vigo. Edicións Xerais.</p> <p>18. Luisa Posada Kubissa, nº 10, 1994.</p> <p>19. M.Xosé Agra no seu artigo "Familia, Amor e Xustiza"; nº 10,1994.</p> <p>20. Para este monográfico contouse coa colaboración do grupo As Simonas, integrado por Inés Buján, Chis Oliveira, Carme Adán, Mercedes Expósito e Marta Villar López. Así mesmo contouse coa participación de Teresa López Pardina que achegou recensións do Congreso de París en torno a ScB, en xaneiro de 1999. Paralelamente a nosa compañeira Marga Rguez. Marcuño, estaba a traducir <i>O Segundo Sexo</i> para o galego, publicado en 2008, o I volume e en 2010 o II volume, por Edicións Xerais de Galicia.</p> <p>21. <i>O segundo sexo.II. A experiencia vivida</i>. Xerais. Ensaio. Vigo. 2010: p.13.</p> <p>22. Collin, escritora e filósofa, fundou en 1973 e dirixe <i>Les Cahiers du Grif</i>.</p> <p>23. Boustani, profesora da universidade de Beirut, e poñente do Congreso de París de 1999.</p> <p>24. Marta Villar López, FdPs nº15: 41-46.</p> <p>25. M.X. Queizán, nº 15:13-16.</p> <p>26. Desde o nº 14 ata o nº 22 de 2006, "Os feministas," formarán parte do consello de redacción Mónica Bar Cendón e Marga R. Marcuño, encargada esta última tamén das traducións e da supervisión lingüística da revista.</p> <p>27. María Xosé Agra Romero, nº 22: 16-22.</p> <p>28. Rosa Cobo, nº 22: 6-10.</p> <p>29. Alicia H Puleo, nº 22: 11-15.</p>	<p>30. Rosalía Romero, nº 22: 43-46.</p> <p>31. Ana de Miguel, nº22: 23-31.</p> <p>32. Dolores Limón Domínguez, nº 22: 47-50.</p> <p>33. Gustavo Adolfo Garrido, nº 22: 51-54.</p> <p>34. Artigo de María Xosé Queizán.</p> <p>35. Artigo de María Armesto.</p> <p>36. Sobre Erzsébeth Báthory, a condesa sanguenta de Queizán.</p> <p>37. Artigo de Silvia Pérez Freire, 23: 59-61.</p> <p>38. Carlos L.Bernárdez, nº 23: 117-120.</p> <p>39. Eudald Carbonell, nº 23: 45-46.</p> <p>40. Avelino Muleiro, nº 23: 38:44.</p> <p>41. Chis Oliveira, nº 23: 53-58.</p> <p>42. Yolanda Aguiar Castro, nº 23: 35-37, sobre o concepto de violencia simbólica de Pierre Bourdieu.</p> <p>43. Rosa Cobo, nº 23: 21-28, sobre o concepto do patriarcado, Poullain de la Barre.Faise referencia noutro artigo anterior.</p> <p>44. Teresa Moure, nº23: 81-89.</p> <p>45. Afonso Becerra, nº 23: 91-99.</p> <p>46. Mónica Bar, nº 23: 100-104.</p> <p>47. Queizán, no Limiar do monográfico nº 24, 2008.</p> <p>48. Queizán, "O verbo patriarcal" nº 24: 6-10.</p> <p>49. Interesante a proposta comunicativa de María Xosé Porteiro "Llegué, vi y hablé" ao respecto.</p> <p>50. Moure, Teresa; nº 24, 11-27.</p> <p>51. Vid.27.</p> <p>52. Sanmartín, Goretti; nº 24: 31-38.</p> <p>53. Reimóndez, María; nº 24: 66-72.</p>
--	---	--

M O N O G R Á F I C O

30 ANOS DE CREACIÓN PLÁSTICA NA FESTA

Unha mirada atenta aos trinta anos da revista *Festa da palabra silenciada* posibilita unha suxestiva viaxe non soamente pola literatura e o pensamento galego, escrito nomeadamente por mulleres, e a aparición, praticamente de dúas xeracións de escritoras, senón tamén unha imaxe ben ampla e variada da arte galega. Este aspecto non deixa de ser relevante nunha publicación que ten na palabra o factor esencial e, xa que logo, prioritario á hora da súa distribución espacial, mais que non quere renunciar a ser voceira da creación no seu sentido más largo e non como simple complemento da escrita.

A revista, praticamente desde os seus inicios, tivo ben presente a creación plástica; así, a partir do número 2, alén dun monográfico temático, hai un monográfico relativo ao protagonismo da persoa que ilustra a revista –en ocasións dúas persoas-. Esta sección, en moitas ocasións, funcionou como unha plataforma de presentación de artistas novas que co tempo atinxirían un papel relevante na arte galega e mesmo conseguirían a proxección internacional. Neste sentido é ben representativo que os números 2 e 3 de 1985 e 1986 fosen ilustrados por Menchu Lamas e mais por Berta Cáccamo, dúas artistas que son parte fundamental do mellor das

xeracións atlántica e postatlántica non apenas desde a perspectiva de xénero senón nun sentido global.

Un repaso á revista permite, daquela, incidir na arte realizada por mulleres no noso país desde hai máis de dúas décadas, o que posibilita revisar a presenza do feminino na arte contemporánea galega e internacional desde a teoría de xénero. Alén diso, a *Festa da palabra silenciada* segue a vella e rica tradición de revistas galegas de reflexión e pensamento ilustradas, en xeral escollendo unha ou varias artistas para cada número; a mención dalgúns destes nomes xa nos dá pistas da liña seguida e dos acertos na escolla: María de Felipe, María Ruído, Rosalía Paz, Paula Mariño, Menchu Lamas, Berta Cáccamo, Chelo Matesanz, Marcela Santorum, Angiola Bonanni, Menchu Outón, Natalia P. García, Ruth Martínez, Anna Turbau, Ana Pillado, Mercedes Lence, Maribel Longueira, Eva Carrera, Daniela Edburg, Carmen Pallarés, Cachi Granell, Mar de la Peña Cristiá, Pilar Alonso... A elas hai que unir un número de colaboradores masculinos como Lois Corvera, Anxo Cabada, Manuel G. Vicente, Bosco Caride, Jesús Salinas, Carlos Maño ou Xulio G. Rivas.

Estes trinta anos que os números da revista balizan,

situánnos nun período chave entre nós no que atinxe á transformación de valores sociais, cunha fonda posta en cuestión dos roles herdados, mais tamén estamos nunha altura importante na evolución formal dos procesos estéticos.

A utilización das artes plásticas como linguaxe ao servizo das más diversas mensaxes, e en concreto da crítica social, conta cunha longa liña precursora na Historia da Arte, lembremos o que hai máis de cen anos afirmaba o escritor alemán Hugo von Hofmannsthal cando sinalaba que “a forza plástica ten as súas raíces na xustiza”. Todos estes fenómenos ligados aos feminismos e á desmontaxe das estruturas patriarcais desenvólvense desde esta tradición, cun forte compromiso ético, no que a denuncia de toda opresión é permanente, e no que a situación da muller se constitúe en factor fundamental, en elemento iconográfico constante, aínda que non único.

Ollando pormenorizadamente a revista vemos como en moitas artistas aparecen os reflexos deste proceso, o que nos permite elaborar un discurso que acaba por ter unha coherencia que poderíamos definir como cartográfica. As series de obras serven para explicar a evolución das posicións estéticas e sociais, que acaban por articular un

Carlos L. Bernárdez

M O N O G R Á F I C O

I.S.S.N.: 1139-4854

Taller de Guión Cinematográfico. 2000.

proceso continuo e coherente, mais non homoxéneo, que se expresa en temas como a identidade, a explotación, a esencia feminina, o corpo, a sexualidade, os estereotipos, etc, por medio da obra das diferentes artistas.

É evidente que tamén podemos asistir a outras visións do punto de vista da muller artista: as que amosan un persoal mundo onde o feminino retrata desde o corpo unha imaxe concibida a partir da idea da diferença. Unha idea que non se debe entender simplemente como a visión da "outra", senón desde a normal identificación do feminino como valor universal e actuante, coa muller como protagonista desde o

escenario, mais tamén desde o profundo universo cultural. A creación convertése daquela en elucidación das más intensas experiencias persoais, que en moitas artistas acaban por se conformar como experiencias que transceden e nas que o feito artístico é entendido como un intento de dar solución a un reto (formal e temático) en que os motivos de intenso contido vivencial, lonxe de coartaren a liberdade formal, funcionan como liberadores e enriquecedores, como pulo para indagar na comprensión e na interpretación do mundo contemporáneo, producíndose, xa que logo, unha interrelación entre logros formais e desenvolvemento temático.

O efecto de conxunto destas obras coincide con boa parte da arte elaborada por mulleres nas últimas décadas no ámbito internacional, con pinturas, esculturas, instalacións e fotografías en que se mestura o sufrimento co gozo, o pracer e a violencia, e teñen na centralidade do corpo e a identidade feminina sólidos referentes, provocando en primeiro termo a reflexión desde unha concepción narrativa.

A presenza da muller, explícita ou velada, preside a maioría das obras, con manifestas evidencias dos roles de xénero, habitualmente contestados. Ao tempo, o conxunto de obras fai patente a multiplicidade de lecturas que posibilita a representación da muller, criticando en xeral a súa utilización, a súa "cousificación", instrumentalizada polos distintos mecanismos de manipulación e opresión do poder (e dos poderes concretos), aspecto este último que adquire relevancia no discurso de bastantes números da revista desde o contido argumental de moitos textos e de temas monográficos tratados.

Mais, en xeral, a concepción dos argumentos elaborados non parte dun puritanismo protector-denunciador da utilización da imaxe da muller, senón que serve para afondar no universo feminino e na alteridade como vizosa fonte

MONOGRÁFICO

de vida, de creación e de elucidación das nosas más intensas raíces culturais.

Segundo tendencias que teñen a súa orixe nos setenta, son moitas as artistas que afrontan o feito artístico como un intento de dar solución a distintas preocupacións. Para elas os motivos de contido ideolóxico, lonxe de coartaren a liberdade formal, funcionan como liberadores e enriquecedores, como pulo para indagar na comprensión e na interpretación do mundo contemporáneo, producíndose unha ligazón entre logros plásticos e desenvolvemento temático. Unha actitude, en moitos casos, abisal e convulsa no conceptual, e dunha enorme liberdade formal.

En medio dese desacougo e desa reflexión aparece sempre o universo da muller e, así, o corpo –obxecto e suxeito frecuente nas obras– remite nas súas diversas representacións a unha lectura das constantes da presenza do feminino na nosa cultura, tornándose en explícito territorio para a reflexión sobre a tradición e o presente, co xénero como protagonista total en moitos casos.

ESTRAXEXIAS E CREACIÓN

Os silencios, as ocultacións, as veladuras, que historicamente

coutaron o mundo feminino, como materia e fonte de creación autorreferenciada, podémolo percibir ao longo da dilatada traxectoria da revista con toda claridade nunhas creadoras que rebaten os modelos sociais dominantes.

Non debemos esquecer que o xénero e a sexualidade son aspectos centrais da modernidade, dos seus tropos e temas. Neste sentido a atención que se presta a artistas do pasado e do presente en diferentes textos ensaísticos en boa medida ten como punto de partida este interese, alén da indubidábel calidade das artistas. Así debemos entender a presenza de pintoras e escultoras como Artemisia

Gentileschi, Sofonisba Anguisciola, Camille Claudel, Käthe Kollwitz, Maruja Mallo, Lee Krasner, Helen Frankenthaler, Joan Mitchell, Tarsila do Amaral, Maria Helena Vieira da Silva, Paula Rego, Nancy Spero, ou a publicacións de artigos de temas como a muller na historia da fotografía, a iconografía feminina, a vídeocreación feminina, as pintoras portuguesas do século XX ou as novísimas pintoras galegas, estes últimos temas tratados nun número monográfico de 1995 dedicado á precisamente ás novas artistas do noso país, daquela un aspecto pioneiro na análise artística, que logo sería seguido e desenvolvido en diferentes exposicións nos últimos anos.

Presentación do nº 19, "O Romipén". 2005.

Esta orientación continúa nos últimos números, así, no número 25, salienta a ampla presenza do traballo da artista británica Delaine Le Bas, reproducindo unha das súas instalacións con colaxes delicadamente bordadas que ocultan unha cólera amarga ante a hipocrisia continuada e os prexuízos contra as comunidades marxinadas. Un traballo que encaixa moi ben cos intereses da revista ao reflexionar sobre as estratexias de convivencia. Cómpre salientar que na *Festa* aparecen distintas liñas de lectura sobre o noso presente entre as que salientan o concepto de convivencia; a pluralidade de grupos; o papel dos sistemas de representación e as estratexias alternativas ao modelo social actual, nomeadamente en relación cos roles femininos.

Nesta liña está tamén a obra de artistas como Chelo Matesanz, Paula Mariño ou Pilar Alonso. Nos cadros desta última –que enchen o número 28 da revista– en medio dun límpido desacougo, percibimos unha reflexión sobre o universo da muller coa figura humana –obxecto e suxeito da súa obra– remitindo a unha lectura das constantes da presenzas do feminino na nosa cultura, tornándose en explícito territorio para a reflexión sobre a tradición e o presente. Nela achamos o feminino teatralizado como cerna,

Recital FIGA na Marcha Mundial das Mulleres. 2002.

coa carga onírica e co pulo vital que o universo da muller transmite, conformándose como unha auténtica iconografía da diferenza.

En resumo, ao ollarmos un período tan prolongado e, á vez, tan achegado a nós no tempo como o que nos presentan os números da revista, semellanos, cando revisamos estes contidos, dunha riqueza de suxestións moi considerábel. As novas miradas, froito dunha sociedade que sufriu unha evolución intensísima e que tenta romper barreiras e abrir físgoas de liberdade desde a radical posta en cuestión dos roles sociais e sexuais, son de notábel interese e, sobre todo, plurais, transmitindo as artistas presentes

toda a súa complexidade e riqueza de matices.

A arte sempre ten un compoñente de pulsión e con temas como os presentes este aspecto fica aínda moito máis resaltado, constituíndose en fonte de reflexión sobre os diferentes roles sociais impostos. Mais é sobre todo o que ten de cuestionamento, de radicalidade do discurso, o que caracteriza a maioría das artistas que se aproximan á temática de xénero, unha radicalidade que non está exenta de diálogo coa tradición artística.

A NOSA LINGUA EN DISTINTAS VOCES

<p>«O feminismo é unha lanterna. A súa luz é a xustiza que ilumina os cuartos escurecidos pola intolerancia, os prexúzos e os abusos». Nuria Varela¹</p> <p><i>Ti de min non falas, eu por ti non voto</i> (M. R. Marcuño)</p> <p>Traballar como docente e como tradutora permitiu que me achegase a distintas e múltiples voces que escoitei ou que lin, voces que foron conformando pensamento, linguaxe e lingua a través do tempo, voces para as que tiven a posibilidade de facer escoitar –nas aulas– ou axudar a ler –nas traducións– en termos de igualdade, nunha lingua non sexista, inclusiva, non discriminatoria.</p> <p>Repensar o mundo no que queremos vivir, significa recuperar as palabras xa existentes no diccionario, nos diccionarios, que nos desagregan, que nos exclúen; de considerarmos o feminismo como a maior revolución incruenta² que se produciu no mundo durante o século XX, a lingua para definir esa revolución, – e que permita a visibilización das nenas e das mulleres –, tivo e ten que pasar forzosamente por levantar as casposas cubertas deses diccionarios para rescatar do esmagador masculino universal –baixo o que estabamos definidas e achantadas– e marcar, pronunciar</p>	<p>esas palabras-denuncia, palabras-definición, palabras-manifesto, palabras-creación, palabras-pensamento, palabras libres e liberadoras que queremos que nos nomeen e definan.</p> <p>A LINGUA NAS AULAS</p> <p>A VOZ DA AULA: Cando se traballa dentro dunha aula, ou áinda máis, se se desempeña o labor de titoría, vese perfectamente como desde os termos cos que na casa se lles menciona a nenas e nenos (<i>ela que sabe!</i>; <i>azul que es niño, rosita que viene una niña</i>, poñéndolle o uniforme xa desde que son bebés), ata os papeis que se lles asignan (faille a cama ao teu irmán para cando el chegue de xogar o partido de fútbol; pon a mesa que teu irmán vén agora de andar coa bici, ou vén de dar unha volta co teu pai para ver se lle vai ben a nova batería do coche) son claramente discriminatorios. Certo é que en moito se cambiou, xa hai “familias” –tamén axuda que haxa novos modelos de familia-concienciadas en canto ao léxico e aos roles que se distribúen de forma equitativa, mais este novo modelo de sociedade que se nos está pintando a día de hoxe, cunha perda flagrante de dereitos sociais, suporá un retroceso en igualdade e xustiza.</p> <p>Moito é o traballo que queda por facer –ou volver facer– para</p>	<p>que as desigualdades non se perpetúen de por vida.</p> <p>Se en aula tivese que resolver conceptos en torno aos campos semánticos de FEMINISMO e LINGUA o máis seguro é que botase man das redes sociais, nas que o alumnado se move como peixe na auga; como por exemplo do <i>facebook</i>, alí poderíamos atopar diferentes recursos, presentados en forma de slogans ou carteis, que grazas á linguaxe visual e/ou ao humor gráfico a información vaille chegar dunha forma clara, contundente e que a mocidade agradece:</p> <p>Tales como os <i>slogans</i>: “Son muller, noméame!!!”</p> <p>“<i>Tu no me nombras, yo no te voto</i>”³</p> <p>(Para o que propoño a opción: <i>Ti de min non falas, eu por ti non voto</i>).</p> <p>Ou como o <i>humor gráfico</i> dunha viñeta cunha alumna e unha profesora, (tirado de <i>por-un-lenguaje-no-sexista</i>, a tradución libre é miña):</p> <p>–<i>Mestra, como se forma o feminino?</i></p> <p>–<i>Partindo do masculino: a vogal “o” do final trócase pola vogal “a.”</i></p> <p>–<i>Mestra, e o masculino como se forma?</i></p> <p>–<i>O masculino non se forma; existe.</i>⁴</p>
Marga Rodríguez Marcuño	MONOGRAFICO	I.S.S.N.: 1139-4854

Presentación do nº 19, "O Romipén," 2005. Mónica Bar, Mª José Jiménez, Lucía Molares e Mª Xosé Queizán.

Tamén en Youtube atopamos material moi interesante (*Ianire Estébanez Redes sociales y genero*, publicado o 05/11/2013), trata de como se categoriza nas redes sociais as mozas e os mozos, e como elas se expoñen máis a sufrir violencia de xénero; un vídeo de 4'11" onde María Luisa Jaussi entrevista a Ianire Estébanez na "Presentación del Plan Director para la coeducación y la prevención de la violencia de género" (Bilbao, 30/10/2013. Material producido polo Berritzegune Nagusia)⁵.

Nesta mesma liña reflexiona María F. Campomanes en "*La hipersexualización de las niñas: el patriarcado sí se anda con chiquitas*": *"as mozas e as rapazas están a ser educadas para*

*confundir a liberdade sexual coa exacerbación da súa sexualidade e a promiscuidade, porque o patriarcado descubriu que esta é unha magnífica ferramenta de control e de dominación"*⁶

Outra posibilidade podfa ser buscar a contraportada dun libro de Nuria Varela⁷, que invitase a lelo: *"Por que o feminismo foi vilipendiado e ridiculizado? Quen eran as sufraxistas? De onde sae o feminismo radical? Como e onde xorde a expresión violencia de xénero? Que relación hai entre o feminismo e os accidentes de tráfico? En que consiste a masculinidade? A todas estas preguntas dáse respuesta en "Feminismo para principiantes" onde se propón un apasionante*

percorrido pola historia e polos temas que son obxecto do seu estudo. Suxire colocarse unhas lentes violetas para mellor percibir cómo se ve a vida coa mirada feminista."

Unha opción máis podería ser visitar a *Wikipedia*, buscando propostas de autoridade e referencia como a da Comisión de Mulleres e Ciencia do CSIC que define a «linguaxe sexista, non incluínte ou non integradora ... como 'o uso exclusivo dun dos dous xéneros (habitualmente o masculino) para referirse a ambos, excluíndo ao outro'... Insiste en que, como explican diversas teorías, 'a linguaxe utilizada modela comportamentos e condutas persoais e colectivas porque son a base do noso imaxinario social e colectivo'⁸»

A LINGUA NA REVISTA

A VOZ DA FESTA: A revista deu a palabra a centos de voces, foi o seu vehículo de transmisión e na presentación do número 25, no Museo do Mar dixemos⁹: "Sendo como é unha revista plural, emisaria e difusora de diferentes tendencias de pensamento e acción dentro do feminismo, sempre se buscou que estas confluíran na utilización dunha linguaxe crítica, aberta ao debate, coa base común na procura dunha lingua que unificala, sen uniformar,

a través da perspectiva de xénero. Mantendo como equilibrio entre escrita e pensamento o soporte necesario que é a preocupación constante polo sexismo na linguaxe, tratábase de rescatar unha lingua que levantase a negra sotana do masculino moralizador, unhas veces, ou, outras, que mirase debaixo da capa do masculino que nos invisibilizaba.

A misión da revista no tocante á escrita era o de ser:

—emisora das diferentes tendencias no pensamento, na crítica, na arte e na creación, cunha linguaxe de seu, propia, desde unha perspectiva de xénero,

—visibilizadora da outra linguaxe que sería soporte obrigado do anterior, anulando ou neutralizando o papel de alteridade asignado ao feminino,

—unificadora-evidenciadora, polo seu obxectivo de levantar a alfombra do masculino xenérico e esmagador, para reapropiarse dunha lingua de seu, do feminino, do diferente, do outro, para nos converter en suxeitas, en definitiva en membras do universo humano cun léxico que nos definise.

O esforzo significou, por tanto, extraer de toda esa linguaxe enlamada dunha visión androcéntrica —dígase oficial, masculinizada, patriarcal— unha lingua propia, que non nova, e neutralizar as connotacións

negativas que os termos femininos presentaban como algo tan assumido e normalizado que nin tan sequera era cuestionado.¹⁰

A LINGUA DA CONCIENCIA/CIÓN

A VOZ DE SIMONE DE BEAUVOIR. *Nada o 9 de xaneiro de 1908, a vida e a obra desta comprometida escritora, filósofa e feminista seguen a gozar de absoluta actualidade, tanto pola súa inquebrantable loita pola igualdade das mulleres como por ter sido unha das personalidades que máis influencia exerceu e exerce sobre o pensamento contemporáneo.*¹¹

Polo ano 1998, chega a encomenda de dar voz á evidencia,

a través de María Xosé Queizán¹²: *non se nace muller, chégase a selo*, SdB falaba galego a través deses dous volumes que apareceron entre os anos 2008 e 2010¹³, co necesario impulso de Carme Adán e de Manolo Bragado; *O Segundo Sexo* veu para ficar, para as novas xeracións, para cuestionar, para reformular, para derrubar mitos outra volta, para cuestionar a ciencia e os seus postulados, a historia, a medicina, a filosofía e o verbo ilustrouse, e as verbas ilustráronnos, e espertaron as voces mortas, dormidas, anestesiadas polo verbo patriarcal¹⁴, e falaron as bocas da linguaxe prohibida, ignorada, silenciada, grazas —tamén— á aquela obra de 1949.

Presentación do nº 24, 2008. Intervención de Victoria Lojo.

A tradución da primeira parte consta de 292 notas, e as da segunda de 500 notas (contando as da autora e as da tradutora); estas pretenden servir para fixar o contexto histórico e filosófico no que se inscribe a obra, imprescindibles entendemos no seu momento para que no século XXI se puidese achegar ao ensaio un público o máis heteroxéneo posible, en idade e formación, cunha linguaxe actualizada e non sexista, xa que o texto co paso do tempo non muda, mais a lingua de quen le si que muda; entendiamos que era unha maneira de prolongar a vida media da tradución, que se estima dunha vixencia de 40 anos¹⁶.

A LINGUA NA MEMORIA

A VOZ DE AGOTA KRISTOF¹⁶: a dupla voz dos xemelgos acolle o berro dunha Europa esgazada pola guerra e o da autora que denuncia o poder exercido por uns poucos sobre un pobo enteiro, os reximes totalitarios e as súas mentiras¹⁷ para conservar ese poder a calquera prezo.

Utiliza esa súa lingua seca e desesperanzada para a reconstrucción, para a reelaboración literaria da súa traxectoria vital, manexando con medidas e hábiles palabras o exquisito gume entre a mentira e a verdade,arma letal nas políticas exercidas en Europa

Presentación de *O segundo sexo I*, en Librouro, 25 abril de 2008. Manuel Bragado, M. X. Queizán e Marga Marcuño (Foto Oscar Vázquez, La Voz de Galicia).

durante a Segunda Guerra Mundial sobre *eses pequenos pobos sen importancia*, no seu caso o húngaro, e con inhumana残酷de sobre a poboación xudía.

O que podemos destacar dos xemelos¹⁸ de Kristof é ese carácter de continuo desdoblamento que nos garante que, pase o que lle pase a cada un deles, sempre estará o outro para falar-escribir-denunciar. Un elemento estirpado da propia biografía da autora¹⁹ que lle serve para crear unha voz persoal que, presentada baixo forma de xemelidade, desdoblamento ou separación dos

irmáns, vai ser sempre a palabra-alter ego da autora, que leva con man ben adestrada e guía cun sutil fio invisible, moi ben elaborado, co que move ao seu antollo á persoa que le, coa mestría dunha reloxeira suíza, a quen obriga a se cuestionar todo; non está permitida a lectura superficial ou irreflexiva, cada volume é a reconstrucción do anterior, malia os títulos seren en apariencia ben explícitos do que se vai ler (*O gran caderno, A proba, A terceira mentira*).

A estrutura de aparente duplicidade que presentan os tres volumes, ou a multiplicidade de

<p>perspectivas ficcionais, non impiden que asome, como a tona no leite, a voz da autora; ese desgarro no humor negro e afiado, esas estarrecedoras personalidades que falan como se tivesen o drama incrustado no cerebro, que levan arrastrando consigo desde que nacen ata que morren, ofrécenolos nunha lingua sen enfeites, tan sinxela e tan clara que cae como unha lousa de contundencia; o escenario que é a súa propia referencia vivencial non había soportar palabras que sobrasen, porque as fronteiras están no seu cotián, no seu país, no totalitarismo do país do que foxen os xemelgos²⁰ e na deshumanización do país ‘libre’ capitalista ao que chegan exiliados, onde habita o silencio en forma de soidade. A supervivencia e a salvación só pasan pola súa intelixencia e a súa voz – sempre xirando arredor da escrita, para que quede na memoria colectiva, xerando conciencia – ; intelixencia e voz que serán a extraordinariamente eficaz canle de denuncia. O non poder escribir-denunciar-ler leva á morte en vida (Victor, Clara) ou ao suicidio (Mathias, entre outros personaxes, que viven de contíno ao borde da soidade, do silencio e da morte)²¹.</p> <p>A lingua na que vivo foise conformando, pois, con todas estas voces.</p>	<p>NOTAS</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Feminismo para principiantes.Nuria Varela. Ediciones B, Barcelona. 2005. 2^aed. 2008. 2. http://feminismo.eu/feminismo. DeLiberadaMenteFeministas.CiberFeminism o na Galiza. http://feministasindependentesgalegas.blogspot.com.es/ 3. Taller de Comunicación Política no sexista Proyecto Desgenerad@s. 4. http://www.facebook.com/pages/Por-un-lenguaje-no-sexista-y-sin-faltas-ortogr%C3%A1ficas/167760866680182 5. http://www.youtube.com/watch?v=C5oWK7Xk89A&feature=share 6. http://mariacampomanes.wordpress.com/ 7. http://www.elperiodicodearagon.com/noticias/escenarios/nuria-varela-el-feminismo-es-un-movimiento-oculto-y-censurado_-172642.html http://www.femiteca.com/spip.php?article77 8. http://es.wikipedia.org/wiki/Lenguaje_sexista http://www.divulgacion360.org/archivos/pdf/1_1602201125649.PDF 9. Presentación da FdPs, nº 25.Museo do Mar.Vigo. Feb.2010. 10. <i>Voces en rede para unha revista en festa</i> in Cara a unha poética feminista. Coords. Forcadela e Noia. (pp. 219-226). Xerais. Vigo. 2011. 11. María Fernández Campomanes. Directora do Instituto Asturiano da Muller. Congreso Simone de Beauvoir. (Asturias). 2008. http://institutoasturianodelamujer.com/iam/ta g/lenguaje-no-sexista/ 	<ol style="list-style-type: none"> 12. <i>50 anos de revolución sexual.O segundo sexo</i>.FdPs, nº 15. FIGA.Vigo. 1999. 13. Simone de Beauvoir. <i>O segundo sexo. I. Os feitos e os mitos</i>. Xerais. Ensaio. Vigo. 2008 e <i>O segundo sexo. II. A experiencia vivida</i>. Xerais. Ensaio. Vigo. 2010. 14. <i>O verbo patriarcal</i>. FdPs, nº 24. FIGA. Vigo. 2008. 15. “Porque o texto non cambiou, pero a lingua dos lectores si. Hai estupendas versións do século XIX que usan termos que agora non se entenden.Como dí Julio Calonge, o impulsor da biblioteca clásica de Gredos, a media de vida dunha tradución é de 40 anos,” en palabras de José Moralejo Álvarez. http://cultura.elpais.com/cultura/2009/11/02/actualidad/1257116409_850215.html 16. <i>Cómo chegar de Csikvánd (Hungria) a Agota (Kristof)</i>, FdPs, nº 27, pp. 61-65.FIGA,Vigo.2011. 17. <i>Le troisième mensonge</i>.Agota Kristof.Seuil.Paris.1991. 18. <i>A trilogía dos xemelgos (O gran caderno, A proba, A terceira mentira) e A analfabeta (Relato autobiográfico)</i>, de Agota Kristof, publicación que está previsto que vega a luz o ano vindeiro en Ed. Xerais.As Literatas.Vigo. (2014). 19. Agota Kristof. <i>L'Analphabète. Récit autobiographique</i>. Zoé editions. Xenebra. 2004. 20. <i>O gran caderno</i>. Agota Kristof. Xerais. As literatas. Vigo. 2000. 21. <i>La Preuve</i>. Agota Kristof. Seuil. Paris. 1988.
--	--	--

A PALABRA CRÍTICA DESDE A FdPs

Van alá trinta anos desde que apareceu o primeiro número da *Festa da Palabra Silenciada*. Como todo coñecemento é relativo así o é o paso do tempo. Pois ben, teñen pasado trinta anos desde que un grupo de mulleres que se atopaban na vanguarda do movemento feminista galego decidiron dar forma a unha serie de preocupacións comúns: reflectir unha panorámica da proxección do pensamento feminista sobre distintos aspectos da realidade e explorar desde unha óptica aberta, crítica e feminista a literatura galega, deténdose nas obras de autoría feminina, que non daban atopado o seu espazo e a súa xusta interpretación noutros medios por atopárense precarizadas.

Aquel propósito inicial parece terse cumplido en boa medida, sen que falten áinda redutos nos que a *Festa* segue espertando receos, ás veces por ignorancia, ás veces por dogmatismos absurdos. A *FdPs* constitúe e constituí un feito de grande importancia tanto para o movemento feminista galego como para a súa literatura –para a galega en xeral, non só para a feminista?.

A *FdPs* supuxo, sen dúbida, un dos logros más importantes da historia do feminismo e da literatura galega. Calquera que teña contacto e coñezca os mecanismos de producción cultural saberá apreciar o esforzo que supón non

só o mantemento, senón o aumento progresivo da calidade dunha publicación periódica especializada, e máis se é realizada con escasos medios áinda que con moita vontade.

O labor levado a cabo en todos estes anos tivo numerosas consecuencias non só debido ao aparello crítico teórico que se foi asentando e á consecución dun lugar propio, senón tamén ás repercuśóns individuais e colectivas en cada unha das persoas que é ou foi nalgún momento partícipe deste proxecto colectivo, xa que esta resulta, sobre todo, unha tarefa colectiva que conseguiu agrupar arredor dunha arela común o traballo e a vontade/esforzo de moitas mulleres (e máis recentemente homes) que encarreiraron talento e enerxías cara a unha mesma meta: sacar simultaneamente do silencio tanto a voces creadoras como a críticas.

Así o demostran o número e a relevancia das persoas especializadas que aceptaron a invitación a participar neste proxecto; non se dará nunca agradecido suficientemente o seu compromiso co proxecto, pois a súa xenerosidade e disponibilidade imprimiron nesta publicación un carácter dinámico que constitúe un dos seus sinais de identidade. Así se recolle con motivo da presentación do 25 aniversario da

FdPs, en palabras de Ramón Nicolás, ao fio dun meu traballo que elaborei para ese número do ano 2009:

“Foron moitas e moi importantes as colaboradoras, impagable o seu esforzo, e decisivas as súas aportacións, pois... consideramos que o labor de crítica ten tanta importancia coma o de creación (supoñendo que non consideraremos creación á crítica), xa que na existencia da unha (a creación) adquire sentido a da outra (a crítica), pois non hai obra completa, como apuntamos anteriormente, mentres non se remata o ciclo de emisión-recepción. A este proceso foi ao que tivemos a fortuna de asistir como colaboradoras ou como simples observadoras ao longo de todos estes números da *Festa da Palabra* que hoxe son obxecto da nosa atención”.

Unha primeira ollada a todos os números publicados ata o momento móstranos o devir do movemento feminista e literario dos últimos anos. A *FdPs* é unha revista que se caracteriza pola súa pluralidade e diversidade, como plural e diversa é a realidade. Isto apréciase tanto no que atinxe aos xéneros literarios estudiados como aos temas abordados. Ándala así, intentaremos facer un percorrido establecendo unha liña cronolóxica e xenérica que nos conduza por este xa longo camiño.

Resulta difícil tratar de sistematizar todas as críticas realizadas durante estes 29 números. A dificultade vén dada polos trazos xa apuntados que definen esta publicación, pluralidade e diversidade de xéneros, de temas ou de colaboracións. No en tanto, cremos que se imos máis alá da aparente heteroxeneidade e da enganosa ausencia de sistematización na sección de crítica, hai un fío condutor que se pode descubrir analizando a presenza-ausencia, abundancia-escaseza dos diferentes temas e xéneros, de maneira que podemos debuxar un bosquexo dinámico do movemento literario de autoría feminina (aínda que non unicamente) nestes últimos anos. Poderíamos arriscarnos a dicir que os artigos críticos da *FdPs* ilustran o trazado da literatura dos últimos tempos.

POESÍA

Se facemos, como prometemos ao inicio, un percorrido cronolóxico polo xénero poético salientado na *FdPs* podemos constatar que nos primeiros números, polo que respecta aos artigos de crítica literaria, aqueles que máis abondan son os de recensións de libros de poesía. Os poemarios destacados son numerosísimos. A nómina de autoras abrangue desde as xa

Performance de Cristal Méndez na presentación do nº 25, no Museo do Mar de Vigo. 2010.

consagradas naqueles anos, con obra consolidada (Pura Vázquez, Luz Pozo Garza, María do Carmo Krückenbergs, Xohana Torres...) ata autoras das que se fai a recensión da súa primeira obra (*Denuncia do equilibrio* de Xela Arias, *Palabra de mar*, de Ana Romaní, *O vasalo da armadura de prata* de Pilar Cebreiro, *A teta sobre o sol* de Olga Novo) e que imos vendo medrar ao longo dos distintos números da revista. Outras van aparecendo xa nas súas segundas ou terceiras obras publicadas, como Chus Pato, Yolanda Castaño, Marta Dacosta ...

É un feito que a literatura de autoría feminina estalou na poesía, o que é lóxico se temos en conta que as condicións sociais obligaron ás mulleres a desenvolvérense en xéneros que non requirisen unha disponibilidade grande de tempo, tempo do que, por outra parte, non dispoñían para elas mesmas. Por iso é evidente o predomio, nun primeiro momento, de poetas fronte a narradoras, dramaturgas ou ensaístas.

Efectivamente, é innegable que a literatura de autoría feminina rebentou na poesía contribuíndo á ampliación das liñas poéticas da poesía actual e das femininas en

<p>particular. A abundancia de autoras e obras foi notable; a <i>Festa</i> non fixo máis (nun menos) que levantar acta deste acontecemento, como o confirma a case exclusiva crítica literaria de poesía que se observa nos primeiros números da <i>FdPs</i> (ademas dos monográficos dedicados a redefinir a obra de poetas como Rosalía, María Mariño, As irmás Vázquez...).</p>	<p>ENSAIO</p> <p>A pesar de ser considerado un xénero tradicionalmente masculino, a presenza da crítica de ensaio na <i>FdPs</i> foi patente desde o seu inicio. Incidiuse especialmente no xénero ensaístico por semellar un feudo masculino e porque ademais era un caldo de cultivo valiosísimo para a elaboración ideolóxica patriarcal ata ese momento.</p> <p>Porén xa desde o primeiro número se detectaba unha presenza importante en calidade e cantidade de ensaios feministas de todas as disciplinas, coma os de Celia Amorós, Erika Bornay, Amelia Valcárcel, Kathleen March..., mais facíase evidente a carencia no que se refería ao ensaio galego, e así se reflicte nas críticas; mentres que nos primeiros números apenas aparecen críticas sobre ensaístas galegas, co transcorrer do tempo van agromando un número inxente de obras que se verán reflectidas nas recensións da <i>Festa</i>.</p>	<p>Comeza así unha producción imparable de numerosos ensaios realizados por estudosas galegas. Como era esperable e deseñable, os ensaios analizados responden a moi diferentes disciplinas, dende a filosófica á literaria, pasando pola histórica, lingüística, científica ou antropolóxica, por citar algunas; grazas ás autoras que trazaron un camiño que hoxe semella indeleble; autoras como María Xosé Queizán, Carme Blanco, Carme Hermida, Camino Noia, Teresa Barro, etc.</p>
	<p>NARRATIVA</p> <p>Un apartado que presenta un trazado sinuoso é o do xénero narrativo: nos primeiros números da revista hai unha presenza importante de críticas sobre literatura infantoxuvenil de obras de autoras como Helena Villar Janeiro, Úrsula Heinze ou a primeira Marilar Aleixandre. Estas obras, en moitas ocasións, tratan de fornecer de modelos xenéricos alternativos á mocidade, labor innovador se temos en conta que o papel das mulleres como protagonistas das ficcións infantís e xuvenís galegas era moi marxinal. As publicacións irán amosando cada vez máis modelos de nenas e mulleres, innovadores, da man de autoras como Xohana Torres, María Xosé Queizán, Helena Villar Janeiro ou</p>	<p>Úrsula Heinze, modelos que se irán consolidando en anos vindeiros ao afastárense das imaxes femininas más estereotipadas.</p> <p>No en tanto debemos subliñar que nos primeiros números da <i>Festa</i> apenas existen críticas de novelas en galego escritas por mulleres. Aparecen timidamente algunas novelas breves ou, máis frecuentemente, libros de relatos e contos. Este baleiro no sistema literario vaise corriindo dunha maneira non sempre correcta: a case total desaparición das obras infantoxuvenís. A medida que transcorren o tempo e os números da revista o movemento faise pendular e vai diminuíndo a primeira para facerlle un sitio cada vez máis grande á segunda; xorde así un importante elenco de narradoras na literatura galega que contribúe a renovar a escrita de ficción no noso idioma.</p> <p>Observamos, xa que logo, como a partir do número dezaseis da <i>FdPs</i> o relato vaise alongando ata converterse en novela longa, como xénero xa consolidado, da man de autoras como Marina Mayoral, María Xosé Queizán, Marilar Aleixandre, Teresa Moure ou Rosa Aneiros.</p> <p>Non podemos deixar de salientar, ademais, as condicións específicas do mercado literario que tamén intentou aproveitar un mercado de lectoras ao tempo que</p>

M O N O G R Á F I C O

<p>favoreceu a situación dun numeroso grupo de novas escritoras dentro do sistema literario, autoras como Xina Vega, Inma López Silva, Begoña Caamaño e moitas más que sería imposible citar por cuestión de espazo.</p> <p>TEATRO</p> <p>O feito de que o teatro como xénero se desenvolva no terreo do político e de que tanto a política coma o teatro pertenzan ao ámbito do público, do colectivo, do non privado explica (quizais) a menor presenza do xénero dramático na literatura escrita por mulleres. Como consecuencia desta particularidade, nas críticas da <i>FdPs</i> escasamente aparecen recensións de obras de teatro como tal (si aparecen ensaios sobre dramaturxia) xa que son moi poucas as autoras que fan incursións neste xénero e, xa que logo, poucas as críticas sobre o mesmo.</p> <p>Non podemos deixar de destacar, no en tanto, as achegas feitas por autoras como Xohana Torres ou María Xosé Queizán, dramaturgas que ofrecen obras que tratan de romper os moldes patriarcais que constrinxen o desenvolvemento das mulleres como individuas en aras de limitalas a un papel social determinado.</p>	<p>Con todo, o xénero dramático é unha das liñas que quedan por afianzar no sistema literario galego, pois non acaba de consolidarse no sistema literario feminista. Ben é certo que o teatro galego vive sen un apoio popular xa que as políticas desenvolvidas non crearon un público fiel para a actividade escénica, como recolle nas súas recensións o crítico e autor teatral Afonso Becerra.</p> <p>OUTRAS ARTES</p> <p>Non só de literatura vive a crítica na <i>Festa</i>, tamén teñen cabida nas súas páxinas outras manifestacións artísticas ademais da literaria. Ao longo de todos os números sempre existiu, se ben de xeito pouco relevante no que a cantidade se refire, a crítica cinematográfica, quizais pola escaseza de obras que merecesen atención. Ademais do cinema, outras disciplinas artísticas irrompen na <i>FdPs</i>, sobre todo a partir do número 20, no que se aprecia unha maior diversificación e no que comeza con forza a crítica sobre outras disciplinas artísticas, nomeadamente a pintura ou a fotografía.</p> <p>Despois deste breve percorrido –no que pretendímos demostrar como a historia da <i>FdPs</i> e a historia da literatura galega feita por mulleres (e posiblemente a outra tamén) se trazan en paralelo,—</p>	<p>podemos afirmar que a revista non só é reflexo, senón tamén guía porque responde a un plan de normalizar e encher os espazos aínda baleiros da nosa literatura.</p> <p>É innegable que tendo en conta a relación das colaboracións e dos traballos realizados queda demostrado que a <i>FdPs</i> foi (é) un estímulo non únicamente para o movemento feminista senón tamén para a literatura e a crítica feita por mulleres, asunto que non ten precedentes no estado español, xa que deu saída ao pluralismo cultural e lingüístico ao mesmo tempo que adquiriu o compromiso de difundir por todo o mundo a lingua e a literatura galegas dando a coñecer nos seus exemplares estudos inéditos ata o momento.</p> <p>Non quero deixar de mencionar o agradecemento a todas aquelas críticas que co seu traballo contribuíron a realizar este extenso labor que acabamos de repasar nestas, paradoxalmente, breves liñas. Sen o seu traballo e a súa vontade nada disto tería sido posible. Grazas por construír este anaco da nosa historia.</p>
--	---	--

MONOGRAFICO

DE 1983 A 2013, 30 ANOS DE FESTA

Se por algo se caracterizan as presentacións da *Festa da Palabra Silenciada* é polos actos que sempre se celebran arredor da saída de cada número. A publicación deste número é unha boa ocasión para facer un pequeno percorrido por todos esos actos que acompañaron desde sempre a revista e brindar, xa que logo, por estes 29 números de Festa.

Non son poucos os escenarios que acollerón a FdPs nin os eventos nos que a publicación estivo presente. A *Feira do Libro Feminista de Barcelona* ou o *Congreso sobre Rosalía de Castro* son só algúns exemplos da súa intensa bagaxe. Ademais de toda a xeografía galega, a FdPs tivo espazos destacados no Estado Español (Madrid, Euskadi, Barcelona) e tamén a nivel europeo, estando presente en lugares coma na Universidade Libre de Berlín ou na Universidade de Trier (Alemaña).

Ao longo destes 30 anos sempre se organizaron eventos que foron decisivos para a visibilización tanto da propia revista coma do pensamento feminista. Porén, en palabras de Marga R. Marcuño, "non sempre tivo o eco –que pola súa calidade lle corresponde– na cultura oficial, ortodoxa e tirando más ben a hetero/androcéntrica. Á par, e en función, do monográfico

ofrecíanse propostas culturais paralelas (pintura, teatro, música...). Cada número era a festa da cultura da resistencia, rexeitada por quien representaba o poder patriarcal". Marga R. Marcuño viviu este proxecto coma "un proxecto xeneroso, comprometido e desinteresado. Son 30 anos durante os que se foi artellando un círculo solidario en torno á revista, que era un reto e tamén un compromiso ao mesmo tempo. Ia medrando coma círculos concéntricos, como unha pinga de auga que se estende ata asentar un foro aberto que evoluciona, sobre todo en canto á

incorporación de persoas de diferentes latitudes xeográficas e ideolóxicas que se fan achegando número a número, integrándose nese lugar de encontro no que xatíñan acubillo, e voz crítica, moitas autoras desautorizadas pola cultura dominante". Marga R. Marcuño, que estivo presente en numerosas presentacións polo seu papel de tradutora e asesora lingüística da revista, fala con especial intensidade da presentación do nº15 (50 anos de revolución sexual. O segundo sexo) "que foi o preludio do tan esperado ensaio de Simone de Beauvoir na nosa lingua" e do

Actuación de Laura Cuervo e Noemí Rodríguez na presentación do nº 25, no Museo do Mar de Vigo. 2010.

nº17 (*Abolición! A prostitución a exame*) celebrada no MARCO, en Vigo, "onde o público puido escoitar a testemuña dunha moza dun país centroeuropeo, acollida por Alecrín, que relatou a súa experiencia estarrecedora como prostituída e a doutra muller, que levaba xa 10 anos fora desa escravitude, e que conseguira recuperar o temón da súa vida cun traballo, dignamente remunerado en relación coa súa formación, que a puxera a salvo daquela experiencia vital traumática; esta afirmaba que esa actividade, alienante e humillante, case sempre as levaba ao consumo de drogas ou alcohol, o que lles permitía anestesiarn a realidade que lles tocara vivir". A tradutora lembra tamén coma moi significativas a presentación do nº19 (*O Rromipén. Cultura xitana*), que tivo lugar no desaparecido local vigués *Setemares* contando coa actuación musical dun grupo xitano, e con ela, con María Xosé Queizán e con Mónica Bar puiden tamén compartir a lembranza doutras celebracións en Santiago de Compostela, coma "a do nº 2, monográfico sobre Rosalía de Castro, con aquel recital no que se escoitaron voces como a de Ana Romaní ou de María Xosé Canitrot", ou o nº 8 dedicado ao erotismo, "sendo amenizada a cea, posterior á presentación, por unha divertida e crítica performance arredor do mundo do

Mª Xosé Queizán e Manoli Pena. II Taller de Narradoras, 2000.

tango que animou a cantar e a bailar a todo o mundo" ou o nº 7 que tivo como eixo temático os *Medios de comunicación*, ou, xa en Vigo, o nº13 (*Encontro de poetas peninsulares e das illas*), onde Mónica Bar representou a peza "O empapelado amarelo", de Charlotte Perkins ou "aqueles saborosos petiscos e amenas conversas diante das obras das, por aquel entón: Novísimas pintoras galegas" do nº11.

Pero ademais, a FdPs posúe unha dimensión que relata con moito acerto o escritor Manuel Forcadela, colaborador desde hai ben de anos. Para el, a publicación

"trasladaba un sentimento e, tamén, unha idea: liberdade. Un encontro de mulleres libres en loita pola liberdade das mulleres. E tamén unha consigna que me resultou sumamente grata: os principais interesados na loita feminista, xunto coa propia muller, son os homes. Como dixera o vello Marx: os dominantes están dominados pola dominación. Así que os dominantes tamén teñen que ser liberados. Fascinoume poder compartir ese espazo no que tanto mulleres como homes íamos ao encontro da única revolución por entón posible. As sucesivas presentacións da revista engadían a todo isto afecto e

MONOGRÁFICO

cordialidade. E o espallamento dun método de pensamento daquela pouco difundido."

Temos pois un proxecto xeneroso, comprometido, desinteresado e libre. Pero vaíamos un pouco máis alá. Para Iolanda Veloso, que asumió durante varios anos a Concellería de Igualdade e que, como tal, loitou dentro da Administración para que sempre se destinase recursos para a revista, a FdPs era unha prioridade: "o feito de organizar presentacións públicas permite que a prensa lle dedique un espazo. É unha oportunidade de ter presenza nos medios. Pero ademais, o acto en si permite ofrecer un espazo de encontro de mulleres e homes que traballan en distintos eidos desde unha perspectiva de xénero e comparten a revista como un lugar común, que aglutina distintas disciplinas. É un impulso, un reforzo para o traballo das persoas que colaboran na Festa." Pero non só iso. Desde a visión de Iolanda Veloso, as presentacións da revista son "actos lúdicos nos que se pode falar de feminismo pasándoo ben, e isto é fruto do esforzo continuado de Mª Xosé Queizán e doutras persoas que colaboran non só aportando artigos para a revista, senón coa súa forma de entender a vida. Isto axuda a coller folgos." Iolanda recorda con

especial intensidade a presentación do nº 25, no Museo do Mar de Vigo, que contou coa actuación musical de Cristal Méndez así como coa representación dun sketch da peza teatral *Neuras*, de Mª X. Queizán, por parte de dúas integrantes de Ónfalo Teatro: "o salón de actos quedou pequeno, estaba ateigado. Hai que destacar tamén que a revista aborda temáticas moi variadas desde a perspectiva de xénero e a escrita en galego: tecnoloxía, ciencia, literatura, arte, etc. Isto implicou que nas presentacións de cada número sempre tivesen cabida distintas disciplinas artísticas, como a música ou o teatro e, ao final, asocias as presentacións a interesantes descubrimentos que logo lembras con moito agarimo. Son actos sociais moi importantes para a visibilización, porque o traballo por invisibilizar é moi potente. É moi complicado gañar a batalla pola visibilidade contra discursos que recuperan valores patriarcais e que deixan de lado as reivindicacións das mulleres en distintos eidos. Conseguíuse sacar a cabeza no espazo público, pero non se modificou o valor simbólico."

Pero ademais de todos esos actos dos que falan Marga R. Marcuño e Iolanda Veloso, a FdPs tamén tivo un importantísimo papel coma vehículo para achegar

o feminismo a todo tipo de mulleres, incluso a aquellas que, por diversas cuestións, non tiñan ningún tipo de formación neste sentido. Ao fío disto, celebráronse varios talleres (así o *Curso de Formación Feminista Teórico-Práctico* organizado por Feministas Independentes Galegas no ano 96 ou os *Talleres Literarios para Narradoras en lingua galega* organizados tamén por FIGA nos anos 2000 e 2001), e que supuxeron un apoio decisivo. No meu caso, estes obradoiros abríronme a posibilidade de entrar en contacto co mundo literario desde unha perspectiva de xénero e a crear unha conciencia crítica da que, ata entón, carecía. E grazas a esta toma de contacto, entraron na miña vida persoas que, case desde a adolescencia, foron e seguen sendo un referente a distintos niveis. Moito lle temos que agradecer a estes trinta anos de cultura feminista. A *Festa da Palabra Silenciada* é unha festa en todos os sentidos. Nunca un nome foi tan acaído!

Nota: o meu agradecemento a Iolanda Veloso, a Manuel Forcadela, a Marga R. Marcuño e a Mónica Bar por brindarme a posibilidade de facer miña a súa memoria. E a Mª Xosé Queizán por abrirme as portas da súa casa.

MONOGRÁFICO

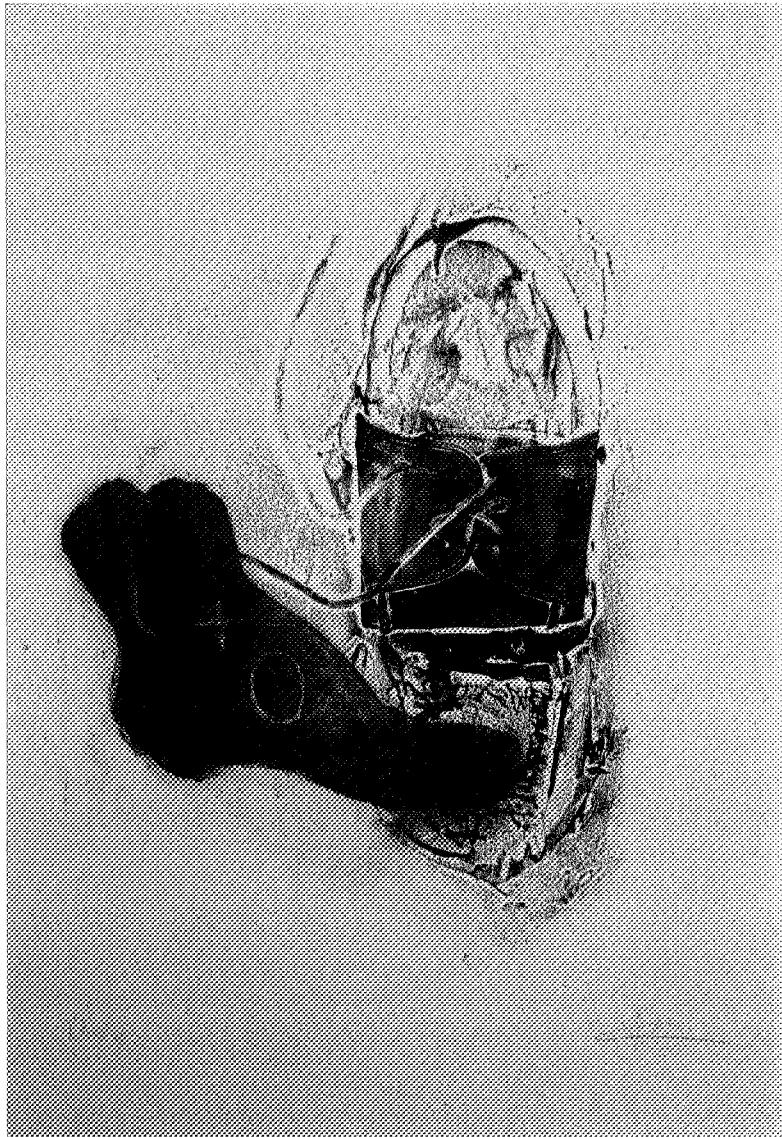

A C T U A L I D A D E

DESPEDIDA A VICTORIA SAU

O Feminismo acaba de perder unha das súas voces más rigorosas e creativas do século XX. A punto de pechar este número recibo a noticia de que o pasado mércores, día 6 de novembro, falece Victoria Sau en Barcelona, onde nacera en 1930. Nos últimos anos, enferma e recluída nunha residencia xeriátrica, notouse a súa ausencia nos actos culturais e feministas da cidade. Xa non escribía, nin impartía cursos e conferencias. Estabamos ao tanto da súa situación por amigas próximas a ela, que a visitaban, de como se foi deteriorando fisicamente e perdendo o poder sobre o seu estar no mundo. Parece ser que lía. Algo fundamental.

Licenciada en Historia Contemporánea e doutora en Psicoloxía, exerceu como psicóloga, amais de impartir clases de Psicoloxía Diferencial na Universidade de Barcelona. Sobre si mesma dicía que nunca estivo exiliada nin sufriu os cárceres franquistas, malia iso viviu "nun exilio interior" ao descoñecer a democracia e ao non ter lido nin a Simone de Beauvoir, nin a Virginia Woolf, entre outras, por mor da ditadura.

María Xosé Queizán

A C T U A L I D A D E

I.S.S.N.: 1139-4854

<p>Para min Victoria Sau morreu, como toda escritora, cando deixou de escribir e transmitirnos as súas reflexións, traballo que comezou no ano 1974.</p> <p>Quixería citar, con brevidade, algúns dos seus achados.</p> <p>É autora de dous <i>Dicionarios ideolóxicos feministas</i>. Non sendo filóloga, elabora dicionarios establecendo conceptos, fundamentalmente. Tamén sen ser lesbiana, e tal vez por non serlo, publica <i>Mujeres lesbianas</i> no ano 1980, un fito naquela altura na que predominaban os prexuízos sobre esta opción sexual.</p> <p>Foi unha afitada estudosa do Patriarcado, o poder do masculino sobre o feminino, do que o axente foi de orde biolóxica, se ben elevado á categoría política e económica. O sometemento das mulleres á maternidade é unha das tomas de poder, así como a apropiación da forza de traballo total do grupo dominado. Isto último é unha base económica decisiva da opresión das mulleres.</p> <p>O seu concepto da Maternidade, exposta no libro, <i>El vacío de la maternidad</i>, defende a tese de que <i>Madre no hay más que ninguna</i>. Non existe a nai, porque ao estar reducida ao</p>	<p>biolóxico –concepción, embarazo, parto e crianza–, négaselle a dimensión humana, a proxección económica, política e social. O home gaña status ao ser padre. Das razóns que dá sobre o baleiro da maternidade, hai unha que comprobamos nas reivindicacións que na actualidade se están levando a cabo polas Plataformas, en diversos lugares do estado español, no referente a que a posibilidade de interromper un embarazo foi sempre materia lexislativa, xudicial e executiva dos homes. Non é só dos conservadores. Con máis ou menos restricións, todos decidiron, foi un asunto de pais, nunca de nais.</p> <p>O feminismo como tema, as ideas de cómo estaba a evolucionar e de cómo sería no século XXI, foron tamén reflexións importantes desta feminista independente, investigadora e traballadora incansable, culta e elegante, que faleceu sentada na súa cadeira, soa, como corresponde ás mulleres disidentes. Contei coa súa amizade e solidariedade. Un orgullo e satisfacción que nunca esqueceréi.</p>	<p>BIBLIOGRAFIA¹:</p> <p><i>Manifiesto para la liberación de la mujer</i>, Barcelona, Ed. 19, 1974.</p> <p><i>Mujer, matrimonio y esclavitud</i> (1975)</p> <p><i>Mujeres lesbianas</i> (1980)</p> <p><i>Diccionario ideológico feminista</i>, Barcelona, Icaria, 1981-Reed. 2001.</p> <p><i>Diccionario ideológico feminista II</i> Barcelona, Icaria, 2009.</p> <p><i>Ser mujer, fin de una imagen tradicional</i>, Barcelona, Icaria, 1986.</p> <p><i>Aportaciones para una lógica del feminismo</i>.</p> <p>"Feminismo: la revolución total", en <i>Jornadas sobre Feminismo Socialista</i>, Madrid, 1984.</p> <p><i>Reflexiones feministas para Principios de siglo</i>, 2000.</p> <p><i>El vacío de la maternidad</i>, Icaria, 2009.</p> <p><i>Psicología diferencial del sexo y el género</i>, Barcelona, Icaria, 2009.</p>
A C T U A L I D A D E		

RICARDO CARBALLO CALERO

Debo indicar desde o principio que a figura excepcional de Don Ricardo ten para mim unha connotación persoal. Da mesma idade que o meu pai, José Queizán, foron amigos e compañeiros de carreira, en Santiago, membros da FUE e republicanos de esquerda. Ambos os dous alféreces universitarios, tiveron diversos destinos na guerra de sublevación fascista. Meu pai estaba en Vigo, no bando de Franco; a Carballo Calero cadroulle estar en Madrid, facendo oposiciones a profesor de Instituto, queda pois, no bando republicano. Tamén van ter distinta sorte: O meu pai, enviado a un posto de máximo risco como tenente de Tiradores de Ifni, perde a vida nunha cruenta batalla aos 27 anos. Carballo sae indemne da guerra e é condenado a 12 anos de prisión.

Coñezo a Don Ricardo en Lugo, cando dirixe o Colexio Fingoy, no ano 1962.

Volvo establecer contacto con el na Universidade de Santiago, a mediados dos anos 70, cando é o meu querido profesor nos estudos de Galego-Portugués. Pertenzo á primeira promoción de licenciados nesta materia que se caracteriza pola elección consciente dunha disciplina que ainda non era materia de ensino oficial. Creo defender o criterio colectivo se digo que Carballo Calero dirixiu con atinada didáctica os nosos

estudos, marcando o labor profesional que as e os seus discípulos chegaron a desempeñar, e ademais facilitou unha consideración da lingua galega de altos e altruistas vos que seguimos perseguindo.

Cando nos anos 70 Carballo Calero, xa con certa idade, comeza a impartir aulas na Universidade de Santiago non podía formular as palabras: "dicíamos onte", porque onte fora a cadea, o silencio obrigado, a exclusión da docencia oficial.

Durante tantos anos de afastamento realizou un traballo intelectual e didáctico, en solitario, sen axudas nin alumnado para contribuír ao traballo de campo.

Moitos anos despois de pisar as aulas da Universidade como estudiante na República, volve pisalar como un maduro profesor que trae na carpeta os coñecementos e os libros necesarios para impartir a materia. Grazas ao seu traballo senlleiro poden iniciar os estudos de Lingua e Literatura galegas as e os primeiros licenciados, aos que teño a fachenda de pertencer.

Non é doado dar conta dos seus méritos: Membro, sendo moi novo, do Seminario de Estudios Galegos, militante político presidente da FUE, participa na creación do Partido Galeguista e no anteproxecto do Estatuto de

Galicia. Membro numerario da RAG, primeiro catedrático de Lingüística e Literatura Galega.

Ademais do importante traballo ensaístico, cómpre destacar a súa obra artística como poeta, dramaturgo e novelista.

FIGA e a Festa da Palabra Silenciada súmase á reclamación de que esta magna figura cultural, sexa homenaxeado co Día das Letras Galegas.

Na *Festa da Palabra Silenciada* dedicada a Francisca Herrera Garrido, no ano 1986, aparece esta entrevista con D. Ricardo Carballo Calero que nos parece oportuno incluír.

Consideramos que D. Ricardo Carballo Calero, o testo e ao tempo lúcido estudoso da nosa lingua e literatura, era a persoa indicada para achegarnos a Dona Francisca Herrera Garrido. Nunha longa conversa falamos da autora, da súa obra e da importancia da mesma no tecido da nosa literatura.

—Francisca Herrera Garrido foi unha seguidora de Rosalía, unha entusiasta da obra rosaliana. Parece ser que se coñeceron persoalmente. Qué sabemos desta relación?

—Non teño información sobre este feito. Descoñezo se existe documentación. Cabe a posibilidade de que se interpreten

abusivamente as efusións dela e a devoción que tiña por Rosalía. Rosalía impón o selo na obra de Francisca Pero é incapaz de asimilar a forza, a protesta da obra rosaliana. Na obra de Francisca está presente o amor aos humildes pero non existe protesta. Ela é conformista.

—Insistindo niso, qué afinidades e diferenzas, tanto temáticas como estilísticas, encontramos entre Rosalía e Francisca?

—A poesía de Francisca Herrera Garrido está inspirada nos costumes e no sacrificio das mulleres. É unha temática feminina, non feminista. Reflicte os valores convencionais e a debilidade feminina. Mostra mulleres que cultivan a tenrura. Rosalía tamén rexistra iso. Mais

Rosalía describe tanto mulleres de aldea como as dos salóns de Madrid. Traza mulleres de moito encanto. Francisca mostra só mulleres do campo. É unha Rosalía mutilada. Discípula de Rosalía dos "Cantares" pero más sentimental. En Rosalía hai ironía, travesura. Francisca non atinxé ese vigor. Hai apenas identidade coas dores e miserias das mulleres da aldea.

—A Herrera é unha escritora romántica ou modernista?

—Non se pode considerar modernista. Non seguiu a evolución do seu tempo. Ten raíces románticas. Podemos situala dentro dun realismo incipiente, un realismo romántico. Como Fernán Caballero acumulaba residuos románticos na concepción do mundo. Francisca é unha narradora máis que poeta. Os textos orixinais son contos, poemas narrativos. O pertinente na obra son estes poemas que pon en nome dos personaxes e reflicte a abnegación das mulleres, este negarse a si mesmas para afirmarse, sacrificarse en beneficio doutras persoas. Hai toda unha exaltación e simpatía pola muller tradicional.

—Por qué unha señorita d'A Coruña, pertencente á clase privilexiada, escribe en galego e sobre as labregas? Por mimetismo co tema ruralista, tan abondoso na

literatura daquela? Porque considera a lingua galega máis axeitada para esos temas?

—Francisca tiña sensibilidade poética e ademais gran capacidade de comprensión e simpatía polos humildes. Estaba preparada para sentir como propias as desditas e calamidades das mulleres galegas. Coñecía a aldea: Oleiros. Aínda que pertencera a outra clase social, tiña capacidade de asimilación da vida aldeá e da heroicidade do cotián. Por outra parte, como xa dixemos, leu a Rosalía e quixo continuar o seu camiño. Por razóns das propias limitacións e preferencias escolleu só unha parte da obra rosaliana como estímulo.

—Francisca Herrera Garrido, tiña, sen dúbida, un amplio coñecemento do galego. Hoxe, unha rapaza d'A Coruña, da clase social á que pertencia ela, pode non empregar o galego nunca e mesmo descoñecer totalmente a lingua do país. ¿Había, daquela, un maior coñecemento do idioma, mesmo polas clases privilexiadas economicamente, ou o caso de Francisca é un caso illado?

—Francisca tiña relación co medio rural e unha vocación e capacidade de asimilación dese mundo. Sentía simpatía pola veciñanza. Isto pódese dar hoxe pero evidentemente a distancia

<p>entre a señorita de hoxe, da mesma orixe, e Francisca é grande. Hoxe tería que ser galeguista. Naquela época era más doado. O tipo de vida burguesa e aldeá non era tan antagónica. A cidade era un mercado de bens agrícolas. Evidentemente, hoxe sería máis difícil a aparición dunha Francisca espontánea.</p> <p>—Hai un certo paternalismo na descripción da vida sufrida e misera das labregas que fai Francisca? Nese amor pola xente do campo, non hai idealización? Trátase dunha visión roussoniana; idílica ou sentimental, ou, pola contra, é real?</p> <p>—A realidade non se nos dá dunha maneira directa. Haina que asimilar dentro das nosas categorías mentais. Tinximos de cor rosada ou negra os datos que se nos dan e nos impresionan. Dámosles forma con arrego cara á educación. A materia que traballaba Francisca é a mesma de Rosalía. Aprendeu a ordenala a través de “Cantares”. En menor medida de “Follas Novas” aínda que habería que falar da influencia de “As viúdas de vivos e mortos”. Pero a visión de Herrera é máis superficial, non ten a profundidade de Rosalía. Proxecta sobre as heroínas o cariño que Rosalía manifesta. Mais a visión da vida rural é a que se desprende da ideoloxía conservadora na que foi</p>	<p>educada. Non pode desprenderse dos conceptos aprendidos. Cada quen ve o mundo cos seus propios olhos. Pero non hai nada parecido a perdoarllas a vida. Hai unha identificación.</p> <p>—Non puido influír a relixión? A nosa autora era moi relixiosa.</p> <p>—Aquí encontramos outra diferenza con Rosalía. Ambas foron fillas da Igrexa Católica. En Francisca non hai dúbidas, non ten problemas a propósito do alén. Rosalía posúe unha fe feita de dúbidas, moi problemática. A Herrera acepta cegamente. Isto reflíctese na obra que ten como un ar de belén montado nunha casa folgada.</p> <p>—¿Hai na obra unha verdadeira crítica á vida cómoda e ás prerrogativas dos señores, ou, pola contra xustifica esas actitudes?</p> <p>—Ao meu xuízo a postura de Francisca ante estes feitos é a postura oficial da moral católica. Unha seducción (empregada a palabra para significar o emprego da força do poder e do prestixio como método de conseguir á muller) ou un galanteo non sincero está condenado pola autora pero non como unha enerxía de profeta anunciadora da nova sociedade. Existe simpatía polas mulleres pero acepta eses abusos como algo habitual. Non hai espírito revolucionario, nin sequera</p>	<p>reformista. Pero, iso si, destaca na obra a evidencia da superioridade das mulleres sobre os homes no moral e espiritual.</p> <p>—A Herrera, como Rosalía, valora fundamentalmente o amor filial, cómo debemos interpretar isto?</p> <p>—É unha manifestación máis do seu conservadorismo. O amor filial arranca do trunfo do cristianismo e empeza a facer crise no S. XVIII. Nos tempos da nosa autora a organización familiar estaba quebrantada e contestada. Pero ela vive dentro da afeción ao vello sistema que ten por eixo a relación paterno filial.</p> <p>—E neste amor filial, superior ao que se denota polo marido ou amante, que tamén aparece en Rosalía, non vai incluída unha decepción?</p> <p>—Pode habela. Iso dáse na realidade. Hai un refuxio no amor aos fillos que supón unha forza substitutiva.</p> <p>—¿Coñecemos a obra de Francisca Herrera Garrido na súa totalidade?</p> <p>—Están publicados bastantes libros pero seguramente escribiu moitos máis. Foi unha escritora fecunda. Nunca tiven noticia de que se acharen inéditos. Si. O discurso de ingreso na Academia, o que debía ter lido, non está editado. Carece de interese.</p>
--	--	---

A C T U A L I D A D E

<p>Tratase dunha declaración sentimental que non contén investigación literaria. Non obstante, dona Francisca, está más esquecida do que debera. É unha narradora importante sobre todo en "Almas de muller"...</p> <p>—Qué opina da súa elección como membra da R. Academia Galega?</p> <p>—Se eu daquela fose membro seguramente a votaría. Non había numerarias femininas pero o sexo non debe contar na elección. Dona Francisca demostrou grandísimo amor á lingua, e aos humildes así como dignidade literaria dabondo. Hai escritores que non chegan a ter ese mérito.</p> <p>—A qué se debeu a demora que impidiu o seu ingreso na Academia, desde o 4 de Marzo de 1945 en que foi elixida até 1950, ano no que morre sen tomar posesión da cadeira?</p> <p>—A explicación que supón unha hostilidade por parte dos varóns non dá no cravo. Unha vez elixida, o lóxico era que gustaran de vela ocupando o seu posto. Debemos supoñer que a causa fora a lentitude da máquina burocrática. Non creo que houbera malquerencia. Foi un azar.</p> <p>—Couceiro Freijomil no discurso que tiña preparado para acoller a Dona Francisca na Academia, parece ser que afirmaba que a RAG non é coto cerrado para o</p>	<p>sexo feminino. Por qué 35 anos despois ainda non hai mulleres na RAG? Non é verdade que hai homes na Academia con menos e peor obra que moitas escritoras galegas?</p> <p>—Non sei. Tería que pensalo... Xa non me acuerdo. Pero é evidente que houbo académicos que cultivaron a poesía con menos acerto... Desde logo, actualmente hainas. Hai mulleres que debían ser enviadas aos postos de honra. Pero nos tempos que median entre Francisca Herrera Garrido e hoxe, quizais non haxa moitas.</p> <p>—Para rematar, qué destacaría na obra de Francisca Herrera Garrido?</p> <p>—O esencial é, como xa dixen, o elemento narrativo, a exaltación de Galiza e a lingua. Néveda é o repositorio máis importante de léxico galego. Xa Banet Fontenla, membro fundador da RAG, afirmara que Francisca utilizaba un galego primoroso. Penso eu que o galego é rico pero arbitrario. Móvese cun exceso do liberdade na creación das formas. Inventa. Non se trata de neoloxismos útiles por necesidade expresiva; trátase de que para ela o galego é unha agra sen cancelas, un monte ao bravo que podemos cultivar como se nos antolle. Con referencia á versión moderna de Camiño Noia, que por certo foi a primeira persoa que fixo unha memoria de</p>	<p>licenciatura en galego, non nos dá o texto literal de Néveda senón que corrixe as formas lingüísticas con arranxo ao seu criterio. Non creo que este tipo de edicións sexan recomendábeis. Sería mellor dar o texto como figura orixinalmente e, en todo caso, incluír notas ou aclaracións pertinentes. Estes autores clásicos, da época da anarquía normativa, sabían pouco galego. Pódense engadir notas que orienten ao alumnado actual. Pero sería grande equivocación refundir a lingua dos clásicos para axeitála a unha concepción do idioma que eles non coñeceron. Nunca me atrevería a pór as miñas pecadoras mans sobre a morfoloxía e o léxico dos clásicos. Outra cousa é a ortografía, claro, esta si debe ser modernizada. Corrixir as formas leva, ademais, á equivocación de como se desenvolveu o proceso da nosa lingua. A herdanza debe contabilizarse na súa exacta riqueza ou pobreza.</p>
A C T U A L I D A D E		

VIVIR XUNTOS

AFILIACIÓN, FILIACIÓN, E CONFUSIÓN NO NOME DO AMOR

"La convivencia –ineludible– se verifica en un cierto modo o forma del tiempo. No es el mismo tiempo aquel en que convivimos familiarmente que aquel en que convivimos en la historia toda que nos afecta. Y no es el mismo tiempo donde se da el modo de convivencia que llamamos amistad, que el que llamamos amor, que el íntimo, intransferible, de nuestra soledad, donde, por momentos, estamos en comunicación con todos los tiempos; con todas las formas de convivencia. Es el tiempo de la convivencia social el que aquí nos interesa. Tiempo histórico sin duda, más bien sostén del tiempo histórico, pues sentimos la historia a través de ese tiempo de convivencia con nuestra sociedad, con aquella dentro de la cual estamos y nos movemos; aquella cuyos cambios deciden nuestra vida"

María Zambrano

Vivimos nun mundo complexo, desconcertante, complicado. Vivimos nun mundo interconectado, interdependente e ao mesmo tempo, utilizando a expresión de Z. Bauman, de 'homes sen ataduras' nadando nun mundo líquido que, por tanto,

fai difíciles, fráxiles, as relacóns¹. As miñas reflexóns, ao fio dos cambios que, como dí Zambrano, deciden as nosas vidas, parten da interrogación sobre que quere dicir vivir xuntos desde a filosofía política pois de iso, de feito, é do que sempre se ten ocupado, é dicir, da vulnerabilidade e precariedade da vida humana, da fraxilidade das relacóns humanas, do sentido da política, en definitiva, dos diferentes enfoques e propostas de cómo vivir xuntos, de convivencia social e política. Parto así mesmo da constatación de que hoxe nos atopamos con vellas e novas formas de violencia, de pobreza e desigualdades, con novos e vellos medos e horrores, con guerras, catástrofes naturais e humanas, e inseuridades intra e transfronteirizas, locais e globais. Vivimos atravesados por décadas de neoliberalismo, baixo o prisma da 'precariedade' e a 'austeridade' que nos esixen esforzos de comprensión. Agora ben, dándolle voltas a isto do vivir xuntos, fixen unha pequena incursión na Internet comprobando que, xunto cos rexistros que refiren a conflitos sociais e políticos, aparece o vivir xuntos, naturalmente, en relación con conflitos no campo das emocións, das relacóns persoais, da parella, do amor e, como non, do matrimonio e a familia². Dalgún xeito semella que 'vivir xuntos' leva a unha certa confusión

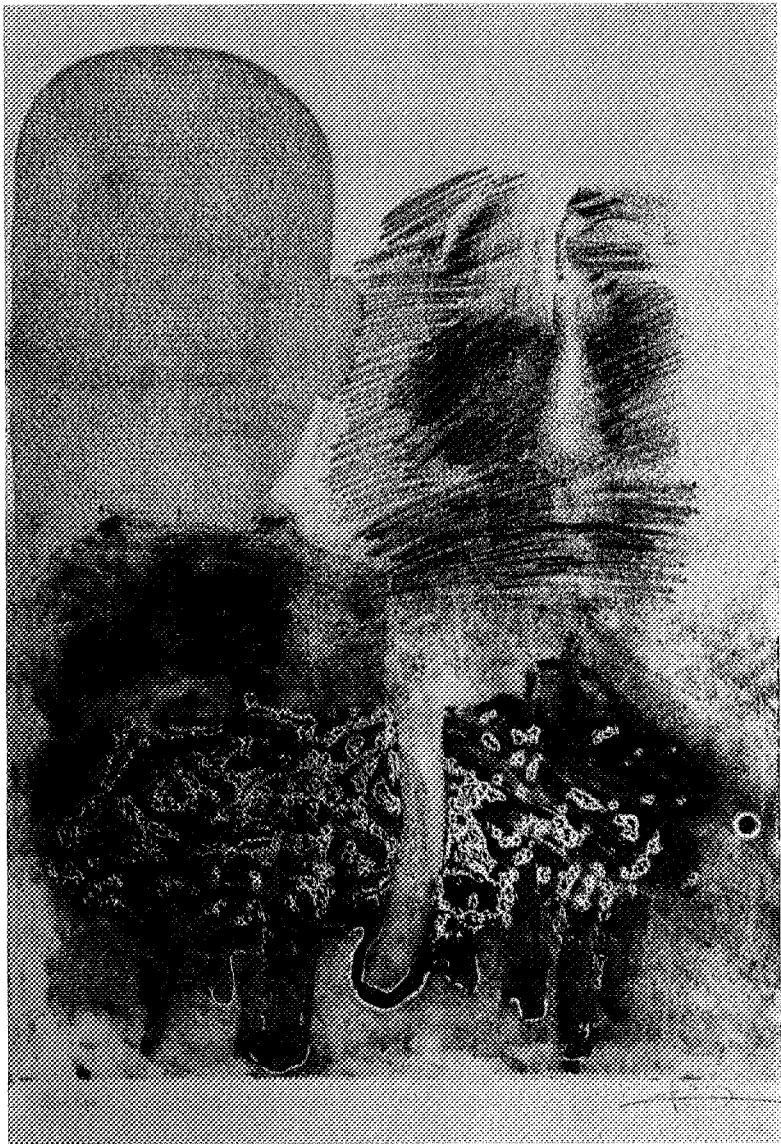
respecto a si estamos a referímonos ao ámbito dos vínculos privados, afectivos e sexuais, ou ao político-público, sen perder de vista, por descontado, que ambos os dous están interrelacionados –mais non deben colapsarse– e que, á súa vez, conviven no mesmo presente. Confusión, así mesmo, que nalgúns narrativas da filosofía política vese potenciada pola metáfora da familia ou do amor para dar conta das relacóns políticas; e, ao tempo, naturalizando a familia, o matrimonio e o amor.

Con estas reflexóns de partida cabería afondar na vulnerabilidade e precariedade da condición ou existencia humana e as súas formas contemporáneas, pero haberá que deixalo para outra ocasión. Non obstante, si pódense tirar uns apuntamentos sobre a vulnerabilidade e a precariedade dende a perspectiva do amor e o matrimonio, tentando prestar atención, se os houber, aos cambios. Neste contexto compre preguntámonos: ¿por qué se casa a xente?, pola pervivencia ou non do 'amor romántico', se o amor e o matrimonio continúan a ser un imperativo para as mulleres, se deixaron de ser unha das principais fontes de vulnerabilidade e precariedade, de asimetría e desigualdades. Non fai falla insistir na fundada crítica do

María Xosé Agra Romero

A C T U A L I D A D E

I.S.S.N.: 1139-4854

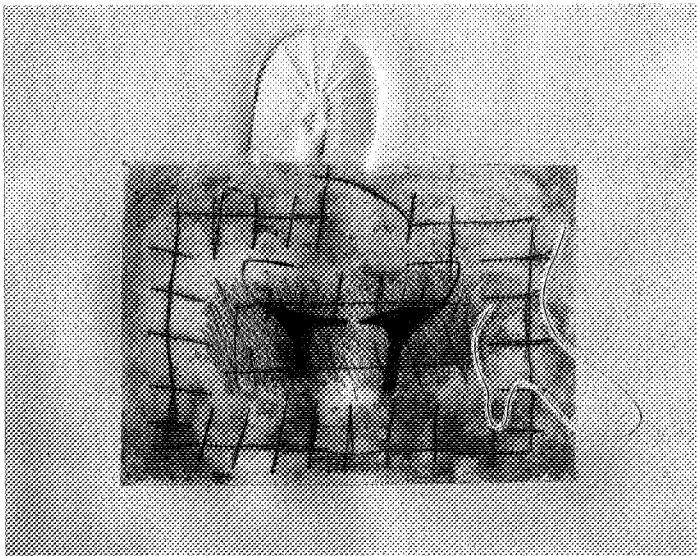

feminismo ao amor, ao matrimonio, e á familia nuclear moderna como modelo normativo e como mito, trátase de continua poñendo o foco sobre as súas mutacións.

«Quíxente tanto, meniña»

En *Mujeres y hombres ¿Un amor imposible?*, Marina Subirats e Manuel Castells, referíndose basicamente ao contexto español, analizan a posibilidade dunha relación baseada na igualdade entre homes e mulleres ante os cambios operados na nosa sociedade, ante a irreversible autonomía das mulleres, co obxecto non de "la fría constatación de un amor imposible destruído por la dominación de género, sino como un reconocimiento de la nueva cultura, es decir, de las nuevas formas de pensar en que se ha situado la humanidad" (p.: 46-7). Dende esta perspectiva, a relación de amor entre homes e mulleres amósase como algo complicado en tanto que os vellos modelos están en crise, non serven xa, e os novos están ainda comezando a experimentarse e a emerxer. Neste senso propónense indagar acerca de si a relación amorosa se transforma, ou non, a carón dos cambios operados a nivel estrutural e subxectivo. Segundo os datos que achegan, no Estado Español o número de divorcios ten aumentado nos últimos anos,

<p>medrando tamén o número de parellas que non casan. Non obstante, Subirats vai sostener que o 'amor romántico' segue vizoso en concreto nas mulleres.</p> <p>Centrándose no amor, xulgan que é un sentimento que se constrúe desde as emocións e dan conta das súas dimensións: desexo, seguridade e reprodución, ao que se engade unha construcción mental que as une e que fai intervir o racional, relacional e simbólico. O amor presentase como unha relación asimétrica, é dicir, "que no se refiere a un objeto determinado u otra persona, sino al sujeto del amor, al amante" (p.: 256). A construcción deste sentimento está na base da relación de parella e da familia, pero non será ata o romanticismo e despois no século XX, como ben sinalan, que adopte unha forma precisa, aquela que o fai radicar na individualidade da persoa como depositario do amor e vinculado ao matrimonio. Os autores, a partir deste modelo, poñen de manifesto a disociación das tres dimensións apuntadas enriba. Disociación que se produce rapidamente nos homes, non nas mulleres –que fican circunscritas á familia– ata que asumen a súa autonomía. O que se vén salientar é que para os homes o amor está disociado do matrimonio, aínda máis é "casi contradictorio con el matrimonio y</p>	<p>con la familia" (p.: 258). Amor e matrimonio, entón, semellan ir por carreiros distintos. Cando as mulleres acadan autonomía tamén poden operar a disociación entre desexo, protección e ter fillos. Agora ben esta transformación do amor, como subliña Subirats, nas mulleres é moito más complexa e complicada desde o punto de vista simbólico, pois téñense incorporado aínda recentemente á dimensión profesional en tanto dadora de sentido a súa vida, polo que: "vemos aparecer desde las niñas, desde las adolescentes, la idea del príncipe azul, quizás no con estas palabras, pero la idea sigue ahí. Y del amor romántico" (p.: 261). O amor é trascendencia e neste sentido, afirma Subirats, é 'el opio de las mujeres', sigueo sendo a día de hoxe, e concordo con ela en que segue tendo una "carga excesiva". Para as mulleres a dimensión máxica e trascendente do amor segue a ser un ideal moi presente sobre todo á hora de enfrentar o ser nais.</p> <p>No vou determe en toda a súa argumentación e remito a ela para comprender por qué sostéñen que o amor é asimétrico e non igualitario. A igualdade conéctana coa familia e expoñen deste xeito o conflito: "...la familia se basa en la estabilidad, o sea, la familia es tanto más exitosa cuanto más contribuye a la seguridad, a la estabilidad, a la organización de la</p>	<p>vida. Mientras que el amor, en condiciones de igualdad de oportunidades, es estructuralmente inestable" (p.: 275). As tensións entre amor e familia xorden da individuación do amor e do matrimonio e van dar lugar a emparelamentos sucesivos, secuenciais, pero con un custe importante tanto a nivel emocional como económico, propio de sociedades ricas. O amor parece, pois, que non acaba de encher a necesidade de trascendencia, a dimensión máxica, de aí que agrume o problema: "¿sobre qué base se construyen los problemas personales en una sociedad individualizada y de cómo damos sentido a nuestra vida" (p.: 279). O problema é o desencanto amoroso e ao mesmo tempo a necesidade de trascendencia.</p> <p>Sinteticamente, as súas conclusións respecto do amor inciden na idea de que nun contexto de dominación, tal como o patriarcal, o amor xogaba a favor da estabilidade do modelo de relacións entre homes e mulleres propio da familia tradicional. Malia os cambios operados, constátase que o mito do amor non desaparece senón que reforza o anhelo de fusión, de trascendencia, eliminando algúns dos seus aspectos na medida en que se produce una democratización do amor e un</p>
A C T U A L I D A D E		

proceso de desinstitucionalización da familia, de aí que se detecte "una añoranza de la familia perdida" ao tempo que se ve a necesidade de novas formas de relación acaídas a un contexto postpatriarcal.⁴ Percíbense cambios na liña de familias tendencialmente igualitarias ao tempo que se observa a conflitividade que acontece na práctica. Voltando, entón, á cuestión de por que casa a xente, achámonos con que, xunto coa persistencia do mito do amor romántico, o matrimonio retrocede, non a vida en parella e, apuntase que o matrimonio «es un acto casi estético»⁵ (p.: 302).

Tradicionalmente o amor, na súa forma más alta, é cego, quérese dicir, non condicionado e tampouco movido pola visión, malia que para seren amadas, ben sabemos, as mulleres teñan que ter bo aspecto. Ben é certo que non é cego, neste senso son pertinentes as análises sociolóxicas de Eva Illouz, pondo de manifesto que:

"Como bien señalan la economía y la sociología de la familia, el amor casi nunca es ciego, a pesar de que el mito popular implique lo contrario. En el capitalismo, la estratificación y la competencia entre individuos caracterizan las relaciones

sociales, entre las cuales se encuentra el vínculo conyugal, que no altera este contexto sino que más bien lo conserva. En efecto, una de las funciones primarias del matrimonio es la reproducción de las clases sociales mediante el encuentro y la selección de "pares". Si bien en apariencia el amor es un sentimento "desinteresado" (...). En muchos casos, el matrimonio sigue derivando de la búsqueda de una pareja con "los mejores recursos posibles" y, aunque resulte paradójico, la incorporación del afecto a la institución matrimonial ha instaurado un "punto de vista mercantil" en las relaciones románticas"⁶

O amor pode que sexa cego mais velai a advertencia fronte ao/as iluso/as: o amor é cego o matrimonio restaura a vista⁷. Para Illouz prodúcese un proceso de racionalización económica e científica (en particular a psicoloxía, o matrimonio convertese en obxecto de escrutinio, xérase un ethos terapéutico) do amor e o matrimonio, onde a clase social está operando. Entre as conclusións as que chega sinala que o romance é un ben que está distribuído de forma desigual na estrutura social, e que o amor ofrece liberdade persoal só a quen xa gozan en certa medida dunha liberdade obxectiva no seu campo

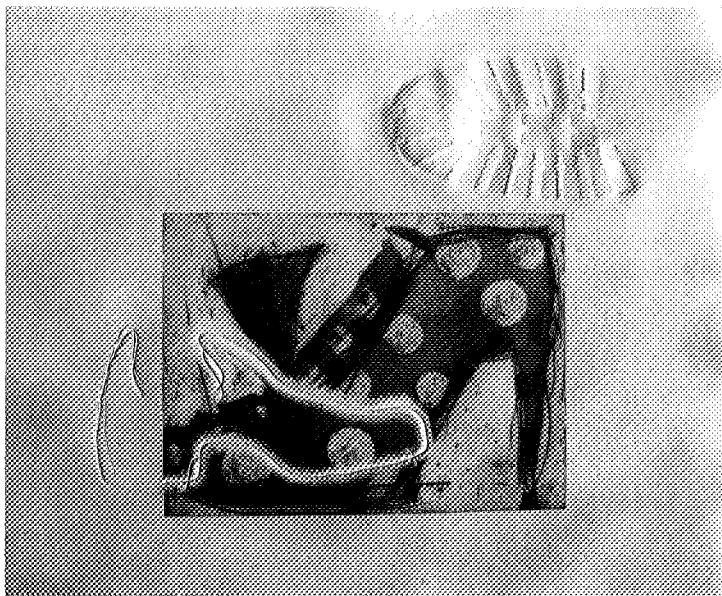
A C T U A L I D A D E

laboral (p.:383). Atendendo ao xénero demanda prudencia á hora de afirmar que a racionalización do amor ven a reforzar a asociación tradicional das mulleres coa esfera da sensibilidade e a emoción. Ao seu xuízo hai elementos que son emancipatorios, en concreto, xorden un conxunto de normas abstractas de reciprocidade e igualdade que derruban mitos e son beneficiosas para as mulleres. Pero advírtelo dos riscos: "Tradicionalmente, se considera que las mujeres son las principales "responsables" de "cuidar" las relaciones románticas y el ámbito de los sentimientos en

general. Por lo tanto, la transferencia de valores de la esfera económica de la producción a la esfera privada podría limitarse a redefinir esa función tradicional de "trabajo" (p.: 274). É decir, o traballo de relación recaería de novo sobre as mulleres. En análises más recentes insiste na cultura da emotividade, en que o afecto chegou a formar parte esencial da lóxica do intercambio e das relacións económicas, dando conta do vasto proceso de racionalización das relacións íntimas. Sen poder determe, penso que debe tomarse en consideración a súa afirmación de

que, tradicionalmente, o amor romántico tiña que ver coa economía da escaseza "que a su vez permite la novedad y la emoción" mentres que actualmente, no espírito de Internet e das cibercíticas, preséntase nunha economía da abundancia onde "el yo debe elegir y maximizar sus opciones y se ve obligado a usar técnicas de costo-beneficio y eficiencia". Ethos terapéutico, psicoloxía e consumismo marcan os cambios no amor, na sensibilidade romántica, e o mercado dita as emocións⁸.

Capitalismo, consumo, mercantilización están na base da sociedade líquida de Bauman, dando conta do debilitamento dos vínculos sociais, da nova fraxilidade das relacións e das estruturas familiares, da primacía das "conexións"—e da doada desconexión— sobre as relacións —que comportan 'afinidad' e compromiso⁹ respecto do amor, o matrimonio e a familia. O amor romántico que se condensa no "ata que a morte nos separe" está xa pasado de moda, as experiencias que refiren ao 'amor' se teñen ampliado, as redes de parentesco son fráxiles e os seus límites confusos e conflitivos. É máis, subliña que "vivir xuntos" e parentesco refiren a dous tipos diferentes de unión, son dous

ACTUALIDADE

<p>universos diferentes e por tanto, afirma:</p> <p>“vivir juntos [...] adquiere el atractivo del que carecen los vínculos de afinidad. Sus intenciones son modestas, no se hacen promesas, y las declaraciones, cuando existen, no son solemnes, ni están acompañadas por música de cuerdas ni manos enlazadas. Casi nunca hay una congregación como testigo y tampoco ningún plenipotenciario del cielo para consagrar la unión. Uno pide menos para pagar, el plazo del pago es menos desalentador. Sobre “vivir juntos”, el futuro parentesco, deseado o temido, no arroja su oscura sombra. “Vivir juntos” es un <i>porque</i>, no un <i>para qué</i>.” (p.: 48).</p> <p>O amor, o matrimonio, a familia, o parentesco e a vida privada están sufrindo cambios importantes, algúns supoñen certos avances, pero así mesmo albíscanse riscos, en particular para as mulleres. Semella bastante evidente que nin o amor, romántico ou non, nin o matrimonio, nin as familias sexan algo que haxa que considerar á marxe dos procesos de individualización, racionalización económica, científica, do mundo do traballo, do mercado, do consumo e das novas tecnoloxías da comunicación. En tempos de forte crise como a que estamos a</p>	<p>vivir, de ‘precariedade’ e ‘austeridade’ compre ter coido co amor e cos ‘coidados’, co trabalho de relación e coas desconexións. Compre, xa que logo, pensar feminista.</p> <p>NOTAS</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Z. Bauman: <i>Amor líquido. Acerca de la fragilidad de los vínculos humanos</i>. Madrid: F.C.E., 2008, 4ª reimpr., p. 96. 2. O resultado foi moi interesante pois topeime, resumidamente, cunha serie de entradas o de eslóganese tais como: ‘Aprender a vivir juntos’, un programa da UNESCO sobre interculturalidad e interreligiosidad, para la educación ética; ‘Podemos vivir juntos’, sobre la posibilidad de consolidar un ‘nosotros’ colectivo en una revista de Colombia; ‘Vivir juntos, morir solos’, el título de un capítulo da serie <i>Lost</i> de la ABC de EE.UU.; ‘Cómo vivir juntos’, referencia del conocido libro de Roland Barthes; ‘¿Estás preparados para vivir juntos? ¿Es tu chico ideal?’ en mujeraldia.com.; ‘Matrimonio vs. “vivir juntos” La Familia.info. El portal de la familia en Internet. 3. Madrid: Alianza, 2007. 4. No apartado “Ni contigo ni sin ti: nuevas formas de convivencia y relación” ofrecen un cadro dos diversos modelos, op. cit., p. 145 y ss. Véxase tamén, Jordi Roca Girona: “Ni contigo ni sin ti: cambios y transformaciones en los roles de género y las formas de convivencia”, en Anastasia Téllez/Javier Eloy Martínez (coords.): <i>Sexualidad, género, cambio de roles y nuevos modelos de familia</i>. Alicante: Seminario Interdisciplinar de Estudios de Género, Universidad Miguel Hernández, 2008, pp. 13-31. 	<p>5. Como sinalan Fernando Álvarez-Uría e Julia Varela: “La tasa de matrimonios religiosos es claramente superior a la tasa de los que se consideran a si mismos como practicantes religiosos, lo que indica que el matrimonio religioso se mantiene como un acto social en la actualidad más vertido al grupo de iguales que a los padres.” <i>Sociología de las instituciones. Bases sociales y culturales de la conducta</i>. Madrid: Morata, 2009, p.36-7.</p> <p>6. Eva Illouz: <i>El consumo de la utopía romántica. El amor y las contradicciones culturales del capitalismo</i>. Buenos Aires: Katz, 2009, pp: 262-3. La edición original es de 1992.</p> <p>7. Polas estradas do noso país podemos ver grandes faixas anunciando os casamentos, o que non deixa de ser charmativo. Unha delas chamoúme extraordinariamente a atención, e suscitoume certa perplexidade, tralo anuncio da boda rezaba: “O amor é cego, o matrimonio restaura a vista”.</p> <p>8. E. Illouz: <i>Intimidades congeladas. Las emociones en el capitalismo</i>. Buenos Aires: Katz, 2007, esp. 3 “Redes románticas”, pp. 161 y ss.</p> <p>9. En este sentido afirma Bauman: “Las conexiones suelen ser demasiado superficiales y breves como para llegar a ser un vínculo. A diferencia de las relaciones humanas, ostensiblemente difusas y voraces, las conexiones se ocupan sólo del asunto que las genera y dejan a los involucrados a salvo de desbordes y protegiéndolos de todo compromiso más allá del momento y tema del mensaje enviado o leído”; así ‘estar conectado’ resulta más económico que ‘estar relacionado’, esto implica la construcción y mantenimiento de vínculos. Op. cit., p. 87-88.</p>
A C T U A L I D A D E		

EXIPTO ENTRE AREAS MOVEDIZAS

A silueta da esfinxe vai tomado corpo, ao tempo que os raios do sol superan a pétreas barreira visual das pirámides que a escoltan, dende hai milenios, sobre as infindas areas dun Exipto tan faraónico como incommensurable. Impasible, observa, como o leva facendo dende hai decenas de séculos, o que acontece aos insignificantes seres humanos, preguntándose como é posible que, tras tantas guerras, tanta dor, tanto sangue caído non aprendesen a convivir en paz e harmonía.

E é que, máis alá da longa historia do período faraónico e as posteriores civilizacions que se asentaron neste berce da civilización humana, a traxectoria deste país, dende o século XIX ata os nosos días, escribiuse coas letras tortas da rebelión social e as revolucións fracasadas, primeiro contra as dinastías foráneas aínda que musulmás e, despois, contra Gran Bretaña, a potencia colonial que as liberou do xugo imperial otomán para explotalas á súa volta. Unha recorrente mobilización social nun país onde os cambios sempre se produciron pola forza e, non necesariamente para mellor e, no que a tradición democrática e a incruenta loita política é inexistente.

Pero, estas mobilizacións contra ainxustiza e a opresión non tiveron lugar só para expulsar os

tiranos nin son unicamente o resultado da toma de conciencia dos dereitos das persoas senón que derivan das enormes dificultades para sobrevivir a unha pobreza elevada, ocasionada polas graves desigualdades sociais e pola presión dunha demografía desbocada nun ámbito xeográfico onde a habitabilidade se reduce de xeito proporcional a como medra a poboación.

Así, se a principios do século XX habitaban Exipto dez millóns de persoas¹, en 1950 superaban os vinte, en 1980 xa eran case corenta e catro e, en 2010, oitenta e catro millóns. É dicir que, nun século, o número de exipcios se multiplicou por oito converténdoo, así, no país máis poboad o do Magreb e Oriente Próximo.

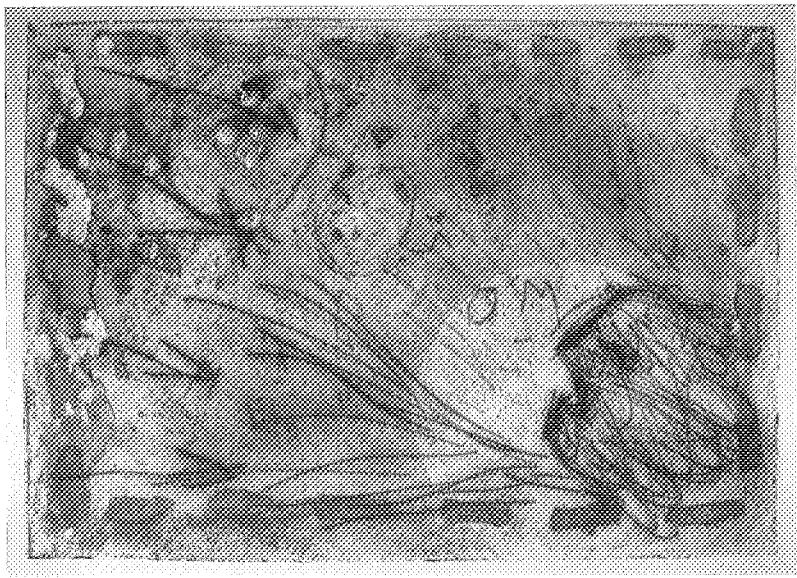
Por outra parte, e aínda que Exipto ten unha extensión de máis dun millón de quilómetros cadrados, menos dun 10% do seu territorio é habitable e susceptible de ser utilizado para o cultivo agrícola. Esta proporción mantívose invariable dende tempo inmemorial porque, só a estreita franxa que bordea o curso do Nilo e o seu delta reciben suficiente auga para o regadio e posúen terras fértils e aptas para a agricultura. Unha agricultura que non se dedica á producción intensiva de alimentos senón que, como consecuencia dunha política estatal errática se entregou ao

cultivo de produtos para a industria, como, por exemplo, o algodón. Iso significa que o país non pode abastecerse de alimentos e ten que importar gran parte deles.

A concentración da poboación na zona do delta, adquire tinguiduras dramáticas na capital, o Cairo, unha megaurbme onde se amorean, segundo as cifras oficiais, uns nove millóns de persoas, dixito que debe incrementarse có das gobernacións anexas por onde se estende a cidade, Giza e Sharquia, a quince millóns máis.

A consecuencia dun exceso de poboación concentrada nunha limitada porción de terreo con escasos recursos económicos é a imposibilidade de obter unha renda digna e, polo tanto, o padecemento dun alto índice de pobreza. A poboación que vive con menos de 1 € ao día supera o 25% mentres a que o fai con menos de 2 € é do 40%. O índice de pobreza alcanza o 80% nas zonas rurais.

O brutal crecemento demográfico nun país cuxos ingresos polos recentemente descubertos depósitos de gas² non son suficientes para prover os servizos mínimos que a poboación demanda supón que o goberno sempre deixa desatendidas moitas necesidades básicas. A principal

fonte de ingresos do país, como ben é sabido, é o turismo, e este viuse seriamente afectado tanto polos atentados cometidos contra algúns turistas por radicais islamitas como pola inseguridade que se vive na zona. Nin que dicir ten que a revolución de 2011 e os acontecementos posteriores desalentaron áinda máis o turismo o que deixou baixo mínimos os ingresos por este concepto.

Dende a Revolución de 1952, os sucesivos gobiernos esforzáronse por manter unha serie de subsidios que permitisen, aos máis pobres de entre os pobres, manter un mínimo básico de subsistencia. Así, dende aquela

subsidiáronse o pan, o combustible e outros bens de máxima necesidade. Estes subsidios foron asumibles ata a década dos oitenta, –durante a era Nasser proviñan da URSS e con Sadat de EEUU– período durante o cal, as grandes potencias mundiais, se esforzaban por inxectar diñeiro aos países que estaban baixo a súa órbita para garantir a súa lealdade. De xeito paulatino na década dos oitenta pero, sobre todo, tras a caída do Muro de Berlín e a desaparición da URSS a comezos dos noventa, o confrontamento da Guerra Fría deixou de ter sentido e Exipto foi un dos países que se viu máis

prexudicado co recorte das axudas internacionais.

Os intentos dos diferentes gobiernos por eliminar os subsidios, presionados polo Fondo Monetario Internacional e o Banco Mundial que esixían unha redución do déficit e un reequilibrio das contas estatais para seguir inxectándolle diñeiro, sempre tiveron que afrontar rexeitamentos frontais da poboación. Así, por exemplo, xa en xaneiro de 1977 o anuncio dun recorte nos subsidios provocou violentas protestas da poboación que se saldaron cunha elevada cifra de persoas mortas e feridas.

Aprendida a lección, o goberno de Mubarak foi reducindo de xeito paulatino a porcentaxe da poboación que tiña dereito a alimentos subsidiados, recortando o gasto estatal neste concepto do 14 ao 5 por cento³. En 2002 tan só se mantiveron os subsidios para o pan baladí –folia de pan nacional–, a fariña, o aceite de cociñar e o azucré. Hoxe en día, praticamente toda a poboación exipcia pode permitirse mercar pan e fariña pero, aquelas persoas con poucos recursos seguen conservando as cartillas de racionamento polo aceite e o azucré.

Actualmente o goberno segue financiando a produción de 270 millóns de pezas de pan⁴ ao custo

<p>de 19 piastras unidade pero, a pesar diso, un 29% das criaturas están malnutridas.</p> <p>As malas colleitas de alimentos de 2008, o aumento dos cultivos para biocombustibles, unidos ao incremento do custo dos carburantes supuxeron unha brutal suba dos prezos dos alimentos básicos no mercado, un 11,5%, de media, nos doce meses anteriores –o aceite e o arroz subiron un 26%, os produtos lácteos un 17%, os vexetais un 45%. Un paradoxo que a poboación non puidese soportar estas subas nun país cun crecemento anual do PIB do 7% e onde as vendas de vehículos se cuadriplicaron nun ano. As penurias da poboación non tardaron en estalar en protestas masivas na rúa. Para tranquilizalas o goberno aumentou o rango de persoas que podían acceder aos alimentos subsidiados incrementando o custo para o orzamento estatal do 1,8 ao 2,1%.</p> <p>Neste ámbito de pobreza, derivado tamén dos baixos salarios⁶ que non permiten afrontar os gastos mínimos dunha familia, normalmente, numerosa, –o goberno mantén unha política de contratación de todas e todos os licenciados universitarios, coa repercusión que iso ten no orzamento estatal. Para non disparar a partida das nóminas, estas son extremadamente baixas</p>	<p>o que incentiva a práctica dos subornos ou “baqshish” en todos os niveis da escala do funcionariado para poder acceder a ingresos extra moi necesarios—cada ano incorpóranse 700.000 mozos e mozas ao mercado de traballo. Unha mocidade que é incapaz de obter os recursos mínimos para formar as súas propias familias coa conseguinte frustración que iso lles provoca.</p> <p>Non pode sorprender, polo tanto, que chegando xa a un punto de presión social insoportable, á vista dos acontecementos que se estaban a producir na veciña Tunisia a poboación exigía decidise saír á rúa o 25 de xaneiro de 2011 para protestar pola longa ditadura, pola falta de liberdades, pola penosa situación económica e unha multitude de problemas arrastrados dende décadas atrás.</p> <p>A renuncia de Hosni Mubarak (1928) o 11 de febreiro de 2011 non supuxo, non obstante, nin o cambio a unha democracia efectiva e real, tal e como esperaba a maioría, nin mellorou as condicións económicas da poboación. Así, se por unha parte, as primeiras eleccións parlamentarias e presidenciais, realmente democráticas que tiveron lugar no país, supuxeron a formación dun parlamento representativo e o nomeamento do primeiro presidente non militar, o certo é que a maior parte da</p>	<p>poboación seguía sen sentirse representada por eles.</p> <p>En primeiro lugar, a maioría parlamentaria do 65% alcanzada polo Partido da Xustiza e Liberdade (37,5%) –brazo político dos Irmáns Musulmáns, organización de carácter fundamentalista islámico creada en 1928 polo mestre Hassan al Banna (1906 - 1949)– e o partido salafista de Al Nur (27,8%) –partido que busca o regreso a unha sociedade salaf, é dicir, islamicamente pura– non se corresponde á porcentaxe real da poboación que se considera islamita⁶, aproximadamente un 20%. Hai que destacar que os islamitas non participaron nas manifestacións que derrocaron a Mubarak senón que se subiron ao “carro revolucionario” unha vez que este triunfou, apropiándose do éxito dunha sociedade non organizada politicamente, o que tamén lles restou estima por parte da oposición non islamita.</p> <p>O masivo apoio nas urnas explícase pola multitude de opcións políticas presentadas ás eleccións –máis de corenta partidos– case todos descoñecidos, salvo os históricos como o Wafd⁷ e os islamitas, a boa organización e eficaz campaña levada a cabo por estes últimos aproveitando a súa experiencia de máis de oito décadas e o desconcerto dunha gran parte da</p>
A C T U A L I D A D E		

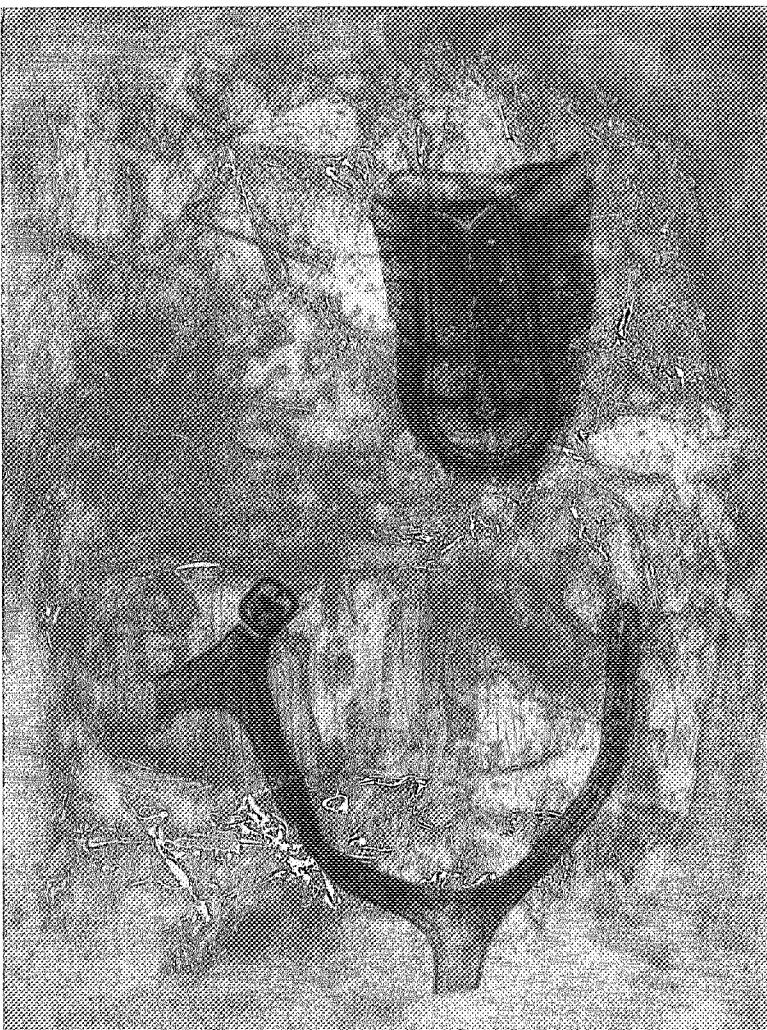
poboación polo proceso revolucionario.

En segundo lugar, a axustada vitoria do candidato á presidencia do Partido da Xustiza e a Liberdade, ou o que é o mesmo, dos Irmáns Musulmáns, Mohamed Morsi (1951) por pouco máis do 51% sobre o seu contrincante na segunda volta, Ahmed Shafik (1941) quen obtivo máis do 49%, restáronlle representatividade moral aínda que non legal. A evidente submisión ás directrices do Guía Supremo dos Irmáns Musulmáns, Mohamed Badie (1943), a súa incapacidade para consensuar a nova Constitución e as leis coa oposición parlamentaria, a grave deterioración das condicións de vida nas rúas así como da situación económica mentres se dedicaba a purgar a todos os laicos e antigos representantes do réxime de todos os postos oficiais do país, xeraron un gran rexeitamento entre as persoas que xa sospeitaban un importante retroceso nos escasos dereitos e liberdades obtidos tras a revolución de 2011 e que vían con preocupación a implantación da Sharia como base de toda a lexislación.

O estancamiento do país volvveu botar ás rúas á poboación, nesta ocasión, a oposición ao novo réxime islamita. En novembro de 2012 a oposición

protestou contra o decreto presidencial polo cal Mohamed Morsi se outorgaba poderes

ilimitados. O 8 de decembro, o presidente viuse obrigado a retirar o seu polémico decreto. O 22 de

decembro co 64% dos votos a favor e as protestas da oposición que alegaba fraude, aprobouse a nova constitución exipcia en referendo. O descontento seguiuse acumulando entre a poboación, ata o punto que o movemento opositor logrou reunir máis de 22 millóns de sinaturas pedindo a dimisión de Morsi. A incapacidade deste para escoitar e sentarse a falar coa oposición levou, por enésima vez, a cidadanía á rúa o 30 de xuño de 2013, o primeiro aniversario da elección do presidente. Pero este negouse a aceptar as peticións de dimisión avaladas por un ultimato do mando militar ante a crecente inseuridade do país.

O 3 de xullo, o exército, co apoio da oposición política, levou a cabo un golpe de estado, polo cal derrocou a Morsi e iniciou o proceso para unhas novas eleccións democráticas. Tras deter a Morsi, quen segue en paradoiro descoñecido, as forzas de seguridade foron arrestando a todos os membros da cúpula da organización co obxecto de deixala inoperativa. A pesar de coincidir co mes do Ramadán, os seguidores –as mulleres só son comparsa– de Morsi e fieis Irmáns Musulmáns mantiveron unha continua presenza nas rúas para protestar, esta vez, polo golpe de estado. A violencia xerada nos primeiros días –incluíndo asaltos e queíma de

igrexas e vivendas coptas– deu a xustificación ao novo goberno interino encabezado polo xuíz e presidente da Corte Constitucional Suprema, Adli Mansur (1947), para decretar o estado de emergencia coa prohibición de saír á rúa durante a noite.

Mentres nos tribunais se dirimen as causas contra Hosni Mubarak acusado das mortes acontecidas durante a revolución de 2011 e de corrupción, xunto aos seus dous fillos Gamal e Alaa, así como contra Morsi e os seus acólitos polas mortes acontecidas durante as protestas de 2013, a poboación intenta recuperar certa normalidade nas rúas.

Á espera de que o novo goberno provisional organice, tal e como asegurou, un novo proceso electoral, verdadeiramente democrático, Exipto e a súa poboación móvense nas areas movedizas dunha nova ditadura militar, unha democracia manipulada ou un islamismo elixido democraticamente pero que non representa á maioría, nun ámbito incendiario –polas revoltas no Magreb e Oriente Próximo– onde a construcción dunha presa por parte de Sudán ameaza a subministración vital da auga do Nilo e acende as alarmas sobre outro conflito na zona.

Tradución: Marga Rguez. Marcuño

NOTAS

1. <http://www.capmas.gov.eg/?lang=2>
2. Aínda que na última década se fixeron descubrimentos importantes de depósitos de gas, ata o punto de que as estimacións o colocan no posto 16º no ranking mundial, a producción actual de gas é de 1.606 millóns de metros cúbicos diarios mentres que só o consumo nacional é de 1.245 millóns.
3. <http://socialistworker.org/2011/02/03/roots-of-egypts-uprising>
4. Ibid.
5. Calcúlase que un salario básico mensual pode ser de 2.000 libras exipcias, uns 218 euros. Só o aluguer mensual dun apartamento dun cuarto nos arredores do Cairo, ascende a 104 euros.
6. Non debe confundirse os islamitas, é dicir, aqueles que desexan unha imposición do Islam en todas e cada unha das facetas da vida dunha persoa, incluíndo a vida política –a maioría das veces en detrimento da liberdade de elección das mulleres–, coa profesión da fe musulmá.
7. Delegación en árabe, foi un partido nacionalista creado por Saad Zagloul (1859 - 1927) en 1919 a raíz do desmembramento do Imperio Otomán e como plataforma para reivindicar a independencia de Exipto. Gobernou no país, con altibaixos, desde 1922 data da proclamación de independencia de Exipto ata a revolución de 1952.

CUSTODIA COMPARTIDA

Segundo unha noticia publicada no xornal *El País*¹ de 22 de maio deste ano, o Tribunal Supremo defende a custodia compartida como "mellor solución". Destaca a noticia no sumario que se tivo en conta para chegar a esta conclusión "o dereito dos fillos a relacionarse con ambos proxenitores". Ilustra a información unha foto na que se pode ver a un pai, de nome Paco Rodríguez, coa súa filla pequena, de nome Cristina, de costas ao fotógrafo.

A Sala do Civil do Tribunal Supremo vén de establecer os criterios que as e os xuíces deben seguir para acordar a custodia compartida. Indícase que en lugar de ser unha excepción debe ser unha regra a seguir porque salvagarda os dereitos das criaturas menores a relacionárense con ambos proxenitores.

A noticia inclúe o dato referido ao ano 2011, no que se ditaron 58.342 atribucións de garda e custodia e que só 7.220 foron compartidas, fronte ás 47.994 atribuidas á nai e só 3.128 ao pai.

A interpretación que fai o alto tribunal e que senta doutrina en xurisprudencia, coincide en parte coa do Goberno, xa que logo o ministro de Xustiza, Alberto Ruíz Gallardón, tiña anunciado no Congreso a intención de eliminar

"o carácter excepcional" da custodia compartida. Polo tanto, dedúcese da lectura, que as e os xuíces son agora más libres de acordar a custodia a un ou aos dous proxenitores con algunas excepcións que non aclara moi ben a información citada. A mesa remite ao Código Civil cando a excepción se contempla como o feito de que a custodia se decide tendo en conta "o interese superior do menor". O interese superior da criatura menor pode ser perdoar e facer que a nai ou o pai perdoe un feito que constitúa ou deba constituir unha sentenza condenatoria por violencia de xénero, por exemplo.

Xuízas e xuíces han de ter informe favorable ou non da fiscalía, pero como desde outubro de 2012, como sinala a noticia analizada, xa o Tribunal Constitucional informou que non ten que ser "favorable" para que o xuíz impoña a custodia compartida, agora seralles máis doado obtela aos pais que a pidan, e digo pais, porque serán a meirande parte os que a soliciten, como estaba sucedendo antes de coñecérense estes criterios que sentan xurisprudencia.

Levou anos, desde que se aprobou a Lei do Divorcio, para que se establecese unha pensión alimenticia no caso de haber menores de idade baixo a custodia xudicial, agora faise notar, de xeito

enganozo ao meu entender, que a pensión pasa a un segundo plano porque o tema estrela é a custodia compartida, non se fala da pensión por ser neste caso innecesaria. Craso error, porque serán moitas as nais que renuncien a unha vida laboral noutro lugar distinto a onde vivía a parella con tal de estaren preto das súas criaturas. A custodia compartida imposta como primeira opción favorece aos homes, maioritariamente mellor situados social e laboralmente, porque desa maneira non teñen que compensar á outra parte, en desvantaxe na gran maioría. Incluso haberá homes que poidan beneficiarse da posición económica da muller, con esta prioridade que se dá á custodia compartida, porque a violencia de xénero, amais de invisible é, moitas veces, indemostrable. O divorcio ás mulleres non lles resulta tan doado, como podemos observar.

Cando despois dunha longa loita polos dereitos das mulleres, que sempre foron comprometidas co coidado de fillas e fillos por tradición cultural, vén unha onda que se quere dicir universalmente proveitosa para todo o mundo, como é a custodia compartida, para someter as mulleres baixo a dominación masculina. Veremos cómo se condiciona a autonomía

persoal que tiñan conquistado até o de agora.

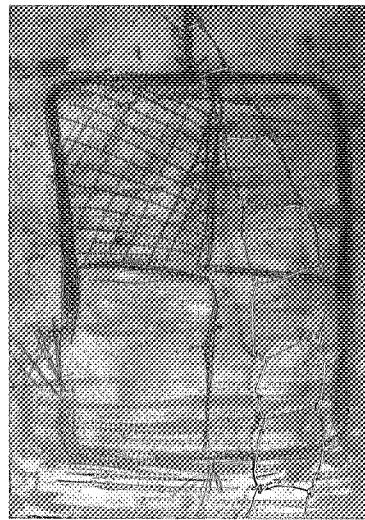
Xuízas e xuíces xa non van decidir que, por principio, fillas e fillos estarán mellor coas nais, senón que deberán ler e interpretar informes psicolóxicos e sociais xunto coa opinión da fiscalía, incluso testemuños dun lado e doutro como probas, para poderen decidir sobre un feito tan importante como é a vida das criaturas menores. Todo isto sen ter cambiado a sociedade en nada con respecto ás obrigas que teñen contraídas as mulleres coa maternidade e o coidado de familiares.

Tamén se di na noticia de *E/ País* que o Código de Dereito Foral de Aragón establece que o xuíz adoitará "de forma preferente a a custodia compartida en interese dos fillos menores agás que a custodia individual sexa más conveniente".

Faise referencia tamén a normas aprobadas en Valencia e noutras comunidades que van polo mesmo sentido de establecer a custodia compartida como a preferente e non excepcional, polo tanto non será raro que aumente o número de demandas de modificación de medidas de garda e custodia para adoptar o modelo da compartida. O número de custodias compartidas en Aragón pasou de 9 a 21% no ano 2011.

O caso reflectido na noticia é un claro exemplo de cómo se vén argumentando nos últimos anos que a custodia compartida se considera como "mellor solución": A filla de Paco de 16 anos, vive cada semana na casa do pai e na da nai. "Foi ela mesma quen decidiu como quería repartir o tempo con seus pais" di a noticia sen resaltar que son palabras textuais do pai consultado. Pola contra, unha nai que vive a mesma experiencia que Paco asegura que a custodia compartida como preferente di: "imposta é horrible" e engade "non se pode partir un neno a metade".

É interesante o enlace que ofrece a noticia á outra titulada "Non hai un estudo que diga que este réxime é malo para o neno". Por iso, porque non hai un estudo, non se sabe se é malo ou non. Hai que facer o estudo primeiro. A frase pónse en boca de José Manuel Aguilar, de quen si sinala que ten experiencia na elaboración de informes periciais para os tribunais en asuntos de familia. Este autor é amplamente recoñecido nos ambientes onde se fala da custodia compartida. O seu libro *Tenemos que hablar: cómo evitar los daños del divorcio*, ten causado moita repercusión e non se publicou ningún que dixese o contrario, polo que se consideran válidos e valiosos os

seus argumentos. Profesionais da xudicatura e da avogacía estaban desexando contar cun texto coma o del para que, en nome do interese das e dos menores, se converta o divorcio nunha loita que desgasta moito más ás mulleres, que non queren perder a custodia por razóns culturais, como dicía anteriormente. Tense argumentado incluso que detrás do rexeitamento das nais a ceder a custodia de fillas e fillos estaría o beneficiárense da pensión alimenticia e non buscar un traballo que lles dea autonomía. Estas razóns económicas son más fáceis de demostrar que o "interese do menor". Que Ilo digan a tantas nais que se quedaron sen poder criar ás súas

A C T U A L I D A D E

<p>criaturas por sentenzas que invocaron o abstracto, onde os haxa, "interese superior do menor".</p> <p>Estes informes periciais que teóricamente buscan o ben das e dos menores véñense facendo por encargo dos tribunais de xustiza en toda España despois dun estudo de profesionais da psicoloxía de varias universidades sobre unhas mil sentenzas xudiciais. Entre as conclusións ás que chegaba aquela investigación resaltaba que máis do 90 por cento das custodias se concedían ás nais e que se concedían sen considerar se o pai era máis idóneo. Desa investigación nace a "necesidade" de someterse proxenitores e menores aos informes sobre os que as e os xuíces terán que decidir as custodias. Esta investigación foi feita por profesionais da psicoloxía que non consideran a violencia de xénero como premisa de traballo. De xeito que, ao apartaren esta consideración da investigación, falsean a propia investigación, que nace con defecto de forma e non pode ser válida científicamente. Xa se sabe a estas alturas que non hai ciencia se a ciencia non ten en conta o xénero das persoas.</p> <p>A violencia de xénero non dá beneficio, prexudica a todo o mundo, especialmente ás mulleres, por iso os gabinetes de</p>	<p>psicoloxía creados ao amparo dunha necesidade xudicial, tira bos resultados económicos do suposto apoio aos menores en caso de conflito entre pai e nai.</p> <p>A Lei de Violencia de Xénero puxo fin nalgúns casos aos convenios establecidos coas universidades e favoreceu a creación de departamentos propios de avaliación psicolóxica nos xulgados de familia.</p> <p>Por qué a custodia compartida é un paso atrás?</p> <p>Primeiro, porque como di ese experto que a considera boa tamén di: "Non hai un estudo que diga que este réxime é malo para o neno". Pois fagamos este estudo. Moitas das e dos menores sometidos a ese tipo de réxime, e incluso a custodias dadas aos pais, habendo violencia de xénero, tanto en forma de denuncias abertas, como arquivadas, como en sentenza condenatoria ou absolución, deberían ter algo que decir. Esa información sería moi valiosa para os procesos de conflito de familia abertos e os que van vir.</p> <p>"O absurdo destes informes chamados "psicosociais" é que se permite que se pidan en casos nos que non se investigan denuncias de violencia de xénero, e é más, hai casos nos que se dan as custodias aos pais con sentenza condenatoria por</p>	<p>violencia de xénero. Por iso algunhas deputadas, doídas por esta situación contraditoria na que viven moitas mulleres, chegaron a dicir: "o pai maltratador, non pode ser bo pai", para reclamar nos xulgados que as e os menores permanezan coas nais agredidas, de calquera maneira que contemple a Lei de Violencia de Xénero esa agresión.</p> <p>Os tribunais e o poder executivo acordáronse dos menores cando son as nais, que casualidade, as que tamén aportan ingresos á familia. Os menores de nais traballadoras e ben situadas, levan unha pensión compensatoria coa custodia e xa se sabe que quen ten credibilidade diante do xuíz non é a nai, senón o pai, por ser home e térselle recoñecida a consideración de persoa con sentido común. O interese da criatura non se garda nestes casos, entón dise: "A mellor solución". Esa é tamén unha investigación de gran calado que se debería facer.</p> <p>Nese estudo, que se fai necesario, tamén se debería engadir a pregunta: cántos fillos de nais e pais divorciados hai con pensións alimenticias e cómo son esas pensións? Porque non está establecido por lei ningún baremo. A río revoltos gañan os de siempre, é dicir, os que teñen hábito de pescar.</p>
A C T U A L I D A D E		

<p>Se miramos cántos divorciados se volven a casar, comparado co número de divorciadas na mesma situación, vemos que un gran número delas elixe non repetir, polo contrario, se consagran á crianza das fillas e fillos, e rexeitan en gran parte un novo compromiso de parella. Esta dedicación á prole resúltalles máis gratificante por tradición cultural. Logo a custodia compartida está pensada para situacóns abstractas ou que non teñen en conta a predisposición das nais a sacar adiante aos menores. A figura paterna é necesaria porque se crea culturalmente esa necesidade. De feito hai quien afirma que no seu día se chegou a un compromiso no Congreso no trámite parlamentario polo cal, a cambio de que se aprobaba por ampla maioría a Lei de Violencia de Xénero, se prometeu impor nos xulgados a custodia compartida en sinal de compensación aos homes, que se consideraban aldraxados coa normativa que recoñece a violencia sistemática contra as mulleres. Se foi así, o pacto de cabaleiros é vexatorio porque a violencia de xénero, que padecen as mulleres, polo feito de pertenceren ao xénero feminino, ten un reflexo constante coa morte anual de 70 mulleres de media en España. Estas mortes suponen a expresión visible dun problema que se produce de xeito</p>	<p>sistemático. A violencia contra as mulleres é consentida, e ese consentimento é contra o que hai que loitar politicamente, socialmente, familiarmente. A violencia de xénero é un privilexio de dominación que a sociedade concede aos homes polo feito de pertenceren ao xénero masculino.</p> <p>Para moitas mulleres, o seren nais é un mandato cultural que impregna o seu ser, más alá do que individualmente poidan decidir sobre ese mandato. Ese peso cultural non recae sobre o home na mesma medida. Non nos debe sorprender logo que mulleres de recoñecida valía profesional como Dolores de Cospedal, Alicia Sánchez Camacho ou Mónica Cruz, teñan recorrido a un laboratorio con seme de doantes anónimos para seren nais. Unhas esperando a teren parella máis adiante e outras pedindo a ese futuro marido que exerza de pai ou figura masculina de referencia na vida deses menores. Moitas nais anónimas na mesma situación que as citadas non fixeron petición algunha dese estilo, mais ben demostraron caladiñamente unha grande ilusión por exerceren a maternidade en solitario.</p> <p>Moitas nais levan criado en solitario as súas criaturas sen necesidade de figura paterna. Outra cousa é digna de investigar: Cáles son as presións sociais nas</p>	<p>que viven, tanto criaturas menores como persoas adultas, criadas en fogares sen a figura paterna? Se non preocupa este feito, para qué impor a figura paterna? Se preocupa, ocupémonos en primeiro lugar das e dos afectados se o demandan. Pensar que coa custodia compartida se vai acabar coa alienación familiar é un engano.</p> <p>Da xenreira é culpable a ideoloxía patriarcal, que fomenta a subordinación feminina. Deberíanse facer campañas de valorización das fillas e fillos que foron criados coas nais en solitario, sen figura masculina nos fogares, porque aínda hoxe ese feito esperta temor e inquedanza, se cobra obedece a unha estratexia moi ben organizada pola citada ideoloxía.</p> <p>NOTA</p> <p>1. <i>El País</i>, 22 de maio de 2013, pp. 34.</p>
---	--	--

A C T U A L I D A D E

A CASA DE ENSOÑO DA BARBIE EN BERLÍN

ATRAPADAS POLAS MONECAS

Comezo este artigo desde unha experiencia moi persoal, pero polo que sei, non é tan infrecuente nas rapazas da miña xeración.

Non teño moi claro por qué me regalaban monecas polo Nadal; non recordo telas pedido nin sequera me interesaban. Prefería os xogos de acción ou de construcción, así como os útiles para os deportes, as carreiras, exploracións; actividades que brindaban o dinamismo e a competición.

Non obstante, como unha inercia desaxustada aos meus desexos, todos os anos me regalaban bonecas; así foi que comecei a telas en conta e ata lles dei unha entidade animada que compensaría as horas de xogo solitario.

Non tiven oportunidade de xogar coas Barbies. Pertenzo á xeración das monecas-nenas, das *barriguitas*, ou das *Nancys*, símiles de criaturas que nunca alcanzaban a adolescencia, e chegada esta etapa, despediamonos delas, sen ningunha paixón, polo menos eu.

De punteiras pasei pola xeración dos *Nenucos*, bebés preciosos, programados para alentar o instinto maternal e convertermos en madres felices, ao cabo, o noso destino femio.

No tempo en que as nenas vestían as monecas, eu vestía de vaqueira e perseguía os indios malos, montada nunha vasoira con cabeza de cabalo, iso era ao que realmente me gustaba xogar.

O xogo das monecas e as "casiñas" non prometía nada interesante: vestilas, peitealas, alimentalas e deitalas; as experiencias vitais do mundo privado no que discorrían as vidas das nais comúns. Limitar os xogos das nenas ás bonecas pareceume sempre un atentado contra as súas capacidades psíquicas e físicas, e unha forma clara de sexism.

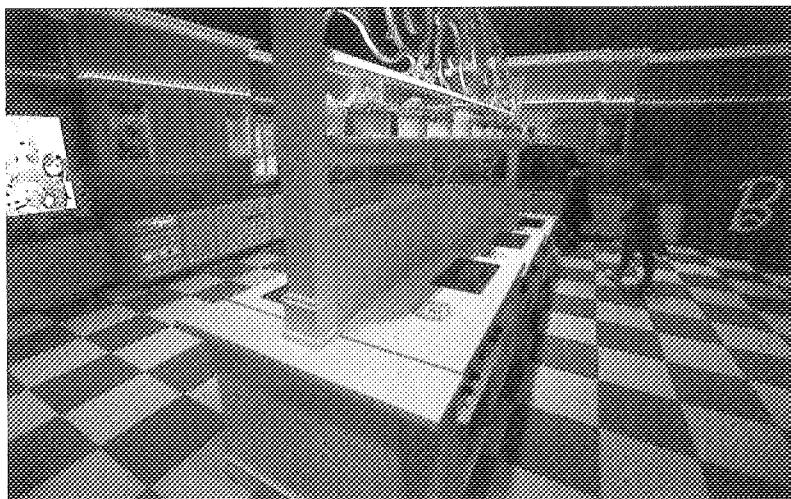
Cantas más cousas fixesen as monecas (falar, chorar, pis, caca) más se profesionalizaba ás nenas

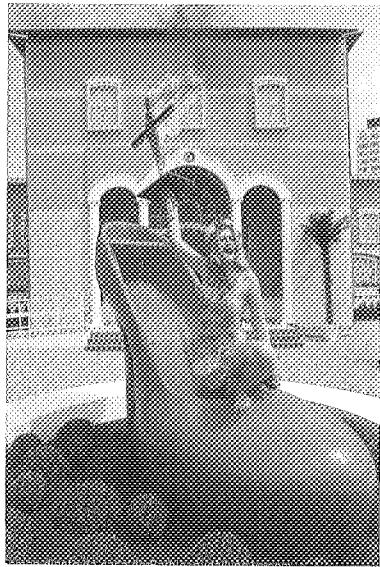
no rol de criadoras-coidadoras. Deste xeito íase ensanchando a fenda entre nenos, con xogos dinámicos e violentos, e nenas no curruncho doméstico; da mesa de braseiro á cocíña.

E así, a través deses elementos que consciente ou inocentemente se introducen nas súas vidas, é como se configura o mundo e o imaxinario das criaturas. Requírese un enorme esforzo para abortar esos destinos predeseñados.

A CASA DE BARBIE EN BERLÍN

Ninguén crería¹ que no medio e medio da área comercial e social más viva da capital aleimá, na Alexanderplatz, no este de Berlín, se fa instalar a "Casa de ensoño

de Barbie", unha atracción tan repoluda como expoñente do conservadorismo e o sexismoxo máis exacerbado.

A resurrección de Barbie, non só publicita un prototipo de muller obsoleto senón tamén un xénero de vida anodino e simple, que retrotrae aos anos 50, o momento da súa aparición.

A Barbie foi creada pola deseñadora norteamericana Ruth Handler, e presentada publicamente no 1959, usando como inspiración a boneca alemá chamada Bild Lillias. Quen sabe se este esperpento da Alexanderplatz quere ser unha homenaxe á súa "devanceira".

Barbie vive nunha casa de *ensoño* de nena *pija* rica. A casa de Berlín mide 2.500 metros cadrados; integralmente pintada de rosa e mobles kitsch. Ademais de contar con 350 monecas Barbie na exhibición, quen a visite pode probar distintas atraccións: tirarse por unha pista, botarse maquillaxe e enfundarse na roupa de Barbie; cocinar biscoitos virtualmente, ou comelos na cafetería, entre outras "experiencias", á que acoden un número estimado de 3.000 visitantes ao día, todo por 22 euros. Barbie adáptase ás novas tecnoloxías para unha visita interactiva con brazaletes electrónicos e pantallas táctiles LED que serven para guiar ás e aos visitantes a través do seu reino interactivo.

Non será a única cidade que a albergue; o imperio rosa ameaza con estenderse polas capitais europeas.

Polas imaxes recollidas na reportaxe do *IBTimes*², a atracción "presenta a idea de que só hai dúas opcións para a carreira das mulleres: ser modelo ou unha estrela sexy do pop".

Por fortuna a mesma preparación do "parque temático" suscitou un movemento de oposición xa desde o mes de marzo (inaugurouse en maio) a través das redes sociais. E mantívose un retén de protesta

constante na casa ata a súa clausura, no mes de agosto de 2013.

As feministas³ e grupos de esquerdas plantáronlle cara á casiña da boneca cun alarde de inventiva ao máis puro estilo 15 M, ou ao anticapitalista movemento *Occupy Wall Street*, co seu "Occupy Barbie Dreamhouse" (Ocupa a casa de *ensoño* da Barbie!) chamando á atracción a "House of Horrors" (A casa dos horrores).

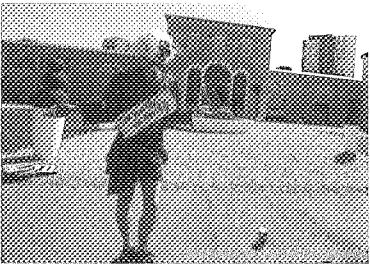
As feministas colocáronse diante da casa de Barbie desde a apertura das portas declarándolle a guerra ao evento por dignificar o machismo e o materialismo superficial.

A imaxe dunha Barbie feliz cantando na cocinha, ou adobiándose para converterse na perfecta muller obxecto, son expoñentes da "*Pinkificación*" social para as nenas e mozas, que propoñen os fabricantes da boneca.

Pero qué opinan disto as e os representantes políticos que propoñen medidas para acadar a igualdade real, mentres fomentan estas propostas discriminatorias? Non teño constancia da súa oposición, salvo grupos de esquerdas marxinados do poder hexemónico socialdemócrata.

O feminismo non tolera este asedio.

A C T U A L I D A D E

<p>As activistas esgrimen argumentos científicos para combater os danos causados polos estereotipos de xénero na infancia. A boneca Barbie presenta un arquétipo de moza irreál, anoréxica e cunha proposta de vida totalmente superficial e ao servizo da súa propia estética, en definitiva, un obxecto sexual.</p> <p>Nin polo seu corpo nin pola súa indumentaria, a Barbie sería quen de camiñar ou de levar unha vida de muller normal, segundo un estudo levado a cabo por profesionais da medicina da Universidade de Colonia, en 2009. Tamén apuntan que sería incapaz de respirar correctamente e padecería hernia de disco, polo incorrecto alinhamento da súa columna e o ridículo tamaño dos seus pés.</p> <p>Mentres caen as críticas e se suceden as concentracións perante a casa de Barbie, Mattel, a empresa californiana que comercializa o produto, manifesta a súa intención de ir modernizando a boneca ao longo dos anos e non teme as críticas, senón todo o contrario, só contribúen ao progreso da súa axenda.</p> <p>A "pinkización" parece ser un doado reclamo para as nenas de todo o mundo, así a moneca diversifícase dando pé a outros negocios como un restaurante de</p>	<p>temática Barbie, inaugurado en Taipei a principios deste ano con enorme rebumbo.</p> <p>As <i>performances</i> antibarbie inclúen imaxes de impacto como unha muller cos peitos descubertos queimando unha Barbie crucificada.</p> <p>Unha manifestante do grupo Femen loce unha inscrición tatuada no peito: "a vida de plástico non é fantástica".</p> <p>Un home vestido de rosa cunha perruca loura porta un cartel: "Gústoche agora?" Noutro pódese ler: "Querida Barbie: non te limites a enfornar biscoitos, cómeos tamén", ou "Eu liberareite da casa do horror". Pero Christoph Rahofe, presidente executivo da exposición e organizador dos eventos manifesta que a experiencia da casa de Barbie "basicamente trata de xogar, de asombrarse e descubrir."</p> <p>Véndeno como xogo, pero detrás del agáchase unha forma más de violencia simbólica</p> 	<p>adaptada para engaiolar e manipular ás criaturas desde a más tenra infancia.</p> <p>Costa entender que se concedese o permiso para este esperpento; contradicións dunha sociedade avanzada como a alemá, contra as que se levantan esas imprescindibles voces de resistencia.</p> <p>As Barbies son as mulleres do futuro que interesan á vella Europa?</p> <p>Realmente lamentable.</p> <p>NOTAS</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Información subministrada por Marta Estévez Grossi, colaboradora do anterior monográfico, nº 28 do 2012, sobre Clara Zetkin, e lectora universitaria en Berlín. 2. "Protesters 'Occupy' Barbie Dreamhouse In Berlin Over 'Pinkification' Of Young Girls" <i>International Business Times</i>. Artigo de Mark Johanson, 16 de maio de 2013. http://www.ibtimes.com/protesters-occupy-barbie-dreamhouse-berlin-over-pinkification-young-girls-1262983. 3. "'Occupy' Barbie Dreamhouse": Feminist protesters picket doll's pink palace in Berlin" <i>New York Daily News</i>, artigo de Victoria Taylor, 16 de maio de 2013. http://www.nydailynews.com/news/world/feminists-protest-life-size-barbie-dreamhouse-berlin-article-1.1346327#ixzz2gWEf4n6C
A C T U A L I D A D E		

KATIE MITCHELL E OS MICROMOVEMENTOS DA CONCIENCIA EN ESCENA

Desde *The Waves (As ondas)* de Virxinia Woolf ata *Kristin, nach Fraülen Julie (Cristina, a partir da Señorita Xulia)* de Strindberg (da que podes atopar unha análise na *Festa da Palabra* nº 27 do ano 2011), os espectáculos da directora británica Katie Mitchell caracterízanse por xirar arredor do mundo da muller, desde unha perspectiva feminista e de clase. A este respecto ela mesma sinala:

"Non existe un canon da literatura feminina. En certa maneira, a maior parte das obras teñen como protagonista un home debaténdose cos seus problemas. Porén, sempre é un asunto delicado falar de feminismo cando unha é directora de escena. Ao comezo da miña carreira non quería centrar a miña atención sobre ese tipo de cuestións. Pensaba que as mulleres debían ser miradas da mesma maneira que os homes. Pero axiña me decatei de que as cousas eran ben diferentes. Co tempo tamén me dei conta de que as estruturas sempre son patriarcais. Para mim, insistir sobre unha narración feminina responde, xa que logo, a un imperativo feminista forte: dar conta dunha experiencia propiamente feminina."

Reise durch die nacht (Viane a través da noite) é unha adaptación da novela homónima de Friederike Mayröcker, realizada por Katie Mitchell, xunto a Duncan

Macmillan e Lyndsey Turner. Un traballo escénico que, como os anteriores, inclúe na súa concepción estética as artes multimedia e o cinema, da man do videasta Leo Warner.

As ferramentas cinematográficas sérvelle á directora para aproximarnos ás más sutís e mínimas expresións do comportamento dos personaxes, procurándonos a posibilidade de penetrar na súa intimidade de maneira estarrecedora.

A renuncia á liña narrativa dunha historia segue marcando a poética teatral de Katie Mitchell, más interesada por indagar nos caracteres e nas relacións humanas a través dos comportamentos.

A unidade narrativa desprázase dunha linearidade de sucesos, tal cal recomenda a ortodoxia aristotélica, para centrarse nos más mínimos detalles da conducta dun personaxe.

Nesta *Reise durch die nacht* asistímos aos intentos dunha muller por reconstituir os recordos esquecidos, a raíz da morte de seu pai.

A protagonista viaxa en tren durante toda a noite, desde París a Viena, para acudir ao enterro do pai. Nesa viaxe intenta escribir o discurso que pronunciará no enterro, entón esperan na súa

mente refachos de recordos traumáticos incompletos e desacoungantes.

O espectáculo vainos amosando, na pantalla cinematográfica que hai na parte superior do escenario, ademais do achegamento en primeiros planos aos detalles expresivos da interpretación presente, os *flashbacks* fragmentarios e borrosos que xorden na mente da protagonista, cos que imos reconstruíndo a estarrecedora historia dun abuso por parte do pai. Non se trata dunha exposición obvia que redunde de xeito morboso ou ideolóxico neses feitos terribles. A dramaturxia non os xulta. Trátase de anacos esnaquizados dunha lembranza que se vai espertando. A revelación xera unha catarse que nos arrepía de tal xeito que as conclusións individuais han aparecer despois, unha vez rematado o espectáculo.

O enterro do proxenitor desenterra imaxes terribles que durmían nos fondos da memoria e que emerxen nese traxecto a través da noite. As pegadas dunha violencia atávica exercida polo home marcaron a primeira infancia e a historia soterrada da familia.

Katie Mitchell achéganos, a través do dispositivo escénico e do cinematográfico, ás múltiples

sutilezas e inflexións da interpretación actoral.

O emprego da filmación en directo, con varias cámaras, permitelle multiplicar os puntos de vista e as perspectivas, aumentando a complexidade e o aprofundamento nos camiños esgrevios do cerebro do personaxe principal.

A actriz protagonista actúa mentres outra actriz lle fai a voz en off. Configúrase así un monólogo interior no que o fluxo de conciencia se reflicte tanto ou más nos pequenos xestos, no tremor das mans ou nas

modulacións case infinitas da mirada (proxectadas en primeirísimo plano sobre as pantallas superiores), que nos pensamentos emitidos verbalmente. Aínda que, en moitos momentos, a palabra sexa dunha densidade poética excepcional e estremecedora.

Katie Mitchell afirma que nunha gran sala de teatro é imposible percibir todos os detalles do xogo dos actores, moitas veces obrigados a amplificar ostensiblemente os seus xestos e a súa voz. Utilizar a cámara é unha maneira de preservar o xogo detallado e próximo da vida e asegurar que lle chegue a cada persoa espectadora.

A escenografía de Alex Eales reproduce os comportamentos dun tren. En cada un vanse dispoñendo os platós da actuación e da filmación. As paredes externas dos vagóns soben e deixan ao descuberto todo o interior, noutras ocasións a acción contémplase a través das ventás.

Á observación directa, sen mediación algunha, da acción dramática executada polas actrices e actores sobre o escenario, súmase o traballo real do equipo de técnicos de cámara e iluminación, que se moven polo escenario compoñendo e descomponendo os "sets". A toda

esta efervescencia de movemento milimetrado e fluído hai que engadir as imaxes que se proxectan nas devanditas pantallas superiores, coa mediación fílmica, para ofrecernos unha verdadeira pléthora de estímulos visuais.

Os técnicos que manexan cámaras, focos, ventiladores e atrezo, comparten cos actores e actrices o xogo escénico. Tanto o traballo duns como o dos outros amosa a súa realidade e precisión sen necesidade de ponderar nin subliñar nada.

A viaxe en tren, de noite, desde París a Viena, é unha viaxe interior que se nos abre e na que descubrimos como un feito traumático, tan común como a morte de algúen próximo, pode rebeirar a nosa conciencia e activar procesos mentais inauditos.

Reise durch die nacht preséntanos a disección dos sentimientos do personaxe principal para xerar unha experiencia sensible con consecuencias ideolóxicas efectivas.

Katie Mitchell di, no programa de man do espectáculo, que a bioloxía lle apaixona, "así como a maneira na que as emocións se gravan no corpo. Para mi, na vida, os acontecementos más importantes son minúsculos, como unha mirada que se fixa, no

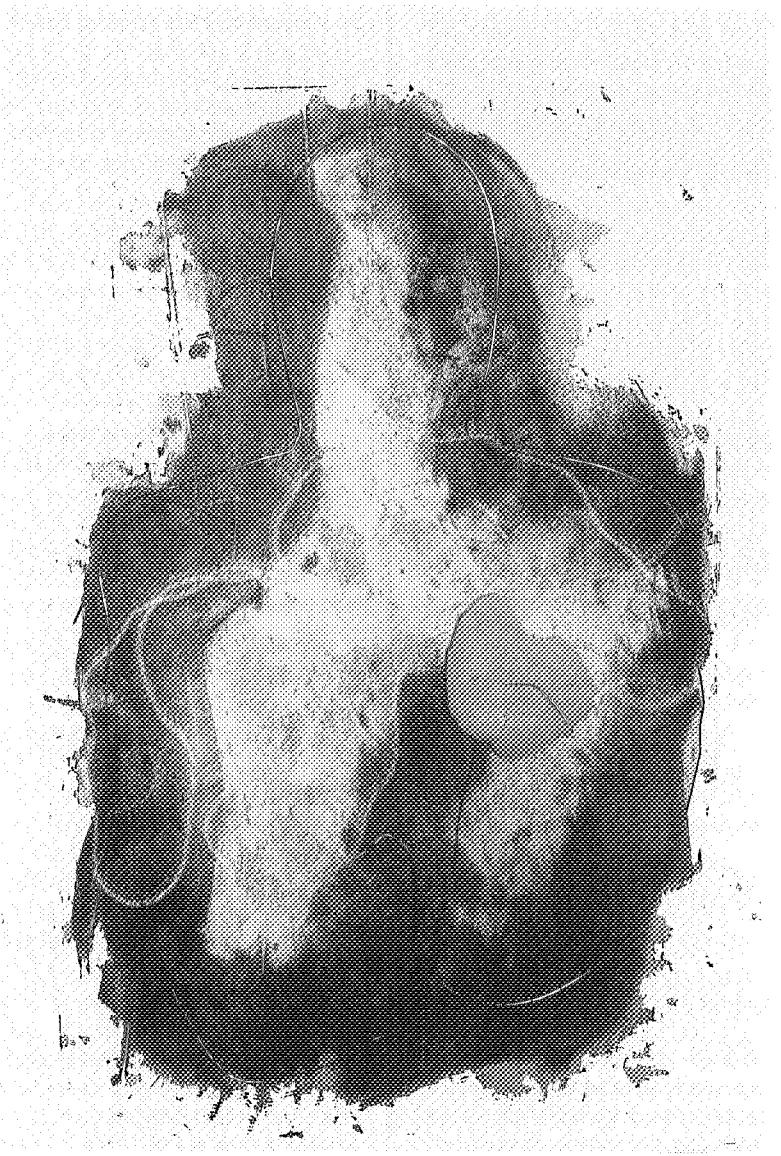
tempo dunha fracción de segundo, na persoa amada. Nun instante ábrese un abismo simplemente a causa desa mirada fuxidía que revela unha mentira, unha traizón, a perda do amor. É ese detalle, moi complicado de mostrar na escena, o que a cámara pode captar."

Asemade, parece que aquilo que desexa tamén desvelar neste espectáculo é a constatación de que resulta moi difícil fuxir da soildade e do illamento aos que nos abocan os nosos propios pensamentos e procesos mentais. A conciencia sepáranos e impídenos compartir as nosas más fondas inquietudanzas. Ningún se pode poñer no noso lugar.

NOTA

67 FESTIVAL D'AVIGNON. Gymnase du Lycée Aubanel. 21/07/13.

REISE DURCH DIE NACHT. Dirección escénica: KATIE MITCHELL. Producción: SCHAUSPIEL KÖLN. Coproducción: Fifty Nine Production London. Adaptación: Katie Mitchell, Duncan Macmillan e Lyndsey Turner. Vídeo: Leo Warner. Escenografía: Alex Eales. Vestuario: Laura Hopkins. Son: Gareth Fry e Melanie Wilson. Iluminación: Jack Knowles. Filme pregravado: Grant Gee. Rexiduría xeral: Pippa Meyer. Programador de vídeo: Jonathon Lyle. Interpretación: Nikolaus Benda, Frederike Bohr, Ruth Marie Kröger, Renato Schuch, Maik Solbach, Julia Wieninger.

MEMORIA E ESQUECIMENTO

INTRODUCIÓN

"Os mecanismos da memoria e do esquecemento responden á nosa configuración cerebral, pero tamén ás nosas emocións, ao estado fisiolóxico do corpo ou ao ambiente no que nos atopamos. Saber como funcionan estes procesos pode axudarnos a reforzalos, a aprender de forma duradeira e eficaz, e a combater os problemas na senectude" (Ignacio Morgado).

Escribe Bunge que "mentres os animais inferiores só están no mundo, o home trata de entendelo; e sobre a base da súa intelixencia imperfecta pero perfectible, o ser humano intenta enseñorarse del para facelo máis confortable" (*La ciencia, su método y su filosofía*). Ese coñecemento do mundo ao que alude Bunge comeza e remata nas diversas estruturas do suxeito, das que, á súa vez, a psicoloxía filosófica se encargaba de estudar. Esta rama filosófica estivo tradicionalmente ligada á metafísica, o que lle proporcionaba un carácter apriorístico e radicalmente racionalista afastado do coñecemento empírico. Sería a finais do século XIX cando a ciencia se afianzou definitivamente na cultura occidental afectando profundamente aos enfoques filosóficos do século XX. O modelo neopositivista, iniciado a

comezos da terceira década do século pasado, impregnou de empirismo todos os ámbitos da filosofía, incluíndo á mesma psicoloxía, que se transformou de forma rápida e sorprendente.

Esta nova visión da psicoloxía afectou a todos os temas historicamente estudiados por esta disciplina, incluída a memoria. Non obstante, foi esta facultade humana a que a mediados do século XX caeu en desgraza pola mala fama da memorización. Moitas e moitos educadores desterraron das aulas este hábito por consideralo pernicioso para a imaxinación e a creatividade do alumnado. Coa chegada de Internet, do vídeo, das computadoras e de todos os medios de almacenamento e gravación, a función da memoria quedou eclipsada ante unhas novidosas tecnoloxías que parecían substituír eficientemente o seu papel. "Tamén a memoria, ou almacenamento de datos, constitúe unha parte esencial dunha computadora dixital. As memorias das computadoras son más seguras, más fiables que as dos seres humanos, pero a súa capacidade é menor e son enormemente menos perfeccionadas en canto ás súas técnicas de recuperación de información" (R. Dawkins: *O xene egoísta*). Desas palabras de Dawkins queda patente a

excelencia e a superioridade da memoria humana sobre a das computadoras. Estas non poden substituír o 'papel' que desempeña a memoria biolóxica na vida humana porque a súa ausencia suprimiría definitivamente o noso pensamento e a nosa identidade. Emilio Lledó corrobora esta mesma idea ao escribir: "a fonte da que se nutre a memoria está situada nun pasado que a consciencia garda e que se fai presente en cada momento de *anámnesis*. En realidade ese pasado é o que "somos"" (E. Lledó: *El surco del tiempo*)

O LONGO CAMIÑO DO SABER: DO MITO Á CIENCIA

"Se a Musa de Platón di verdade, o que aprendemos non é outra cousa que unha serie de coñecementos esquecidos, que de novo facemos presentes á memoria," (Boecio: *De consolatione philosophiae*).

A categoría insustituíble da memoria na conduta humana deixase ver na mitoloxía de formas variadas, e son moitos os relatos nos que se resalta o interese e a notoriedade desta facultade psíquica. Na mitoloxía grega, Mnemosine –Μνημοσύνη– personifica a memoria e considérase asemade a nai das nove musas. O seu papel foi

colosal na cultura helena ata o punto de que os tocados por Mnemósine tiñan autoridade para falar e transmitir a sabedoría. Mnemósine tamén se identifica cun río do Hades, como antagónico ao río Lete. A auga de Mnemósine intensificaba o recordo, mentres a de Lete producía o esquecemento. No famoso mito de Er, que aparece ao final da *República* de Platón (libro X), lemos o seguinte texto:

"Todas as almas pasaron, dirixíndose xuntamente á chaira do Lete no medio dunha calor sufocante e terrible, pois en toda a chaira non había unha árbore nin unha planta. Chegada a tarde acamparon ao bordo do río Ameles, cuxa auga non pode gardar vaso ningún. Cada alma está obrigada a beber certa cantidade desta auga; aquelas ás cales a prudencia non contén beben máis do debido. E apenas beben esquécenlo todo."

Nun magnífico texto do *Fedro* de Platón no que se relata o mito de Theuth e Thamus, Sócrates critica o invento das letras por parte de Theuth porque ese invento vai en detrimento da memoria. O deus Theuth xustifica o seu invento das letras da seguinte maneira:

"Este coñecemento, oh rei, fará más sabios aos exípcios e más *memoriosos*, pois inventouse

como un fármaco da memoria e da sabedoría." Pero o rei Thamus respondeulle:

"Oh, artificioso Theuth!... Agora ti, precisamente, pax que es das letras, por apego a elles, atribúesles poderes contrarios aos que teñen. Porque é o esquecemento o que producirán nas almas dos que as aprendan, ao descoidar a memoria, xa que, fiándose do escrito, chegarán ao recordo dende fóra, a través de carácteres alleos, non dende dentro, dende eles mesmos e por si mesmos. Non é, pois, un fármaco da memoria o que achaches, senón un simple recordatorio."

A memoria e o esquecemento están mitificados marabillosamente na *Odisea*. Homero conta que os homes enviados por Ulises "atopáronse cos Lotófagos, que non maquinaron ningún mal para os nosos compañeiros, senón que lles deron de comer loto, e o que comía deste froito, doce como o mel, xa non quería traernos noticia de nada, nin regresar, e o que desexaba era quedar alí cos Lotófagos, comendo loto e esquecéndoselles o seu regreso".

Todas estas referencias mitolóxicas nacen dunha necesidade existencial de autoafirmación persoal da propia identidade. A memoria forma o

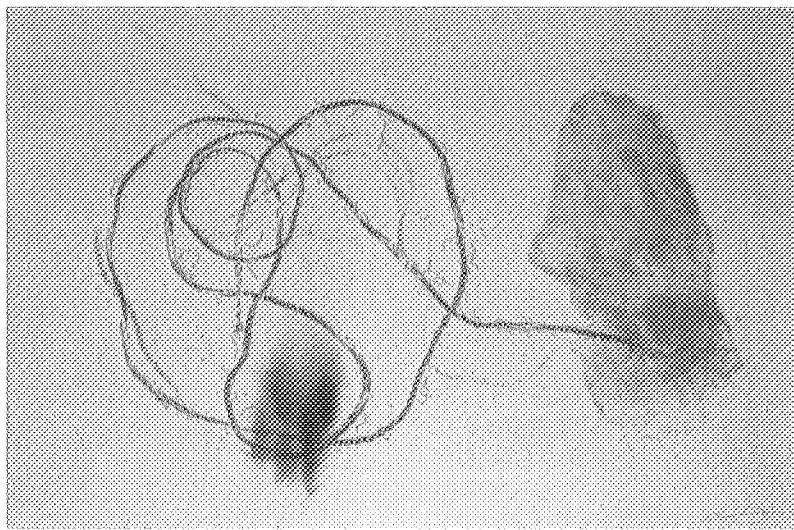
contenido dessa interioridade que no caso de faltar sería unha interioridade baleira e sometida unicamente ao imperio efémero do instante.

O século XIX ten o privilexio histórico de acoller o nacemento e posterior desenvolvemento das ciencias empíricas-ciencias *stricto sensu*, ou ciencias en sentido forte. Nel plasmouse con maior rigor intelectual a máxima kantiana da Ilustración, *sapere aude*. Tal ousadía ilustrada polo saber centrou o quefacer intelectual na procura das causas dos fenómenos naturais, tanto físicos coma psíquicos, e por esa razón a física, a química e, especialmente, a bioloxía e a psicoloxía foron coidadosamente atendidas e mimadas no berce dese século. Darwin, Fechner, Weber, Wundt, Dalton, Mendel... compartiron nesa época dorada o berce de magníficas ideas, excelentes teorías e intensos problemas ideolóxicos e relixiosos de diversa índole. Foi nese século cando a filosofía e a ciencia quedaron definitivamente desligadas para iniciar cada unha de forma autónoma camiños propios e independentes. Ata o século XIX a filosofía concentraba todo o saber impregnando de esquemas metafísicos a arte, a relixión, as matemáticas, a cosmoloxía, a psicoloxía, a moral, a política... Comte, comprometido cos valores

ACTUALIDADE

do espírito decimonónico, inicia unha cruzada contra a hexemonía da metafísica filosófica tradicional reivindicando novos enfoques e valores acordes co seu tempo. Esa nova axioloxía descansa sobre o positivismo, é dicir, sobre os fenómenos que se poden observar de forma intersubxectiva. Así naceu a Socioloxía, concibida por Auguste Comte, denominada Física social, nome moi en consonancia co progreso da física daquela época. Nese contexto, o filósofo francés iniciou a revisión da historia da humanidade reducíndoa a tres etapas: mítico-relixiosa, metafísica e positiva. A ciencia emerxeu con brío inusitado neste contexto histórico logrando unha hexemonía indiscutible na cultura europea.

A psicoloxía, como o resto das ciencias, pasou por unha época escolástico-filosófica que estivo presente ata hai relativamente pouco. A esa clase de psicoloxía filosófica pódeselle criticar que explicaba categoricamente como a alma tiña que estar acondicionada nesta vida dentro do corpo e como debía quedar despois da morte. Non obstante, o talante da moderna investigación frustrou esas fantasías ao introducir no seu estudio un método empírico preciso para dar paso á psicoloxía experimental, que tanto lle debe a Fechner por atreverse a aplicar coa súa psico-física, no ano 1860, as

orientacións físicas ás interpretacións de fenómenos psíquicos. Ese modelo fechneriano foi moi fecundo e sería continuado e completado por Wundt. Os dous, Fechner e Wundt, son os máximos responsables de que a psicoloxía entrase no camiño científico e de que actualmente vaia da man da neurociencia. E no paquete de elementos que conforman a psicoloxía entra plenamente a memoria.

O PAPEL DA MEMORIA NA FORMACIÓN DA MENTE

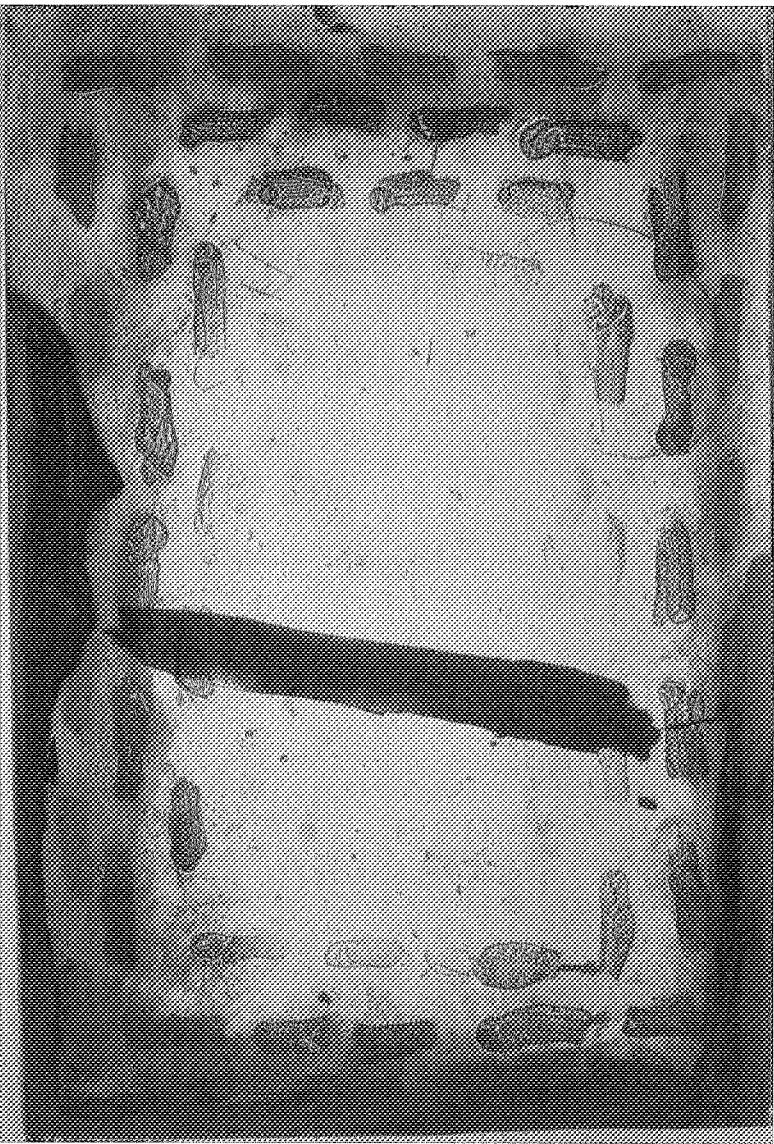
Non é posible concibir unha mente sen sensacións nin percepcións xa que de faltar

estas teríamos unha mente baleira, unha mente sen consciencia. Pero de eliminar a consciencia tamén desaparecería a autoconsciencia e, consecuentemente, quedaría eliminada a identidade persoal. Resulta incuestionable que a nosa existencia está tecida de vivencias integradas por sensacións que nos envía o mundo circundante e que nós seleccionamos e ubicamos nesa factoría denominada mente. Esta representa o feudo más importante de que dispomos, ata o punto de que cada unha e cada un de nós quedamos identificados con ela para distinguirnos dos demais;

poderíamos dicir que más que ter memoria, somos memoria porque a memoria garda as pegadas da nosa vida.

Pero, como aparece a mente? Onde reside a súa base? Non hai discusión ningunha en ubicar a súa orixe no cerebro humano. Causa diferente será explicar como o cerebro é capaz de creala. Sobre este último aspecto segue vivo e moi aberto un vello debate filosófico, ao que se suma Mario Bunge coa teoría *emerxentista*, á que se unen outras e outros moitos profesionais da filosofía, da psicoloxía e da bioloxía.

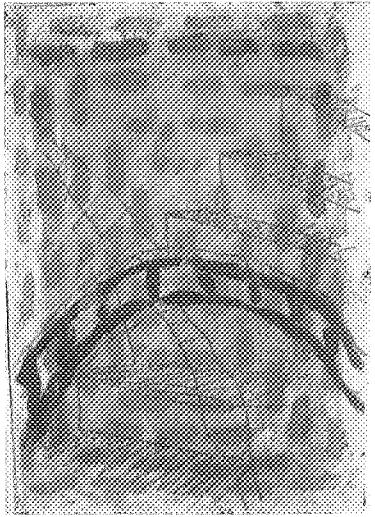
A partir dos últimos avances da neurociencia sabemos que a cortiza cerebral está en relación directa coa mente e que un elemento fundamental no funcionamento desa cortiza é o tálamo. Os neurocientíficos comprobaron que o tálamo é a única parte do cerebro que cando se deteriora gravemente pode provocar a supresión da mente. A neurociencia demostra igualmente que o tálamo é o responsable de recibir a información dos diferentes órganos sensoriais para distribuílos despois polas distintas áreas da cortiza cerebral, pero cando o tálamo se dana desaparece a consciencia. Quen é, en definitiva, a base da consciencia, o tálamo ou a cortiza cerebral? Ao parecer, cando se desactiva a codia cerebral

ACTUALIDADE

<p>desaparece a mente/consciencia, áinda que é o tálamo o responsábel de activar a propia cortiza cerebral.</p> <p>A memoria consiste na capacidade de adquirir e almacenar información sumamente diversa, desde as experiencias insignificantes da vida cotiá ata as más complexas abstraccións filosóficas e científicas, proporcionándolle continuidade á nosa vida e asignándonos unha imaxe coherente do pasado que pon en perspectiva a experiencia actual. A memoria forma, pois, parte esencial da nosa natureza ata o punto de que sen ela quedamos sen identidade e sen personalidade. A diferenza da vontade, que nos permite elixir e dominar os nosos actos conscientes, a memoria funciona autonomamente sen atender a normas ou criterios que nós lle poidamos impoñer. Somos, pois, vítimas e reféns seus, áinda que tamén somos os seus grandes beneficiarios e beneficiarias ao podela utilizar para dar respostas de forma óptima aos múltiples retos que nos presenta a vida nun mundo tan arduo e complicado. Á memoria acudimos a cotío para pensar, para razoar, para deliberar, para elixir... para vivir. Sen ela non somos nada, nin psíquica, nin biolóxica, nin sequera fisicamente. De cando en vez gustaríanos</p>	<p>emanciparnos do seu dominio e concederlle vacacións... Pero ela, indómita e rebelde por natureza, non acepta imposicións alleas. Como nos gustaría que en certas situacións nos deixase en paz! Que Ilo preguntan a Gerda Schrage (confesión testemuñal na película <i>Gerdas Schweigen</i>, de Britta Wauer), desesperada por esquecer as favorosas evocacións das súas vivencias co "Anxo da morte" (doutor Mengele), que a atormentaban constantemente. Que o conten as persoas violadas na infancia ou as que presenciaron o asasinato dun ser querido; que o relaten as que foron asaltadas nos seus domicilios ou as que sobreviviron a algún accidente; ou que interpelen a calquera que teña pasado por situacións trágicas ou emocionalmente repugnantes durante a vida e que queira esquecer. En todos estes casos a memoria é un inferno porque interfíre na capacidade de pensar e razoar facendo aflorar na mente de forma constante uns recordos horribles, infaustos e penosos. Todas estas impresións de dor provocadas por recordos pesarosos aparecen descritas no filme de Petra Seeger "Auf der Suche nach dem Gedächtnis" (<i>En busca da memoria</i>), baseada no libro co mesmo título de Eric Kandel, premio Nobel de Medicina no 2000 e un dos neurocientíficos más importantes da actualidade. As súas palabras producen</p>	<p>impacto: "Os xudeus nunca se recuperarán do Holocausto. Había tantos homes con talento..." Esa férrea ditadura da memoria sobre a nosa vontade tería que mitigarse polo que, como escribe Baltasar Gracián, "convén dominar os costumes da memoria, para que deixe de darnos ao seu antollo felicidade ou inferno" (<i>El arte de la prudencia</i>).</p>
A C T U A L I D A D E		

<p>primarios evapóranse da mente pouco despois de desapareceren as causas que os provocaron. Os secundarios, porén, poden ser retidos polo cerebro de forma indefinida. A unha conclusión parecida chegaron Georg Müller e Alfons Pilzecker.</p> <p>No século XX confirmouse a existencia de dous prototipos de memoria: a curto e a longo prazo. O neurólogo Louis Flexner, da Universidade de Pensilvania, experimentou con ratos o uso de antibióticos que impedían a produción de proteínas e comprobou que esos animais non foron capaces de formar recordos a longo prazo, áinda que si a curto. Dese experimento deduciú que os recordos a longo prazo son algo diferente doutras formas máis intensas de recordos a curto prazo, o cal implica procesos biolóxicos diferentes. Parece ser que o proceso de abasto da memoria a longo prazo precisa da síntese de novas proteínas, que non se necesitan para os recordos a curto prazo.</p> <p>Eric Kandel, examinando con detalle os sinais neuronais dunha babosa de mar que aprendía a adaptarse aos estímulos externos, descubriu que a formación dos recordos a longo prazo implica cambios non só bioquímicos, senón tamén anatómicos. Que supón iso? Explica por que a consolidación da memoria solicita</p>	<p>novas proteínas, que xogan un papel substancial nos cambios de estrutura nas células: "A memoria a curto prazo produce un cambio na función das sinapses, fortalecendo ou debilitando as conexiós existentes; a memoria a longo prazo precisa cambios anatómicos" (E. Kendal: <i>En busca da memoria</i>).</p> <p>Durante o século XX as investigacións sobre a procedencia da memoria continuaron e, xa ao final dese século e comezos deste, o coñecemento ampliouse considerablemente. A investigación durante estes últimos lustros infiltrouse na cerna da estrutura celular para inspeccionar as alteracións moleculares que se producen nas sinapses cando se modelan os recordos e procura atopar a natureza dos neurotransmisores –como o glutamato ou a serotonina– que interveñen na formación da memoria.</p> <h4>O CEREBRO E A MEMORIA</h4> <p>Pero, como se xeran os recordos no cerebro? Ata hai unhas décadas, a idea de explicar os recordos e outros aspectos da mente mediante estudos biolóxicos e interaccións moleculares era inconcibible; nestes momentos, o estudo biolóxico da mente transformouse de modo sorprendente e a</p>	<p>investigación do cerebro abre novas canles a un mellor coñecemento da psicoloxía. Agora a neurociencia intenta achar os enclaves onde aniñan os recordos coa ambición de poder atinar coa solución de tantes problemas xerados na memoria e anda na procura do seu illamento dentro do hipocampo cerebral, considerado o seu propio pazo residencial, para limitar a súa independencia e sometela a criterios de actuación condutual científicamente controlados. A neurociencia infórmanos de que a memoria é unha estrutura neuronal capaz de asimilar información, cambiar ao facelo, e capaz tamén de producir ou reproducir as informacóns. É un conxunto, pois, de hábitos operativos que interveñen en todas as nosas conductas intelectuais, afectivas e motoras.</p> <h4>OS AVANCES DA NEUROCIENCIA NO CAMPO DA MEMORIA: O ESQUECIMENTO</h4> <p>"Houbo algúns que perderon de todo a memoria e áinda a si mesmos non se coñecían" (Tito Lucrecio Caro: <i>De rerum natura</i>)</p> <p>A base anatómica da memoria está no cerebro, que cos seus cen mil millóns de neuronas e as múltiples conexiós que se establecen entre elas confírenlle unha capacidade moito maior da</p>
A C T U A L I D A D E		

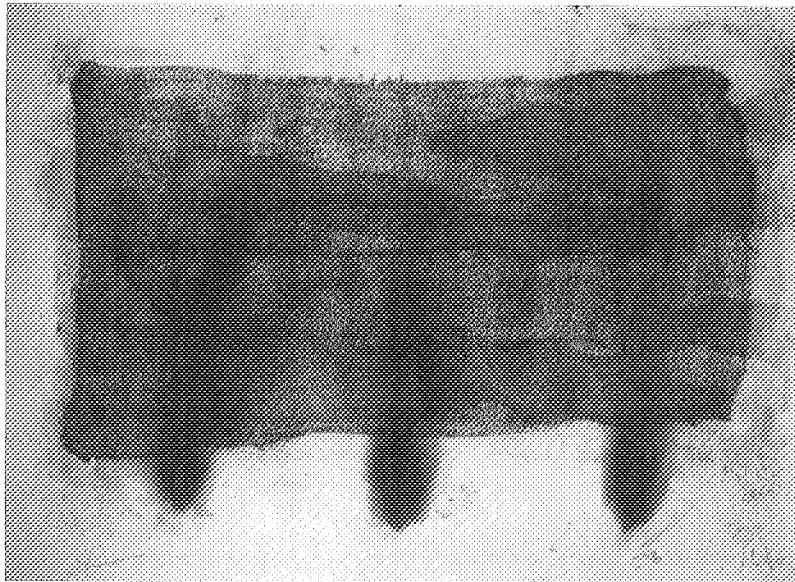
	<p>que afortunadamente exercemos, xa que, se o fixésemos poderíamos ter problemas para pensar e razoar con normalidade, como lle ocorría a Funes "o memorioso," protagonista do famoso conto de Borges.</p> <p>"Os mecanismos da memoria e do esquecemento responden á nosa configuración cerebral, pero tamén ás nosas emocións, ao estado fisiolóxico do corpo ou ao ambiente no que nos encontramos. Saber como funcionan estes procesos pode axudarnos a reforzalos, a aprender de forma duradeira e eficaz, e a combatir os problemas na senectude," afirma Ignacio Morgado, Catedrático de psicobiología no Instituto de</p>	<p>Neurociencia da Universidade Autónoma de Barcelona, no seu libro <i>Emociones e inteligencia social: las claves para una alianza entre los sentimientos y la razón</i> (Ed. Ariel).</p> <p>Máis que explicar a actividade da memoria, actualmente hai maior fascinación por indagar nas causas do esquecemento. Destacados neurocientíficos levan investigando nos últimos anos nas bases bioquímicas e anatómicas responsables da memoria e, consecuentemente, do esquecemento cando se comproba a súa ausencia. Un grupo de científicos do Instituto Gladstone de California comprobaron que existe unha proteína denominada Arc que ten un cometido extraordinario na formación dos recordos duradeiros ou a longo prazo. Xa se coñecían estudos previos da implicación desta proteína en ratos pois cando a algúns destes animais lle faltaba observouse que si podían aprender novas actividades pero ao día seguinte esquecíانse completamente de todo. Como actúa Arc sobre o cerebro? Eses científicos advirtiron que ao estimular as neuronas mediante a aprendizaxe, a proteína Arc comeza a acumularse nas sinapses, pero inmediatamente despois se despraza ao núcleo da neurona. Ao criterio deses investigadores, esa proteína funciona como reguladora das sinapses permitiendo que as aprendizaxes pasen á memoria e se conserven a longo prazo. Nelas investigacións descubriron outra novidade: os enfermos de Alzhéimer teñen esgotada esa proteína no hipocampo, que é o centro cerebral da memoria. E parece tamén que as disfuncións biolóxicas na producción ou transporte de Arc no cerebro garda relación co autismo.</p> <p>Pola súa parte, expertos en Neurociencia do Instituto Tecnolóxico de Massachusetts (MIT) revelaron que as proteínas denominadas sirtuíñas son manifestamente eficaces para aumentar e recuperar a memoria. Múltiples experimentos con este tipo de proteínas confirmaron a súa capacidade para atrasar o envellecemento de varias especies de animais, posiblemente pola súa aptitude de manter a plasticidade sináptica, que é tamén imprescindible para a memoria. Eses achados abren grandes expectativas para a elaboración de medicamentos cos que poder axudar a enfermos de Alzhéimer, de Parkinson e outros tipos de problemas neurolóxicos.</p> <p>Pero as investigacións sobre a memoria multiplicáñanse constantemente nos centros de investigación de todo o mundo. Experimentos en animais con xenes, neurotransmisores e</p>
A C T U A L I D A D E		

diferentes tipos de proteínas pretenden coñecer con máis precisión as claves da memoria; actualmente estase experimentando coas proteínas CREB, Nf_kB, BDNF, alfa-CaMK II e PANA, co xene SIRTE, co receptor muscarínico M3, etc. Cada vez o cerco sobre a memoria e os problemas que nela se orixinan vai sendo implacable.

PATOLOXÍAS DA MEMORIA

A medida que nos facemos maiores, empezamos por esquecernos de cousas ordinarias e normais. E sobre nós pendura a dúbida de se estamos empezando a entrar nunha grave enfermidade mental, como o Alzhéimer. Non necesariamente o esquecemento implica un tipo grave de enfermidade porque o normal é que todos teñamos esquecementos, na xuventude e na vellez. Agás a psicanálise, todas as teorías psicolóxicas admiten o esquecemento e catalógano.

Unha das ideas fundamentais da psicanálise é que non hai esquecemento e que cando un determinado episodio non se lembra a explicación reside na represión que practica o "superego" sobre un acontecemento doloroso ou vergonzoso. Non obstante, non

hai forma de verificar nin de falsar tal causalidade do "superego" no fenómeno do esquecemento. En contraposición, a psicoloxía científica analiza o esquecemento como a simple desaparición do aprendido e recordado. Desta forma, a memoria considérase unha especie de gravación no cerebro que adoita atenuarse ou distorsionarse co tempo. Pero, é posible recuperar esos acontecementos esquecidos? Bunge achega dous métodos para logralo: "un é doado e incruento, o outro é cirúrxico. O primeiro consiste en visitar lugares e amizades da infancia:

isto fará reflotar algúns recordos, penosos ou gratos... O segundo foi descuberto accidentalmente polo eminente cirurxián Dr. Wilder Penfield... Consiste en abrir a tapa dos miolos e aplicar correntes eléctricas débiles á codia cerebral. Segundo a zona excitada, o paciente ponse a recitar un poema ou a narrar un episodio da súa infancia que non recordara en moitos anos" (Mario Bunge: *Cápsulas*)

O que parece evidente é que o mecanismo do esquecemento parece radicar nas conexións orixinarias que se debilitan polo

A C T U A L I D A D E

<p>desuso, ou incluso se deforman por causas das interaccións con sistemas neuronais próximos. A psicoloxía tradicional clasificaba as patoloxías da memoria en dúas clases: cuantitativas e cualitativas. Nas primeiras inclúianse as diferentes amnesias –incapacidade de conservar ou recuperar información almacenada–: global, parcial, anterógrada, retrógrada, hipomnesia (Funes "o memorioso", conto de Borges), hipomnesia, dismnesia; e nas segundas aparecen as paramnesias –errores de recoñecemento ou localización do recordo–: reminiscencia, ilusión da memoria, alucinación da memoria, fenómeno do xa visto –<i>Déjà vu</i>–, fenómeno do nunca visto, ecmnesia, criptomnesia, falsos recoñecementos, síndrome de Korsakoff.</p> <p>Na psicoloxía actual, o Alzheimer ocupa unha das liñas más importantes de investigación sobre as patoloxías da memoria. Está catalogada como unha enfermidade degenerativa progresiva do cerebro que se caracteriza pola desorientación e a perda de memoria, de atención e de capacidade de raciocinio. Está considerada como a primeira causa de demencia da vellez. A esperanza de vida das persoas que teñen esta enfermidade está</p>	<p>entre cinco e dez anos de media, aínda que hai casos nos que se superan os quince.</p> <h3>CONCLUSIÓN</h3> <p>A neuroloxía decatouse de que a memoria a longo prazo é a sede do entendemento e que non só almacena feitos, senón tamén esquemas e conceptos. Por iso, a profundidade da nosa intelixencia depende da nosa capacidade para transferir información da memoria de traballo –a curto prazo– á memoria a longo prazo, trenzando esquemas e conceptos. Cando as novas tecnoloxías informáticas utilizan a palabra "memoria" usan unha metáfora que compara os ordenadores aos cerebros humanos, pero non se pode permitir que a fantástica Mnemósine perda a súa divindade e se converta nunha máquina que almacene datos e pense por nós, como sinalan certas teorías relacionadas coa Intelixencia Artificial (IA). Se fose tan doado explicar o coñecemento da memoria humana como é o da memoria informática seguramente todas as patoloxías descritas anteriormente terían fácil solución. Pero non parecen homologables ambos coñecementos. Mientras a</p>	<p>memoria dos ordenadores descansa sobre soportes de silicio, a memoria humana procede de neuronas, que implican unha enorme complexidade na súa estrutura e moitos problemas na solución dos problemas que se presenten. Cando nos falla a memoria non se nos ocorre acudir a alguén do mundo da informática para resolver o problema, senón a alguén da neuroloxía ou da neurociencia. Non queda alternativa á neurociencia para conquistar ese bastión da memoria, rendibilizar o seu capital e extirpar as raíces dos seus conflitos. A neurociencia é o único camiño posible para protexer a memoria e para salvar a nosa identidade. O que está fóra dela é como se non existise, xa que como escribiu Proust, "quizais porque deses recordos por tanto tempo abandonados fóra da memoria non sobrevive nada e todo se vai desagregando!" (<i>En busca do tempo perdido</i>).</p>
A C T U A L I D A D E		

CLARA PEETERS

Clara Peeters é unha artista de cuxa vida non se coñece case nada. Pouco sabemos dela, mais que foi unha pintora flamenca que traballou no xénero do bodegón. Nun rexistro de bautismos de Anveres do ano 1594 figura o seu nome e, se de feito se trata da mesma, significaría que xa pintaba de maneira profesional á idade de doce ou trece anos, o que con toda probabilidade non é certo, aínda que si temos noticia dunha obra súa feita aos 14 anos. Especializada no xénero do bodegón, en particular como autora de escenas de almorzo e florais nas que obxectos de metal ou cerámica dispoñense de forma sinxela xunto a flores, froitos e pezas de pesca ou caza, e posúe unha técnica admirábel.

Si sabemos que foi filla de Jan Peeterse que naceu en Anveres onde consta o seu bautizo o 15 de maio de 1594. Foi unha artista precoz, datándose a súa primeira obra coñecida en 1608, cando tiña catorce anos de idade. Non coñecemos nada con respecto á súa formación como pintora, aínda que ten un estilo semellante ao de Osias Beert e parece que realizou estadías en Amsterdam e A Haia que non puideron ser documentadas, aínda que ten influencias dos bodegonistas holandeses. En 1639 contraeu matrimonio en Anveres, pero non abandonou por completo a pintura,

pois a última das súas pinturas asinadas, actualmente perdida, está datada no ano 1657. Descoñécense as circunstancias da súa morte no ano 1657.

Entre os anos 1590 e 1650, xorden en Anveres e Utrecht, os principais centros de pintura floral ao óleo, debido á influencia da publicación en Anveres de libros sobre botánica na segunda metade do século anterior, polo que nestes anos a pintura de flores e bodegóns eran denominadas como "pequeno banquete" ou "peza floral", antes do termo "bodegón" que non aparece nos Países Baixos ata o ano 1650. Clara, pertence a este primeiro grupo de artistas, entre os que figuraban Hans van Essen e Jan van der Beeck (de alcume Torrentius), pois dende as 50 obras identificadas da artista, cinco representan "ramalletes", as restantes son pinturas descriptivas de vaixelas con vasos, sobremesas e ás veces flores.

A calidade das obras realizadas entre os anos que van desde 1607 ata 1621, así como o tamaño dalgunhas e a producción que se conserva da artista, presentana con toda seguridade como unha pintora profesional, atopándose á par dos seus contemporáneos Jacob van Hulsdonck e o antes citado Osias Beert. A destreza que mostran as súas primeiras obras fai supor que

foi adestrada por algún pintor, pero non hai fontes que avalen esta teoría. É importante sinalar a meticulosidade no detalle, xa que Clara incluíu pequenos autorretratos en miniatura nos reflexos das copas dalgúns dos seus bodegóns, e tamén pode apreciarse a súa habilidade para pintar texturas. Clara Peeters dispón os obxectos sobre unha mesa: ramos de flores exóticas, luxosas pezas de prataría, variedade de alimentos como nozes, queixos, pans, aves, mariscos, peixes, todo sobre un fondo escuro. Nalgúns dos seus obxectos de metal vese reflectido o seu autorretrato en miniatura, o que pode ser tomado como unha firma adicional.

É curioso, pero a pesar de ter obras en varios dos mellores museos do mundo, o que a acreita como unha artista recoñecida na súa época, parece que non existen rexistros co nome de Clara Peeters nin nos gremios de pintores de Flandres nin de Holanda. O gremio de Anveres xa comezara a incluir mulleres desde 1602, polo que ben podería estar rexistrada, e de feito doutras dos seus paneis conteñen marcas de Anveres, será quizais por este motivo que Clara Peeters aparece citada por Wendy Wasserstein en *The Heidi Chronicles*, onde a escritora norteamericana afirma na súa primeira escena que a obra de

Peeters foi infravalorada debido ao seu sexo.

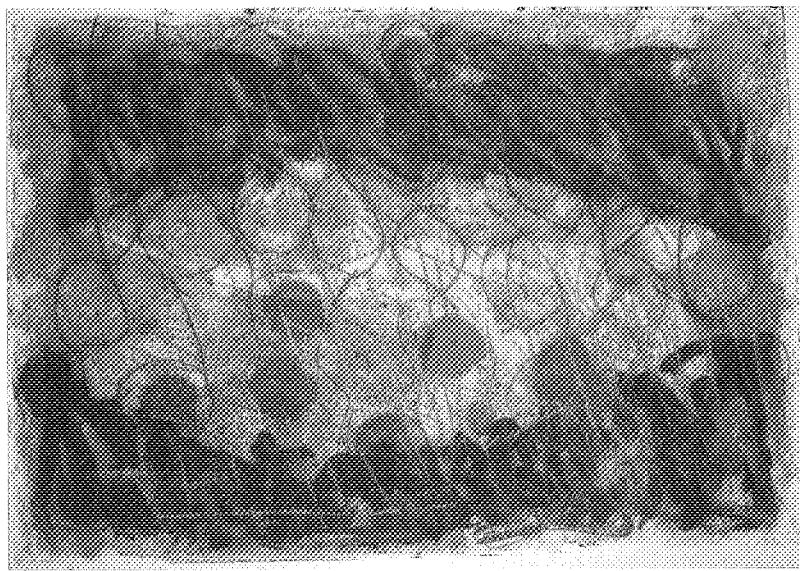
O Museo Nacional do Prado conta con catro dos seus bodegóns, procedentes da colección real, tres deles asinados en 1611. Desde os primeiros bodegóns de pequeno formato realizados en 1607 e 1608, a súa composición foi volvéndose más complexa, ata que no ano 1611 o seu estilo madurou completamente. Foi o ano en que pintou o grupo que se atopa no Museo do Prado, no que se aprecia unha gran mestría na imitación de texturas, o dominio das formas, o manexo do espazo e a iluminación. A partir do ano

1612, as súas obras presentan un punto de vista ainda máis baixo, cunhas composicións que teñen menos obxectos, e a técnica amosa acabado máis fino. ⁶⁶

No *National Museum of Women in the Arts* de Washington atópase a súa obra "Bodegón con peixe e gato". Clara Peeters ten unha especial importancia neste museo, xa que os seus fundadores, Wilhelmina Cole e Wallace F. Holladay, coleccionistas de arte, sentiron o impulso de fomentar a conservación e difusión de obras de mulleres artistas cando quedaron impresionados por unha obra de Clara Peeters situada nunha

galería de Viena e uns días máis tarde por outra situada no Museo do Prado. Wilhelmina, quedou abraiada ao comprobar, cando tentou obter máis datos sobre a artista, que os historiadores da arte non a mencionaban, así como a outras moitas artistas, polo que decidiu colecccionar e redescubrir a arte das mulleres. O cadre "Natureza Morta con Peixe e Gato" foi adquirido por ela e o seu home e doado ao *National Museum of Women in the Art*. A base de datos deste museo tamén se chama *Clara*, en honra a esta pintora.

Unha nova artista a descubrir como outras tantas contemporáneas: Susanna van Steenwijck, Judith Leyster, Rache Ruysch ou Maria Merian, pois áinda que levamos xa varias décadas de escritos feministas sobre a historia da arte feita por mulleres, está claro que moitas cuestións críticas sobre a producción histórica da muller como artista segue sen ter a debida resposta.

ACTUALIDADE

MARGARETHE VON TROTTA (RE)DESCÓBRENSOS HANNAH ARENDT

Margarethe von Trotta é unha feminista á que levo seguindo desde que teño relación co mundo alemán, creo que debeu ser o filme *Rosa Luxemburgo* (1986) o que me abriu as portas ao seu rico universo creativo, o que me fixo buscar e perseguir os seus traballo. Antes de Alemaña coñeciamos a Fassbinder, a Herzog, a Win Wenders, tamén aquel filme *Die Blechtrommel* ('O tambor de folla de lata') (1979) do director Volker Schlöndorff que nos descubría o fascinante libro de Günter Grass, por que creo que neste caso foi antes a fita que o libro, tamén polos oitenta nos abraiara o rosto de Hanna Schygulla, agora que tiven a sorte de a ver en directo fiquei namorada da súa voz. Todas, eles e elas, pertencen a ese movemento que se coñece como "novo cine alemán" que se desenvolveu entre 1960 e 1980 nos anos de recuperación económica de Alemaña, a etapa do "milagre alemán," e que reaccionaba contra esos filmes de temática más sentimental dos anos cincuenta afastados da sociedade e que deixara as salas de cine sen público; todos, eles e elas, cos seus traballo e o seu estar no mundo cuestionaban a realidade e, sobre todo, desde unha óptica moi persoal examinaban a posguerra alemá, a construción dunha historia e o momento que lles tocaba vivir.

Morre Fassbinder e Win Wenders e Herzog trasládanse a Estados Unidos e o que era un grupo esfarélase, simplemente van pasando os anos, e eles e elas, van traballando con máis ou menos fortuna, con máis ou menos soidade. Margarethe von Trotta vén deste mundo, mais xa o dixen é feminista e moitas veces este adxectivo ou a etiqueta de "cinema de mulleres" ligouse ao seu traballo, tamén entre a intelectualidade alemá, o que non a favoreceu xa que dalgún xeito a afastaba do "gran" público.

Militante do movemento feminista, participou activamente na defensa do aborto, a súa loita contra a pornografia, un dos temas más importantes para o feminismo alemán dos anos setenta, levouna a ser unha das asinantes nun proceso contra a revista *Stern*, conjuntamente con Alice Schwarzer, a directora da revista feminista *Emma*, e coa actriz xa desaparecida e dunha xeración anterior Inge Meysel, moi querida entre o público alemán, este proceso levou a discusión sobre o tema á sociedade alemá.

Margarethe von Trotta naceu en 1942 en Berlín, filla do pintor e ilustrador Alfred Roloff e da aristócrata, Elisabeth von Trotta, con quem pasa a súa infancia en Düsseldorf, trasládase a Múnich para realizar estudos de románicas e xermánicas, mais alí comeza a

súa formación para ser actriz e coincide nun fervedoiro de solidariedade con toda unha mocidade chamada a ser a renovadora do teatro e do cinema alemán, desde o actor Otto Sander, recentemente falecido, até Fassbinder. Foi a cidade de Múnich o escenario da aprendizaxe de todas e todos, actrices, actores, directores e directora, da renovación que se ía dar. Margarethe von Trotta foi actriz de teatro, de varias series para a televisión e de cine, participou nalgúns das películas de Fassbinder como *Götter der Pest* ('Deus da peste') (1969) e, entre outros, do director Schlöndorf, lembro agora o filme baseado na novela de Marguerite Yourcenar *Le coup de Grâce* (en alemán *Der Fangschuss*) (1976) ou *Strohfeuer* ('Lume de palla') (1972). Con Schlöndorf, con quen estivo casada, compartiu a dirección e a escrita do guión do filme *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* ('A honra perdida de Katharina Blum') (1975) baseada na obra do mesmo título do escritor Heinrich Böll.

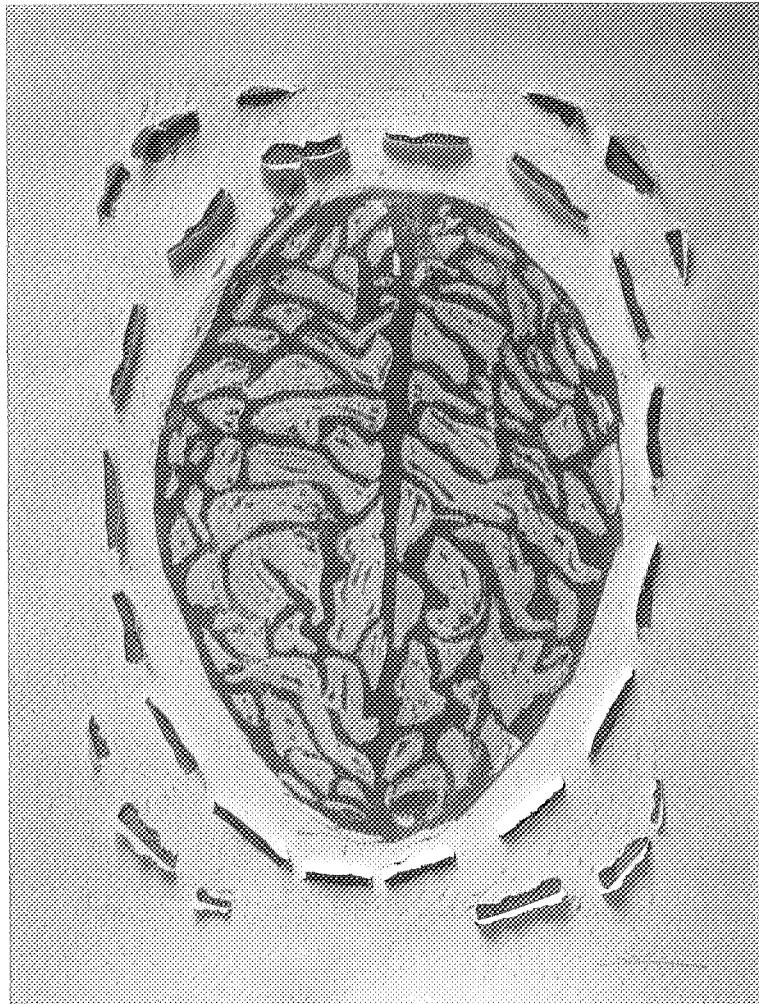
Mais o seu labor máis valorado é como directora cinematográfica, sen esquecermos que participa na escrita de guións ou é a única guionizadora de case todos os filmes que dirixe. O seu nome está de actualidade este ano en que circula polas salas

cinematográficas o seu último filme como directora, *Hannah Arendt* estreada o 11 de setembro de 2012 no Festival Internacional

de Cine de Toronto e en Alemaña o 8 de xaneiro deste ano, en Galiza púidose ver en dúas salas d' A Coruña e Vigo na última

semana de setembro e inicios de outubro, este é o seu traballo número vinte e cinco como directora, entre cinema e series para a televisión, quizais o mellor, de seguro, o máis aclamado xa pola crítica e promete ser o que máis premios reciba, presente en tantas mostras de cinema internacional. Mais antes de *Hannah Arendt* hai todo un traballo interesante, tamén necesario, que fixen por ver despois de descubrir a súa *Rosa Luxemburgo*.

O seu primeiro filme en solitario como directora é de 1978 *Das zweite Erwachen der Christa Klages* ('O segundo espertar de Christa Klages') non sei se algunha vez pasou polas pantallas dalgún cineclub, en Galiza, trátase dunha película positiva que sorprende e anima, conta a historia de tres mulleres, Christa Klages, Ingrid Häkele e Lena Sidlhofer; a primeira traballa nunha escola infantil e temendo que esta feche atraca un banco, a segunda, é a amiga, casada, esteticista na súa casa, e a terceira representa á muller que aínda soña cun matrimonio e cunha vivenda mellor, traballa no banco que é atracado. A película cuestiona os roles de xénero e convértese nunha chamada á liberdade da muller, cunha mensaxe moi clara, cun remate que non se agarda. De 1979 é *Schwestern oder die Blance des Glücks* ('Irmás ou o

ACTUALIDADE

camiño da felicidade) onde xorde un dos temas predilectos da mensaxe de von Trotta, o da dependencia das persoas e a historia de dúas irmás, María e Anna, sérvelle para mostrar a anulación da individua, Anna baixo o xugo protector de María, remata suicidándose, o seu lugar é ocupado por Miriam, a amiga, que cando é consciente logra rematar coa opresiva e obsesiva relación. Con este filme introduce a guionizadora a presenza de "irmás" e da infancia compartida que marca para a vida, recorrente e presente nalgunha das súas mellores películas, como a que se estreou en 1981 e que se converteu no seu primeiro éxito *Die bleierne Zeit* ('Tempo de chumbo') e coñecida no mundo hispano co título de *Las hermanas alemanas*, en alemán o título fai referencia a un verso de Hölderlin; recibiu o León de Ouro da Mostra Internacional de cine de Venecia, o premio da crítica no Festival Internacional de Valladolid, o Premio David Donatello á mellor dirección estranxeira, o Gold Hugo do Festival Internacional de cinema de Chicago entre outros. A película mostra o lado máis comprometido da directora, unha ollada social a través da individualidade das personaxes que evidencian as contradicións políticas e vitais da Alemaña dos anos cincuenta e dos setenta, o pasado que explica o futuro. Dúas

irmás, Julianne (no papel Jutta Lampe), unha xornalista comprometida coa revista feminista para a que escribe, que participa activamente en campañas a favor do aborto nun momento en que o feminismo cuestiona con forza o sistema e que o fai tremer, e Marianne (no papel Barbara Sukowa), que se atopa illada no cárcere xa que pertence á banda Baader-Meinhof (RAF); o mellor da fita, ao meu ver, é esa volta ao pasado, á infancia dos anos cincuenta, para vermos no presente a relación entre as dúas irmás, relación en apariencia complicada e que intuímos contradictoria, sobre todo no encontro, momento excepcional, que teñen vintecinco anos despois no cárcere. O suicidio do pai do fillo de Marianne provoca que o mundo de Julianne se esnaquice e que a relación entre as dúas volva centrar a súa vida, ao ter que se facer cargo do fillo da irmá. Drama individual ensarillado nunha sociedade áinda atada en moitos aspectos á relixión, á falta de liberdade da muller, ao sentimento de culpa que pode ver no terrorismo unha saída ou simplemente non ver, non pensar. Marianne aparece morta e a versión oficial que sentencia que se tratou dun suicidio non convence a unha Julianne que se sente como amputada e que vai procurar a verdade. Jan, o neno, racha unha

foto da súa nai o que provoca que Julianne, no momento máis importante do filme, o remate, lle asegure que non ten dereito a facer iso e que a súa nai era unha persoa excepcional da que ela lle vai falar. O rapaz espétalle que debe sabelo todo, apúraa cun: "Veña, empeza". Ese comezo é o remate, unha verdade que non pode permanecer oculta para se proxectar no futuro.

O recoñecido e premido filme *Rosa Luxemburgo* (1986) como xa dixen foi o primeiro traballo que vin de Margarethe von Trotta e o que me levou andar atrás da súa traxectoria, confeso que se xa me tiña interesado pola obra e biografía da política e teórica marxista, co filme fiquei atrapada pola súa forza e para sempre. Atrapada por (Barbara Sukowa) Rosa Luxemburgo críbel, e fascinante, xa que a escoitamos falar a ela. Ela como política militante activa, oradora, nas discusións cos seus camaradas, nas escenas con Leo Logiches, con Karl Liebknecht, ou co seu amante case adolescente, Kostja Zetkin. Escoitamos os seus silencios, por iso non me molesta a lentitude dalgunhas escenas, ese tempo que se detén no cárcere, no seu rostro canso, a muller esnaquizada pouco antes do seu tráxico remate. Atrapa desde o inicio, a primeira escena no cárcere en 1916, desde onde

A C T U A L I D A D E

<p>se nos traslada dez anos atrás a Varsovia cunha Rosa Luxemburgo de trinta e catro anos que abandona o país. A ollada da directora-guionizadora, que introduce escenas filmadas de arquivo, un acerto que nos achega ao documental, para mostrarnos a historia dunha etapa de Alemaña en que a palabra revolución foi maltratada e aniquilada. Von Trotta non nos mostra a lenda, a icona, vai máis alá da face que figurou nos selos, preséntanos unha persoa de carne e óso con todos os seus debates, co seu confrontamento co mundo, como fará con Hildegard von Bingen ou coa propia Hannah Arendt.</p> <p>Non sabemos o que faría Fassbinder co seu proxecto sobre Rosa Luxemburgo, a súa morte impediuno, mais eu sigo recomendándolle por encima de todo o de Von Trotta.</p> <p>Seguen outros traballos más ou menos reconecidos, de 1995 é <i>Das Versprechen</i> ('A promesa') é a ollada de Von Trotta da traxedia que significou a construción do muro de Berlín, a separación de Alemaña, a través da historia de Sofie e Konrad. Para mim o mellor da película, a actuación de Meret Becker, unha das miñas actrices favoritas. Este filme estivo nominado ao Oscar na categoría de mellor película estranxeira.</p>	<p>O 2003 volve ser un ano importante na carreira da directora, é a estrea de <i>Rosenstraße</i> ('A rúa das rosas'), unha vez máis comprobamos a seriedade e a entrega de Von Trotta na investigación para a escrita dos guións, neste caso contará tamén coa axuda de Pamela Katz (coa que tamén colabora en <i>Hannah Arendt</i>), se para <i>Rosa Luxemburgo</i> se entregou á lectura de correspondencia, de artigos, de obras significativas, que lle axudaron na elaboración do guión, nesta ocasión botou man de moitas das testemuñas afinda vivas que lembraban aquela protesta en febreiro de 1943 protagonizada por mulleres "arias" que permanecieron sete días e sete noites na <i>Rosenstraße</i> para impedir que os nazis deportasen os seus maridos xudeus, unha historia que a directora rescatou do esquecemento, un proxecto que lle levou dez anos. Como é característica na súa obra, unha vez máis bota man dunha historia do presente, un presente que descoñece o pasado, que non herdou a memoria e que debe procurala, o acontecemento histórico explícase cunha historia do momento actual, a dunha filla Hannah e a súa nai Ruth xudías que viven en Nova York, separadas por unha verdade oculta, até que Hannah, despois da morte do pai e desconfiada pola presenza</p>	<p>dunha descoñecida no entero que provoca que súa nai teña un comportamento estranxo, viaxa a Berlín onde atopa a Lena Fischer, unha anciá de noventa anos, que lle conta a verdadeira historia de Ruth, unha nena separada da súa nai polos nazis e que Lena salvou. Katja Riemann (no papel de Lena) recibiu o premio do xurado, a <i>Copa Volpi</i>, como mellor actriz.</p> <p>2009 é o ano de <i>Visión. Aus dem Leben der Hildegard von Bingen</i> ('Visión. Da vida de Hildegard de Bingen'), viaxa a directora-guionizadora ao século XI, para mostrarnos a vida en comunidade das monxas beneditinas compañeiras de Hildegard, para amosarnos a complexidade dunha personaxe abadesa, visionaria, compositora, unha das mentes más excepcionais da época que dialogou de igual a igual co poder civil e eclesiástico. Presentada desde unha óptica feminista a abadesa perde a súa santidade e descende do altar. O filme que lembro compartía cartelleira con outras dúas fitas alemás <i>Die Päpstin</i> ('A Papisa') a historia da Papisa Johana de Ingelheim (localidade próxima a Bingen) que xa fora antes levada ao cinema en 1972 e cunha nova versión da novela de Fontane, <i>Effi Briest</i> un clásico fundamental da literatura alemá que tamén levara á pantalla Fassbinder e que agora a directora</p>
A C T U A L I D A D E		

Hermine Huntgeburth lle poña un final distinto, sen morte para a protagonista principal. Nin Hildegard nin Effi Briest se converteron en éxitos, nin convenceron o público, pola contra a historia de Johana de Ingelheim viña precedida do éxito do libro da americana Donna Woolfolk Cross. Von Trotta non contou con moitos medios para a producción, mais o traballo de Sukowa, para quen nos temos enredado e moi na vida da sibila do Rhin, convenceu, tamén o guión, baseado nos escritos da abadesa e no proceso que se abriu para certificar a veracidade das súas "visións"; unha vez máis o traballo da investigadora-guionizadora foi sobresaliente. Persoalmente gocei moito con ese remate no que vence unha vez máis a liberdade da muller, neste caso unha Hildegard que ten todo o Rhin para percorrer.

Von Trotta ten aceptado, tal e como sinala a crítica, que con *Hannah Arendt* completa unha trilogía que comezara con *Rosa Luxemburgo* e continuara con *Rosenstraße* coa que pretendía afondar na historia alemá en tres momentos significativos do século XX, a través da historia protagonizada por mulleres.

Despois da carreira de Margarthe von Trotta, das excelentes interpretacións de Barbara Sukowa, xa agardabamos

a seriedade deste traballo. Non sorprende o magnífico guión, os diálogos, froito unha vez máis dun gran labor de investigación e reflexión, a partir da propia obra de Arendt, da lectura da súa correspondencia con Heidegger, con Kurt Blumenfeld, coa escritora Mary McCarthy e Karl Jaspers (entre outras), de entrevistas, por exemplo con Lotte Köhler, amiga e asistente da pensadora.

Detrás do guión tamén está a biografía *Hannah Arendt* da filósofa feminista Elisabeth Young-Bruehl.

Hai moitas maneiras de enfrentarse coa escrita dunha biografía, incluso coa dunha pensadora, que non é unha muller

de acción para levala ao cine, é unha muller de palabras. Von Trotta tiña claro que o importante non era a súa vida, unha vida que se podía vender ao mundo de Hollywood, apetecíbel para moitas produtoras se se narra a vida dunha muller orfa de nena cando o seu pai morre de sífilis, cunha nai que se esforza por darrle á filla unha educación fóra da ortodoxia do xudaísmo, da súa entrega a uns estudos e a unha carreira, da súa relación de moza de nin vinte anos cun xa maduro Heidegger, casado, deterse apenas no binomio discípula/mestre... Rematar coa súa fuxida a París e más nada... A historia de Alemaña, declarou nalgún lugar, von Trotta: "non se pode contar a través dun romance". A ela, como á súa xeración, interésalle esa historia de Alemaña, para comprendela, para explicala, para comprenderse e para explicarse a si mesma, como nos ten afeitas, e claro, Hannah Arendt deulle moitas respuestas.

O importante era mostrar ao mundo o seu compromiso intelectual, o seu pensar a contracorrente, e contra todos os prognósticos cuestionar a verdade imposta polo poder, e iso aconteceu coas súas palabras como testemuña no proceso, xuízo e condena a Adolf Eichmann en Xerusalén en 1961, como ficou recollido no libro publicado en

A C T U A L I D A D E

<p>1963, un libro que debería ser lectura obligada en todas as aulas de filosofía ou ética, mentres a filosofía continúa no ensino medio, unha obra que a película resucitou. O obxectivo de Von Trotta foi dar forma fílmica á argumentación da idea da banalidade do mal e conseguiuno.</p> <p>O xuízo de Adolf Eichmann contado por unha xornalista, por unha cronista que escribe para as páxinas do <i>The New Yorker</i> cuestiona desde o inicio todo o proceso, cando unha Arendt lle comenta indignada ao seu marido Heinrich Blücher que o xuízo vai ter lugar en Xerusalén. Somos Arendt cando escuítamos ao propio Eichmann, un dos grandes acertos da película, o emprego das verdadeiras imaxes do xuízo, non é un actor, é real. Somos Arendt cando descubrimos a ese ser mediocre que obedecía ordes sen cuestionalas, o burócrata encargado de que os trens cargados de persoas xudías chegasen ao seu destino final. Non se trata dun monstro, dun asasino diabólico, nin dun ser extraordinario, nin ningún deus do mal, o crime cometeuno un ninguén, un elo nunha cadea, un mero executor das tarefas ordenadas por otros.</p> <p>Porque o asasinato de seis millóns de xudeus non pode ser únicamente obra do fanatismo racista nazi, precisase de axuda e</p>	<p>de cooperación, colaboración, dunha firme organización administrativa, en que xente corrente, eficiente na cadea de funcionamento, non cuestonen o seu labor, que obedezan ordes, sen máis. Persoas como Eichmann, ninguén.</p> <p>Cando Arendt, —unha xudía sen deus, unha hebrea sen Israel, como lin nalgúnha parte—, afirma que houbo xudeus (Kapos) que colaboraron no seu propio exterminio atenta contra os círculos sionistas, perde recoñecemento intelectual, perde amigos como Blumenfeld, que lle dá as costas no hospital onde o vai visitar, e que, en realidade, se negou a recibila. O que fai é actuar con valentía e responsabilidade intelectual. Atopa o outro argumento que defende contra todo.</p> <p>Cando Von Trotta nos conduce ao pasado de Arendt, ao momento da súa relación con Heidegger, evidencia a contraposición entre aquel momento histórico de diálogo, fronte a irreflexión de Eichmann. En nós, entón, instálase por forza a dúbida: Pode a facultade de pensar por unha mesma evitar unha catástrofe? Heidegger foi seducido por Hitler (polas súas palabras).</p> <p>Convéncenos Arendt-Sukowa na súa aula maxistral, vencedora, como nos convenceu Rosa</p>	<p>Luxemburgo nos seus discursos ou o rosto final de Hildegard. Gústannos os diálogos, os que mantén co editor de <i>The New Yorker</i> ou co seu amigo de universidade Hans Jonas, que deixará de ser amigo. Convence a relación coa escritora e amiga Mary McCarthy e provócanos más dun sorriso. Tamén nos convence a esfera privada, ese mundo doméstico compartido con Heinrich Blücher. Unha das marcas do cinema de von Trotta converter o privado en público.</p> <p>Nunca agardou a directora que a película espertase tanto interese, que recibise tantas aclamacións e recoñecementos nos festivais en que se está proxectando. Este é un dos logros da fita, (re)descubrir(nos) a Hannah Arendt, permitir que o argumento da banalidade do mal, fuxa do lugar onde naceu, nun contexto determinado, e entre no popular.</p> <p>Pouco sabemos do próximo proxecto de Von Trotta, mais xa é público que Barbara Sukowa e Katja Riemann darán vida a dúas irmás. Eu como sempre farei todo o posíbel por gozar da súa nova película.</p>
A C T U A L I D A D E		

HOLOCAUSTO PERMANENTE

Iso que só nalgúns países se nomea como violencia de xénero, unha terminoloxía débil, a penas ten referencias no mundo. Onde máis aparece reflectido é en Europa, dezasete estados, en América só cinco estados, Porto Rico, EEUU, Colombia , Costa Rica e o Salvador, en Asia, unicamente en Xapón. Parece imposible crer que se borren os millóns de mulleres masacradas en todo o mundo.

Violencia de xénero é un termo tan opaco que dilúe o sufrimento e a morte que representa. Para darrle máis contundencia, apélase á denominación de violencia machista. A palabra machista, ademais de estar vulgarizada e, daquela, perder forza, defínese como "actitude e comportamento de sobrevaloración do papel de home e como consecuencia a infravaloración ou menosprezo do papel da muller na sociedade". Aínda que o poder masculino e o desprezo das mulleres estean na base da gran matanza, a violencia machista non a reflicte.

Menos serve a cualificación que lle dan, fundamentalmente responsables políticos, de lacra, ou sexa, unha calamidade, unha desgraza que afecta a un pobo. Trataríase dunha desventura fortuita, algo inesperado, ocasional, sen causas nin actores. Como se as mulleres asasinadas por homes fosen vítimas dunha praga de

insectos. Ninguén é responsable desa lacra e, daquela, non se pode impedir.

O terrorismo machista é outro termo que empregamos algunas mulleres de FIGA que corresponde cunha violencia con fins políticos. Está ben pero non ten o alcance necesario da matanza.

Creo que Holocausto é a palabra que lle corresponde a unha violencia e exterminio sistemático e masivo dun grupo humano, neste caso de mulleres. Holocausto do que temos noticia, desde a época primitiva, tan afastada como a historia nos permite rastrexar, e chega aos nosos días. Non finalizou nin leva trazas de facelo.

Permanece na nosa sociedade técnica e culturalmente avanzada.

O holocausto das mulleres é tan actual como universal. Cada oito minutos falece por violencia machista unha muller. Oito minutos! É unha violencia que, entre 15 e 44 anos, causa máis mortes que o cancro, a malaria, os accidentes de tráfico e a guerra convxuntamente.

O holocausto de xudeus, recoñecido e de gran difusión, é ínfimo, entre 4 e 6 millóns de persoas, comparado co exterminio sistemático de mulleres. Este é universal, non é posible atribuírilo a un determinado sistema político, nin totalitarismo. O holocausto das mulleres reproducése en todos os sistemas. A ideoloxía: a misoxinia, é universal.

Non é imputable ás clases sociais, abarca a todas. Ningún partido político ten en conta esta matanza, nin inclúe modos de eliminación no seu programa. Non é imputable a un ditador, a un Hitler ou outras mentalidades fanáticas e crueis.

Tampouco se produce nos campos de concentración, onde permanecen na historia os restos da aniquilación para dalos a coñecer a xeracións futuras e denunciarlos como abominacións históricas. Non.

O holocausto universal das mulleres prodúcese

maioritariamente nos fogares, campos de concentración privados nos que habitan separadamente as vítimas. Holocausto solitario e silencioso, anónimo, intranscendente, oculto.

Certamente, os crimes cometidos durante xeracións humanas son espantosos, pero sen dúbida, a残酷de foi cedendo, a violencia diminuíndo, e as guerras repugnan cada vez más á poboación. Isto é un feito real, mesmo se a inxustiza social é ainda insoportable e a democracia, sometida a crises permanentes. Escoitamos falar, no noso contorno, de cidades con escasa delincuencia e inseguridade social. Esta afirmación é indignante! É unha impostura. Nos fogares de todas as cidades prodúcense torturas e crímenes. Subxacente a esa aparente seguridade pública, nos fogares habitan mulleres sometidas a todo tipo de vexacións, traballo escravo, violencia e en moitas ocasións son asasinadas.

A delincuencia refírese a roubos ou atracos na rúa, nos establecementos públicos. A seguridade indica que as mulleres non serán agredidas nos autobuses ou nos grandes espazos comerciais. Na rúa tampouco, de non ser por un ex compañoiro co que a muller xa non comparta o fogar. Unha vítima por querer fuxir

do campo de concentración familiar.

Esta atrocidade que percorre transversalmente espazos de diferente nivel económico e cultural, ten unha残酷de engadida: a ocultación. Todos os gobernos saben; a oposición tamén sabe. Ningún se preocupa. Nada se altera. Son simplemente mulleres, sen categoría humana. Sen nome e sen valor. O crímen polo que perden a vida, a penas é reflectido nos medios de comunicación. É un suceso privado. No eido público non pasa nada.

Na ocultación participan as propias mulleres. A normalidade do sometemento, do seu rol na

sociadeade, da obediencia paterna ou marital, na que foron educadas, conduce a non cuestionalo, ou en todo caso a facelo como queixa, non como suxeita dunha iniquidade, como persoa consciente de dereitos e dignidade humana. A proba é que a penas se denuncia aínda que as feministas conseguiron unha lei de Violencia xa hai anos. Hai outra lei, A Lei de Igualdade, que de levarse a efecto, a situación das mulleres na nosa sociadeade sería moi diferente. Son útiles dos que as mulleres non sacan proveito. Normas que descoñecen e que ninguén quere que coñezan. Se nos centros de ensino se difundisen, se fosen de lectura obligatoria para facer oposiciones, se nas Igrejas se

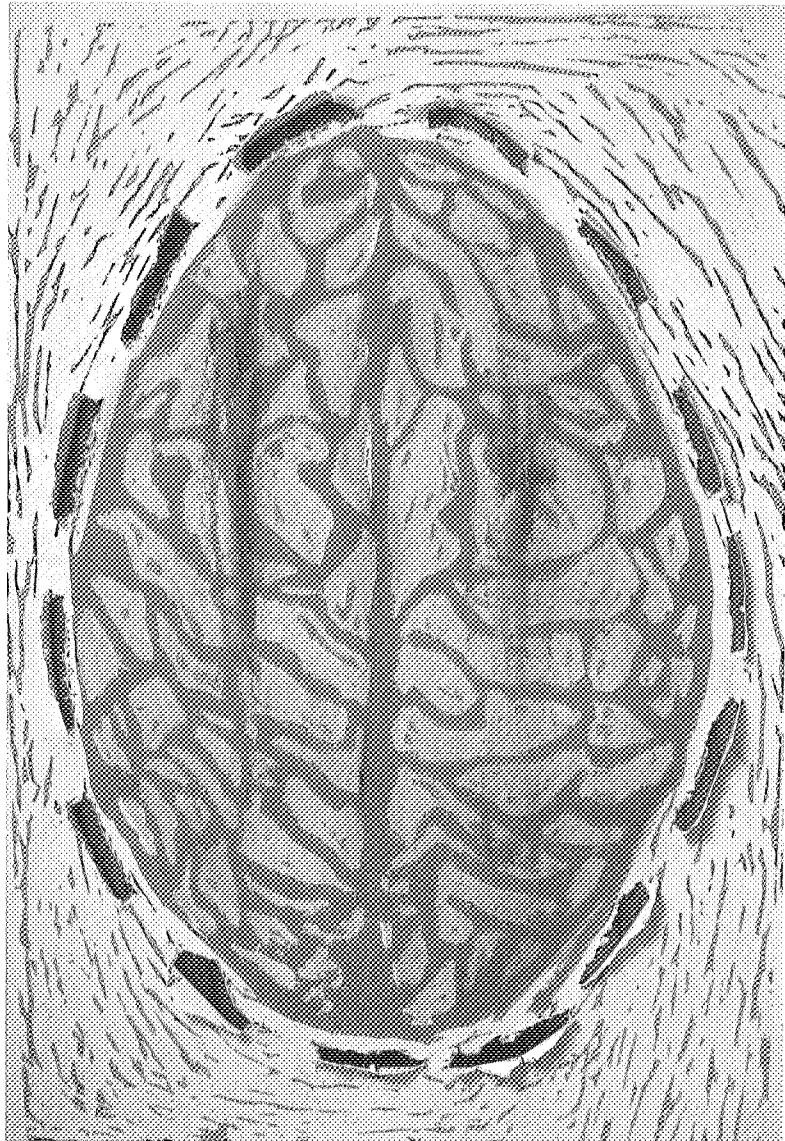
ACTUALIDADE

predicasen como mandamentos, se estivesen expostas en carteis nas paredes das dependencias policiais, nos concellos ou na Xunta, as cidadáns saberían que teñen dereito a igualdade e recoñecerían a opresión de contado.

A Igualdade é básica para conseguir calquera dereito. Clara Campoamor sabíao perfectamente cando empregou a táctica de recoñecemento no Parlamento republicano da igualdade entre mulleres e homes. Unha vez admitido iso, por sentido común, non deberían negarse á concesión do voto.

Segue sendo así. As mulleres temos dereitos e obligacións fiscais en igualdade cos homes. É así porque a política e a sociedade está estruturada arredor do espazo público, onde circula a cidadanía e se dirimen os presupostos, o que debe ser ou non, o que é xusto ou non, o que cómpre modificar ou non.

O que ningún goberno do mundo quere modificar é o privado, a selva. É un espazo distinto, onde habita o animal e desenvolve os seus peores instintos. Aos cidadáns por seren homes, concédeselles un refuxio, pechado e privado, onde teñen o privilexio de dispor dunha muller. Nese lugar, onde non hai control social, poden aproveitarse do traballo, do sexo,

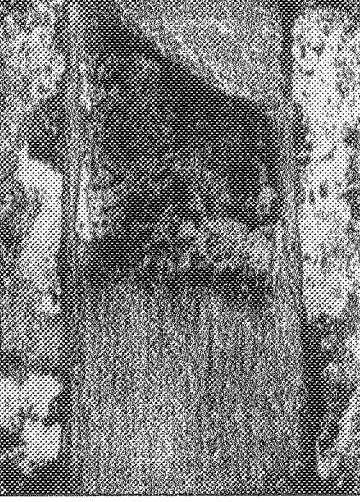
ACTUALIDADE

<p>da descendencia, etcétera, dunha persoa que, ademais de múltiples labores e funcións, na situación idónea, ten a función de amar, e no caso de non facelo, de simulalo.</p> <p>As mulleres viven nese circense e mortal equilibrio entre a esfera pública e a privada. Na pública, algunhas traballan, na privada todas laboran; na pública pagan impostos, na privada realizan traballo escravo, non pagado, e producen o 58% do PIB do Estado. Manter as mulleres neses dous espazos é un privilexio de tal amplitude e un beneficio económico tan enorme que ningún quere alterar a situación.</p> <p>Nesa selva privada pode pasar de todo. Non está regulada pola ética ou a xustiza. As mulleres defenden irracional e apaixonadamente os membros da familia. O normal é que non os denuncien mesmo sendo coñecedoras de delitos graves. É tal a conciencia de pertenza familiar, que carecen de obxectividade para xulgar.</p> <p>Ao ler isto alegarán que hai mulleres insoportables, con mal carácter e peores instintos. Por suposto, as maldades femininas poden ser variadas, si, pero o poder é (agás casos excepcionais) masculino, os privilexios tamén. Non se trata de bos e malos, unha terminoloxía que xa quedou limitada á infancia. Trátase de</p>	<p>Poder. Por iso case o 100% das vítimas privadas son mulleres e nenas. Tamén nenos, en menor cantidade. E non remite áinda que na sociedade falen de igualdade e de democracia. As mulleres áinda non son humanas e a maioría dos crimes quedan impunes.</p> <p>As principais produtoras no mundo son mulleres, pero só posúen o 1% da riqueza mundial. Poder patriarcal, explotación masiva, redución das mulleres á animalidade.</p> <p>As criaturas tamén corren perigo nesa selva, onde son abusadas sexualmente ou vendidas para o mesmo fin. Áinda quedan moitos países onde se explota o traballo infantil. En moitos máis, a violación acostuma ser familiar e o incesto nin se nomea, por máis que sexa frecuente. O que non ten nome, non existe.</p> <p>Neste momento moitas persoas reclaman que cese o sufrimento dos animais. O holocausto das mulleres non merece tanta atención.</p> <p>Poden as persoas que lean isto pasalo por alto, seguir coas súas teimas políticas, sociais e persoais, considerarse persoas con conciencia social, con interese humanitario, con solidariedade; poden pertencer a asociacións sen ánimo de lucro que pretendan favorecer a calquera colectivo que necesite protección; poden</p>	<p>cumpliren co traballo, dirixir unha empresa, participar nun concello, formar parte do goberno; poden ser artistas, escritores, fontaneiros ou profesionais de calquera tipo que colaboran na sociedade. Poder, poden incluso durmir a perna solta porque este tema non é para tanto. É unha teima, unha interpretación insensata dunha feminista. Pero non o é. Os datos son verdadeiros. O holocausto é unha realidade.</p> <p>As persoas de boa fe, mulleres e homes, e as que teñen máis responsabilidade política e máis poder social en primeiro lugar, deben abandonar a impostura e seguir vivindo como se nada sucedese, coma se non houbese, aquí, alá, un sufrimento universal producido por un sistema que se perpetúa como base de todos os sistemas, que é universal e se chama Patriarcado. Un sistema moi arraigado porque favorece a todos os homes, incluso a aqueles, que coñecemos e respectamos como amigos ou compañeiros de viaxe e non cometan abusos. A eles tamén aproveita. A todos.</p> <p>Para quen decida colaborar para acabar co holocausto de mulleres, as feministas estamos dispostas a recibir a esas persoas. Apelamos á vostra conciencia.</p>

ACTUALIDADE

RECURSOS E FERRAMENTAS. POR UN CÓDIGO PROPIO

<p><i>Icia di á Avoa: "A RAE di que coa linguaxe non sexista "non se podería falar"..." Pois coa linguaxe sexista tampouco!!"</i></p> <p>Sabela Arias¹</p> <p>Establecer e utilizar un código lingüístico propio, que nos definiase, pasou necesariamente pola actualización constante do que en distintos eidos e foros se estaba a elaborar e proponer, integrándonos así no universo de voces –individuais e colectivas– que entendían e entendean a necesidade de utilizar unha linguaxe inclusiva, equitativa e integradora.</p> <p>Foi preciso seguir, na medida do posible, a evolución dos estudos desas persoas que estaban a traballar a prol da reconstrucción dunha infraestrutura lingüística que supuxese o soporte verbal dunha sociedade que se pretende construída sobre a xustiza e a igualdade. Porque, como di Soledad de Andrés Castellanos, <i>'a sociedade ... vai cambiando, tendendo a un igualitarismo imparable, á xustamente desexada equiparación social e profesional de ambos os dous性os' e 'a linguaxe non pode permanecer á marxe da realidade'...</i></p>	<p><i>'observamos que as circunstancias sociais e as normas culturais se modifigan no tempo presente con maior celeridade que no pasado. No actual proceso de transición produciránse cambios para modificar os estereotipos masculino e feminino alusivos aos distintos códigos de comunicación de homes e mulleres na utilización da linguaxe.'</i>²</p> <p>O certo é que para resolver o día a día, a nivel oral, e para solucionar a nosa escrita, consonte á teoría preconizada na FdPs, xa temos afortunadamente moitas propostas, esas ferramentas para sacar á luz a lingua que nos describa, coa que digamos aquí estou eu.</p> <p>Estes son algúns enlaces para a reflexión e para a acción. Así que, por qué non nos animamos a escribir, a escribirnos e invitamos a que nos escriban, a que nos describan! <i>Inclúe-T!</i></p> <p>Convidote, xa que logo, a facer unha breve expedición polo que podes atopar, ler e utilizar na rede³, e a completar o teu propio percorrido na procura dunha linguaxe que te defina.</p> <p>QUÉ SE DI</p> <p><i>"A linguaxe reflicte os valores da sociedade que a fala, pero</i></p>	<p><i>tamén, é capaz de condicionar, reforzar, perpetuar e limitar a imaxinación, a sexualidade, o desenvolvemento sociocultural, a forma de pensar e a de sentir. Ademais de transmitir información é un instrumento de clasificación da realidade. É un sistema dinámico e interdependente no que as regras gramaticais son susceptibles de cambio. Unha lingua que non evoluciona está morta e deixarase de usar se non é pola súa capacidade de adaptarse ás necesidades dos grupos sociais que a falan."</i></p> <p><i>Dende esta premisa, resulta coerente formular que o uso da linguaxe debe de ser integrador para cambiar o discurso dominante, incluíndo as mulleres como seres completos que interactúan de forma visible na sociedade.</i></p> <p>http://singenerodedudas.com/2003_012/Archivos/69/si-solo-existe-lo-que-se-nombra</p> <p><i>Eulàlia Lledó di: 'A utilización do masculino como presunto xenérico contribúe tamén, a falsear a realidade', e ademais engade que 'o principio de economía, en prol do cal se nos exclúe case siempre do discurso, cae en desuso cando realmente interesa que aparezamos.'</i></p> <p>http://www.ite.educacion.es/formacion/materiales/112/cd/m2/Eulalia_Lledo1_3.pdf</p>
Marga R. Marcuño	A C T U A L I D A D E	I.S.S.N.: 1139-4854

<p><i>Rebatendo o que outros din da linguaxe non sexista</i>, texto de Olga Castro Vázquez: "Como cada vez que se feminiza unha palabra – aparecen – estas reaccións – de quen – esconden profundas concepcións misóxinas que consideran a linguaxe non sexista como una verdadeira ameaza contra a orde establecida que tanto os beneficia."</p> <p>Versión orixinal completa en galego publicada n'<i>O verbo patriarcal</i> (monográfico número 24, na revista <i>Festa da Palabra Silenciada</i>, pp.39-49). Máis información:</p> <p>http://blogs.crtvg.es/mu/diariocultural/2009/02/04/a-festa-debate-sobre-o-verbo-patriarcal/</p> 	<p>http://www.mujeresenred.net/spip.php?rubrique24</p> <p><i>Xinopia. A avogada Marina Morelli, desenvolve no seu artigo a importancia e transcendencia que este neoloxismo ten: "Os Estados que aspiren ao desenvolvemento sostenible, inevitavelmente deberán asumir o compromiso previo e real de executar todas as accións tendentes a erradicar de plano a xinopia. A xinopia encóntrase intimamente relacionada á cultura androcéntrica, ao poder, a loita pola conservación de inmerecidos privilexios, a cultura de dominación, entre outras tantas arestas. É parte substancial e representativa dun sistema que despreza a vida das mulleres.</i></p> <p><i>A xinopia é unha cuestión política, e o compromiso de combatela tamén debería serlo, radicándose non só na institucionalidade, tamén no movemento de mulleres e feminista e na sociedade toda, evitando así caer na situación de risco de consensos tácitos que garantan o súa perpetuidade."</i></p> <p>http://www.lr21.com.uy/mujeres/319436-ginopia</p> <p>QUÉ PODEMOS UTILIZAR</p> <p><i>Exeria. Aplicación para unha linguaxe non sexista:</i> é unha aplicación que facilita a revisión</p>	<p>lingüística de textos e ofrece alternativas para un uso non sexista da linguaxe. Exeria detecta os termos que poden ter unha utilización sexista e propón diferentes suxestións para a mellora destes usos.</p> <p>O obxectivo principal é orientar na revisión da documentación para xerar discursos onde a linguaxe teña un carácter inclusivo.</p> <p>http://www.exeria.net/que.php</p> <p>http://www.udc.es/oficinaigualdade/Recursos/ouotros_recursos.html?language=es</p> <p><i>Contra a linguaxe sexista: Software galego.</i> A aplicación ofrece alternativas a expresións dos textos administrativos susceptíbeis de seren discriminatorios.</p> <p>http://www.vieiros.com/nova/71438/contra-a-linguaxe-sexista-software-galego</p> <p><i>Guía rápida para unha linguaxe non sexista.</i> Por F. Xavier Agulló i Garcia, Coordinador de BlogResponsable.com. Traducida e adaptada ao galego por Olga Castro.</p> <p>http://sin-sexismos.blogresponsible.com/</p> <p>http://www.blogresponsible.com/</p> <p><i>Manual de linguaxe inclusiva no ámbito universitario,</i> da Universidade de Vigo, cunha interesante e útil táboa de formas recomendadas, páx.42 e ss:</p>
A C T U A L I D A D E		

<p>http://www.uvigo.es/sites/default/uvigo/DOCUMENTOS/igualdade/Manual_con_portada_para_web.pdf</p> <p><i>“La lupa violeta”, programa corrector de linguaxe sexista para Word (en castelán). O programa identificará os termos que poden ter unha utilización sexista e proporá diferentes suxestións para unha mellor adecuación da linguaxe. Do mesmo modo inclúe información relevante e didáctica que será de utilidade para o/a usuario/a.</i></p> <p>http://www.factoriaempresas.org/productosyresultados/lupavioleta/lanzador.swf</p> <p>http://www.mujeresenred.net/spip.php?article1558</p> <p><i>“Recomendaciones prácticas para crear una web no sexista” (T-incluye.org) Estudo sobre linguaxe e contido sexista na Web</i></p> <p>http://www.tincluye.org</p> <p>http://www.mujeresenred.net/spip.php?article1602</p> <p><i>“Recopilatorio de recursos Web sobre lenguaje no sexista”; trátase do Proxecto Web con Xénero (T-incluye.org), que procura impulsar a igualdade de xénero na sociedade da información, a partir da aprobación da Lei Orgánica 3/2007 para a igualdade efectiva de mulleres e homes.</i></p> <p>http://www.berdintasuna.ehu.es/p234-content/es/contenidos/informacion/igualda</p>	<p>d_otras_guias/es_guias/adjuntos/Recopilatorio</p> <p><i>“Uso sexista del lenguaje”:</i> Referímonos con esta expresión a unha utilización da linguaxe que discrimina as mulleres, fainas dependentes simbolicamente dos homes ou simplemente non as representa.</p> <p>http://www.ite.educacion.es/formacion/materiales/112/cd/m2/uso_sexista_del_lenguaje.html</p> <p><i>“Guía de uso para un lenguaje igualitario, estratexias para quen forma parte da Universitat de València co fin de facilitar a utilización na súa comunicación dunha linguaxe igualitaria, non sexista.”</i></p> <p>http://www.uv.es/igualtat/GUIA/GUIA_CAS.pdf</p> <p><i>“Manual de buenas prácticas en Lenguaje no sexista. Grupo de Género”: a linguaxe en si mesma non é sexista, éo o uso que desta facemos.</i></p> <p><i>Ás veces non nos damos conta de como se entrelazan o pensamento e a linguaxe. Pensamos que a linguaxe é neutra, que non reflite a nosa maneira de ver e estar no mundo. Afortunadamente non é así.</i></p> <p>http://www.fundacionpicarral.org/docs/gc_noticias/doc/37CWbhnosz.pdf</p>	<p>NOTAS</p> <p>1. http://historiasdeiciaeavoa.blogspot.com.es/2012/03/rae-linguaxe-non-sexista-lenguaje-no.html</p> <p>2. Soledad de Andrés Castellanos. <i>Seximo y lenguaje. El estado de la cuestión: reflejos en la prensa (II)</i> http://pendientedemigracion.ucm.es/info/esp/culo/numero17/sexism2.html</p> <p>3. IMAXES, HUMOR GRÁFICO: https://www.google.es/search?q=lenguaje+no+sexista&rlz=2C1WZPE_enES0537ES0537&espv=210&es_sm=93&tbo=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=KEF2Ut6gKq-U7QaE8oD4DQ&ved=0CDgQsAQ&biw=1280&bih=666</p> <p>TEXTOS: http://www.mujeresenred.net/spip.php?rubrique24</p>
--	--	--

A C T U A L I D A D E

XARDÍN DE INVERNO¹ de Ledicia Costas

NOTAS IMPRESIONISTAS PARA UNHA LECTURA DO POEMARIO²

Coñecín a Ledicia hai uns quince anos. Se non recordo mal, creo que foi "captada" por Marga R. Marcuño, como alumna dun taller de narradoras de FIGA, impartido por Zulema Moret. Tardou semanas en editar o seu libro que estaría xa a medio cocer aquela rapaciña morena e calada que non deixaba indiferente a ningún cando ía a viva voz os seus esbozos literarios.

Comezou a escribir dende moi nova, e xa ten unha boa colleita de premios e recoñecementos. Primeiro participando en obras colectivas e, de seguida, estréase na narrativa coa novela xuvenil *Unha estrela no vento*.

É unha das condutoras do tandem Pereledi, xunto con Pere Tobaruela que dará como froitos as obras *Desaparizón* e *Mortos de Ningures*, entre outras.

Este mesmo ano ve a luz o *Corazón de Xúpiter*, unha novela de rabiosa actualidade. Máis que unha novela xuvenil, un retrato sociolóxico lixeiro e ameno das preocupacións e dificultades da xuventude neste momento. Ningún asunto concernente a este colectivo queda por tratar:

bulling, ciberacoso; o namoramento, cunha interesante visión do lesbianismo. *O Corazón* prometía e, ademais de ter unha enorme acollida polo público, recibiu o galardón da Asociación de editores.

Ledicia é unha militante da poesía, para ela os versos convértense nunha arma de acción e conciencia social, e forma parte do comando itinerante "Poetas da Hostia" ou a Hostia en VERSO que ten levado a poesía a numerosos espazos de cultura, fóra dos circuitos convencionais.

Os recitais son para velos e vivilos; non se conforman con meras lecturas ou recitados senón que incitan ao público a interactuar cos e coas rapsodas; a opinar, a xulgar e ata a poxar por poesía e poetas.

Son unhas performances moi moi divertidas nas que a poesía vai entretecida de música e humor (lémbrome dunha poxa para escachar coa risa con Lucía Aldao e María Lado), elevando a poesía a un nivel artístico de longo alcance.

Unha incitación á lectura que obriga a reconciliarse cun xénero, por desgraza, moi pouco estimado entre a xente nova e moito menos en galego, claro.

Xardín de inverno é a súa última entrega poética. Unha peza da que todo, menos os créditos, requiriría unha rigorosa disección.

Ledicia Costas que combina con axilidade o mundo do conto e a poesía, pode corroborar as palabras de Pardo Bazán relacionando ambos formatos: "ambos, o conto e a poesía lírica: unha e outra son rápidas, como un chispazo e moi intensas..."

Non se deixen enganar pola carnosidade das cereixas da portada, polas magníficas fotos de Daniel Puente Bello; estamos ante unha reflexión por veces etérea, sensorial, pero dolorosa, sobre a vida e a morte.

A voz poética recollida neste *Xardín de inverno*, desata unha loita impotente contra o roubo do ser querido. Para o que precisa a volta ás augas primixenias e refundar a patria da autora. Se cadra, a poeta precisa reivindicar a xenealoxía de mulleres creativas e loitadoras: como reforzo e alicerce que mitigue ese baleiro insoportable da vida.

"Tantas voces levo ao lombo / (mulleres de palabra viva / mulleres de carne) / que ás veces nácenme antenas no corazón / escóitoas en estéreo / teñen o costume de falarme á vez / unhas

sobre outras / son surtidores de verdade."

Desde alí, a nena ferida pola perda da súa avoa, observa e dirixe o que serán as claves do seu universo poético.

O regreso aos lugares de recollemento, de acubillo como a *buhardilla* dos xogos tan evocadora da infancia feliz.

Quen non tivo ese *buhardilla* na propia infancia para soñar e

chegar lonxe cos nosos soños. Eu síntome totalmente identificada.

Un xardín de inverno: "para gardar a tristura en bolsas de chuvia / e manter a mala sorte ben afastada de nós".

"o lugar perfecto para pasar os invernos / e as estacións que máis doen".

"Vixar no tempo é esquecer / e escribir poesía / para non morrer de frío".

Versos que describen unha ferida aberta sen palabras de sangue, nin altisonantes, porque a dor enxérgase na penumbra dos espazos do pasado, definido en obxectos cotiáns, en escenarios do pasado, pero, sobre todo en *rutinas interrompidas*: se cadra aí radica a enorme perda.

Co cese do motor, os obxectos quedan en mortal parada:

[22] "ela non vai volver / amasar roscas na mesa da cociña"

ou en movementos retrospectivos:

[18] "daquela a vida doe tanto, / que

quien aprender a camiñar cara atrás / para non perdela nunca de vista".

Así a suxeita poética pasará por varias estadías imprescindibles:

–o retorno ao paraíso perdido da infancia;

–a denuncia pola inxusta separación, e por fin

–o axuste de contas co mundo e coa propia vida.

A salvación acádase cando a suxeita se fai dona e señora da propia obra creadora, ou pola consolidación de novos vínculos amorosos que a reinsiren no mundo.

Xdl un libro cativador e inquietante, detonado polo infortunio, pero que vai depositando a intención evocadora nunha xeografía delicada e sensitiva.

Basculante entre o mar e o xeo, bótanos a intemperie; a min polo menos.

O xeo corta pero o mar evoca o re-nacemento, nun contexto psicanalítico onde o goce dese líquido amniótico protector que recobre os soños conforma a esencia do espazo poético.

Xdl dicía que era un libro inquietante, a que me refería?

ACTUALIDADE

<p>Ao seu impresionismo, ás súas pinceladas descriptivas, soltas, dispersas, metonímicas por veces, obviando o referente real, agachado nas evocacións.</p> <p>Os espazos físicos, como os recordos, preséntanse secuenciados, como froito dun delirio, e volvemos ao mundo dos soños. Dos soños dun cuarto de xogos ou dun conto infantil:</p> <p>[2] "o xardín de inverno e outras augas / é un mundo pequeno con escenarios / por el desfilan criaturas con ás / capaces de pintar palabras lindas / na superficie do atlántico"</p> <p>"os muros choran historias / que caen en caixas de cartón /..."</p> <p>"e a lúa ten un monóculo / porque naceu así".</p> <p>[13] "Meter a cabeza nas pozas / para arruinar o letargo dos peixes"</p> <p>A volta á realidade é a caída dunha Alicia a través do túnel:</p> <p>"e cando cheguei abaxo abaxo / e tiven a perspectiva de todo / o que fora deixando atrás na caída, perdín o control / porque non logrei distinguir / o rostro da avoa / e empecei a cuspir / por riba de cada verso."</p> <p>O Xardín de Inverno móvenos nun ritmo descontinuo como o vaivén das emocións da marea.</p>	<p>Nado dun impulso e redactado como dunha atacada: sen puntos, case sen pausas, en follas sen numerar, en contraste coa clasificación, (imaxino) non arbitraria, e dicotómica dos capítulos.</p> <p><i>I de invernos e buhardillas, II de berros e antártidas. III de amor e cidade. Paréntese.</i></p> <p><i>IV De alicornias e xardíns.</i></p> <p>Á marxe destas interrupcións, o fondo gráfico consolida esta percepción de continuidade acusada; un espazo poético bretemoso, onírico, que agacha os versos entre cumios de escuma, algas ou recantos das rochas, gañando dimensións audiovisuais.</p> <p>As figuras poéticas debúllanse en secuencias enxordecedoras de versos que piden treguas e acougos.</p> <p>Un diálogo de imaxes e versos realmente inédito.</p> <p>É un libro moi fermoso, ateigado de golpes de efecto notables: símiles, metonimias, sinestesias, personificacións, hipérboles;expresións como:</p> <p>"invernía de metal"</p> <p>"pechar a porta / e atrancala cunha estaca de rabia".</p>	<p>ou "incrustada na botánica dos anos"</p> <p>"as mentiras son sedentarias / instálanse no abdome / e devoran todo o mundo interior".</p> <p>Qué marabillosa percepción que parece iniciar un ensaio sobre o paso do tempo:</p> <p>"a estrada que vai quedandoatrás / é unha versión da intimidade / que se disuelve lentamente / no derradeiro respiro de xullo".</p> <p>Cando pechas a cuberta, ainda tes que sacudir as areas e cunchiñas que se che quedaron pegadas ao corpo...</p> <p>NOTAS</p> <p>1. Editorial Everest Galicia, Punto de encontro, A Coruña, 2012.</p> <p>2. No Centro de Documentación feminista. Vigo, marzo de 2013.</p>
A C T U A L I D A D E		

A NOITE BRANCA da guerra, do frío e da tristura

Cadrei nestes últimos meses con catro obras que tratan o mesmo fenómeno político, o mesmo tempo histórico: as conexións do franquismo co nazismo, e viceversa. Unha delas é propia e modesta; outra é *War Zone*, estudo académico colectivo que recolle parcialmente o sucedido neste Noroeste nos anos da Segunda Guerra Mundial; a terceira é a magnifica edición do profesor Núñez Seixas dos *Cuadernos de Rusia* escritos por Dionisio Ridruejo, voluntario da elite *falangista* na División Azul. Esta NOITE BRANCA é a cuarta, unha moi traballada novela artellada de arredor dun Alfredo voluntario de base na mesma unidade militar española, condutor dunha narración na que atopamos aspectos políticos, bélicos e humanos mesturados atinadamente por man dun narrador, o propio Chisco Fernández Naval transustanciado en Marcos, inquedo autor inserido nunha longa novela (406 páxinas) que naceu dunha fotografía de muller e dunhas cartas gardadas seis décadas nunha caixa de lata.

Porén, como o meu mester non é o de comentarista literario senón o de historiador, correspóndeme apreciar os fundamentos verídicos dunha obra que coido de gran calidade, sen fendas, sen anacronismos, respectuosa coas persoas e co tempo histórico das accións. Para analizar esta novela,

desenvolvamos unha contextualización histórica dos anos trinta e corenta do século XX, anos de ferro e de morte, de ascensión dos totalitarismos e de consolidación da ditadura franquista. Medraron enormemente a radicalización e violencia políticas, os “-ismos” todos, e os avances nas comunicacíons (radio, teléfono, cinematógrafo, aviación,...) facilitaron o seu coñecemento, a súa expansión. O fanatismo interactuaba co aparato de estado, apoderárase do poder, e, omnímodo, levou á deshumanización e ao horror.

Na historia nada acontece porque si, de xeito que será bo lembrar o que segue. A) Na Guerra Civil española (1936-1939) as democracias burguesas non defenderon a legalidade democrática da II^a República, lamentablemente, permitindo o triunfo do franquismo coa inapreciable axuda da Italia fascista, da Alemaña nazi e do Portugal corporativo, sen decatarse británicos, franceses e ianquis de que estaban alimentando á besta que despois, créndose impune, querería devoralos tamén a eles. B) Ninguén discute hoxe que a “nosa guerra” e a terrible represión dun franquismo inmisericorde cos derrotados, foron o prólogo da II^a Guerra Mundial, ese confrontamento territorial aínda máis

Divisionario Máiz en Kolpino. X-1941.

ideolóxico, fascismo e barbarie contra democracia, cur Francisco Franco raposo e suíña que pasou de neutral en outubro do 1939 a non belixerante en xuño do 1940, e viceversa de outubro do 1943 ata a rendición de Alemaña en Maio do 1945. C) Temos estudiado como dende agosto do 1939 Franco colaborou co esforzo bélico nazi, indirectamente abrindo os nosos portos aos submarinos da *Kriegsmarine*, facilitando –ben caros– minerais estratégicos á industria bélica xermana. Con todo, a máis directa colaboración franquista co nazifascismo foi a División Azul española pelexando na fronte do Leste de agosto do 1941 a decembro do 1943, a súa continuadora *Legión Azul* ata

<p>febreiro do 1944, e áinda fascistas españois nas SS nazis ata a fin da guerra. D) Polo sinalado, sós e senlleiros, tamén esfameados, estivemos nove anos en guerra, de 1936 a 1945, e máis áinda, pois a guerrilla antifranquista galega, a democracia armada, perdurou ata 1954.</p> <p>A FORMACIÓN DA DIVISIÓN AZUL</p> <p>A idea de apoiar activamente ao exército alemán na conquista da Rusia comunista naceu o 21 de xuño do 1941, véspera da invasión da Unión Soviética polas tropas da Alemaña hitleriana; escribe Dionisio Ridruejo que [...] nos reunimos en el Ritz a comer Ramón Serrano Suñer, Manuel Mora Figueroa –¿acaso otra persona más?– y yo. Serrano expresó su decisión de formar un cuerpo expedicionario de voluntarios para pelear contra Rusia en el mismo momento en que la guerra estallase. Como ministro de Asuntos Exteriores Ramón Serrano Suñer era persoa ben informada: esa mesma noite a Wehrmacht entrou en Rusia.</p> <p>Dos días 22 a 26 daquel mes de xuño centos de entusiastas <i>falangistas</i> andaron a manifestarse polas rúas nunha fervenza de entusiasmo antisoviético, e Serrano Suñer lanzou para eles a coñecida arenga de <i>Rusia es culpable [...] El exterminio de Rusia es exigencia</i></p>	<p><i>de la Historia y del porvenir de Europa. Comezou o recrutamento o día 2 de xullo da que oficialmente sería a DIVISIÓN DE VOLUNTARIOS ESPAÑOLES</i>, para moitos dos seus compoñentes <i>la continuación de nuestra Cruzada contra el bolchevismo</i> (sic), para outros unha paga elevada naqueles anos da fame (534 pesetas os soldados rasos), o ascenso profesional no exército, e, para tantos, rapaces novos, a aventura, a fuxida da mediocridade represiva do franquismo.</p> <p>Naquela primeira fornada de divisionarios (entre eles o meu pai e un meu tío), que é a que ocupa esta novela, eran maioría os defensores dun nacionalsindicalismo autoritario que coidaban revolucionario, quen crían estaban construíndo unha nova orde mundial á medida da ideoloxía nazi-fascista-falanxista, cousa ben terrible, mais que Ridruejo explica como [...] la esperanza en la constitución de una Europa unitaria, independiente y poderosa [...] e que os divisionarios expresaban con versos más sinxelos: <i>En las estepas de Rusia / España lucha con ardor / unida con Alemania / por una Europa mejor</i>, unha España que, dicían eles, saía dese xeito do illamento para retomar un triunfante camiño imperial.</p> <p>A expedición galega, con 1.205 soldados –deles oitocentos afiliados á Falange–, saíu d'A</p>	<p>Coruña en tren na noite do 16 ao 17 de xullo do 1941; era o convói número catorce dos dezanove que partiron naquelas datas, estes primeiros voluntarios con certeza os máis ideoloxizados dos miles que, en sucesivas remudas, combateron na Frente Leste europea. Despois de atravesar unha Francia hostil, chegaron o día 21 ao <i>Truppenübungsplatz</i> (campamento militar) de Grafenwöhr, en Baviera; dotados dos cincuenta e dous elementos que constituían o equipo militar alemán, moitos coa camisa azul de Falange por baixo do uniforme, o día 31 de xullo, revistados polos xenerais Muñoz Grandes, Cochenhausen e Fromm, berraron “<i>Sí, juro</i>” á pregunta do coronel Troncoso: “<i>¿Jurais ante Dios y por vuestro honor de españoles absoluta obediencia al jefe del Ejército alemán Adolf Hitler en la lucha contra el comunismo, y jurais combatir como valientes soldados, dispuestos a dar vuestra vida en cada instante por cumplir este juramento?</i>”, pasando ser encadrados como a 250 <i>Einhheit Spanischer Freiwilliger</i>, popularmente a División Azul, para os alemáns a <i>Blaue Division</i>, para os rusos a <i>Golubaya Divizia</i>, ao fin, só unha de tantas divisións dun exército alemán que en xaneiro do 1943 tiña trescentas sesenta e unha en activo, máis a única unidade militar estranxeira con mando propio e a que máis</p>
A C T U A L I D A D E		

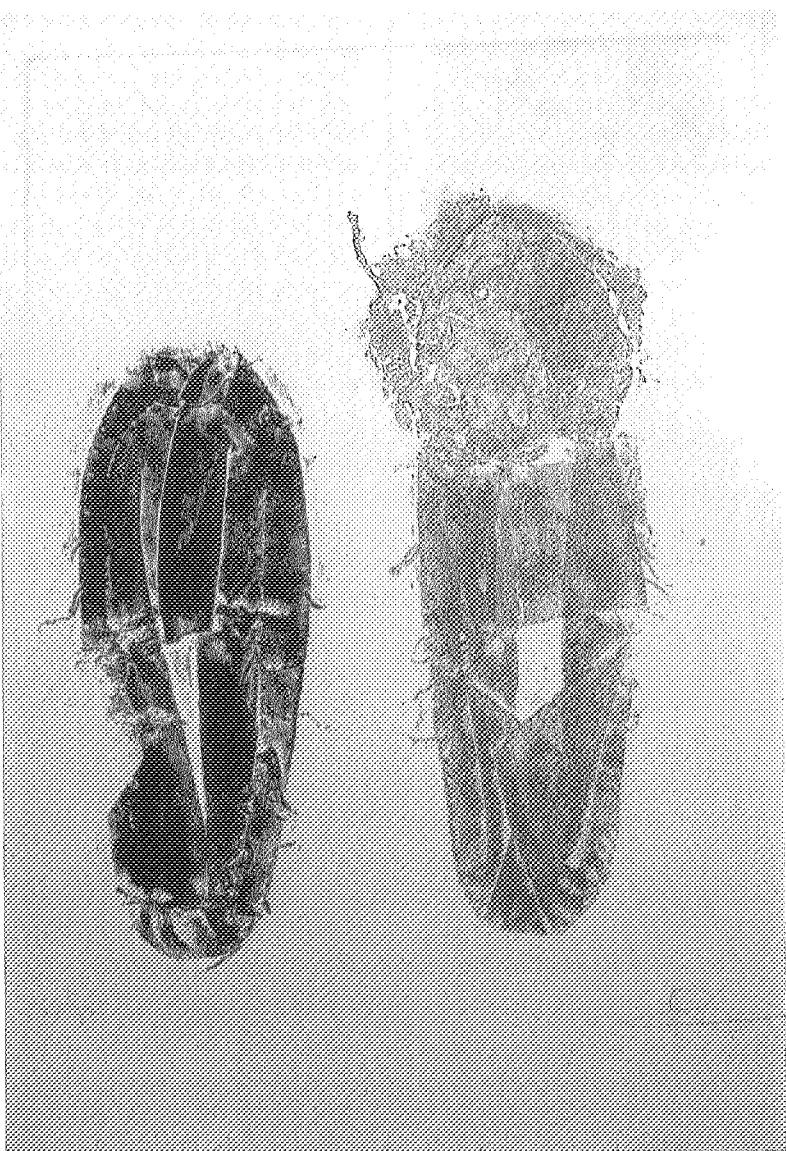
<p>estudos históricos e políticos mereceu.</p> <p>A División Azul partiu de Baviera cara o Leste a comezos de agosto de 1941 e chegou á fronte rusa despois de 53 días de viaxe, trinta e un deles camiñando; esgotados, ainda tiñan folgos para berrar con chulería machista: <i>Tuvimos que recorrer mil quilómetros andando / para ahora demostrar lo que llevamos colgando.</i></p> <p>NA FRONTE RUSA</p> <p>As unidades divisionarias cubriron militarmente a área do río Voljow entre Leningrado e Novgorod, Kolpino, Krasni-Bor, o lago Ilmen, ..., aproximadamente oitenta quilómetros dunha fronte que media dous mil catrocentos de Leningrado a Stalingrado. Cantaban os divisionarios para animarse ripios tan surrealistas como estes que non poido resistir copiar, pois, con todo, reflecten ben o que os movía ao combate, créndose herdeiros dos soldados dos <i>Tercios</i> de Flandres e de Italia, dos conquistadores de América: <i>Cuando estemos en Moscú / tomaremos un vermú, / al entrar en Leningrado / tomaremos un helado, / pues Rusia es cuestión de un día/para nuestra infantería. / Si nos da por la elegancia / tomaremos toda Francia, / y si nos</i></p>	<p><i>falta tierra / tomaremos Inglaterra. / Tomaremos, porque si, / el imperio marroquí. / Al volver de nuevo a España / tomaremos una caña / y para volver a empezar / tomaremos Gibraltar.</i> Nos tempos que corren..., sen comentarios.</p> <p>Non gusto moito das fazañasbélicas, mais acae sinalar que os divisionarios demostraron en Rusia tanto valor e残酷 no combate como amabilidade cara unha poboación civil á que pensaban fan liberar do terror stalinista, unha <i>División Azul que con caballerosidad, hidalguía y valor defiende a Europa frente a la fiera asiática y el oso ruso</i> (Muñoz Grandes). Destaca Núñez Seixas que, sen aceptar unha amableidealización desas relacións, e producíndose [...] variadosincidentes, hurtos, prostitución, algunas violaciones y alguna muerte esporádica de civiles, [...] los soldados españoles ni ejecutaron represalias ni maltrataban a la población civil, lo que era reconocido y apreciado por esta última. De feito, con escándalo dos mandos alemáns, a maioría dos divisionarios tiñantrato cordial e comercial con polacos e rusos e sabemosalgunhas relacións amorosas e outras de afecto cara a criaturas orfas, varias delas traídas a España agachadas nos convois de retorno dos divisionarios e adoptadas aquí.</p>	<p>Ata a retirada oficial en decembro de 1943, militaron na <i>Blaue Division case 47.000</i> españois, sempre en primeira liña, cun 15% de baixas. Aínda seguiron na <i>Legión Azul</i> os máis fanaticados ata comezos de 1944, despois aproximadamente trescentos cincuenta entraron nas <i>Waffen SS</i> e, como <i>Spanische Freiwilligen Kompanie der SS</i>, combatieron en Berlín ata a caída final do nazismo en maio de 1945. A primeira expedición de retornados chegou en maio do 1942 e seguiron outras ata o 24 de decembro de 1943, os primeiros recibidos triunfalmente, os últimos sen publicidade, pois, como dixemos, variara a estratexia política de Franco, só preocupado pola súa supervivencia. Regresaron os da <i>Legión Azul</i> en marzo do 1944, algúns das SS a finais do 1945, e aínda o día 2 de abril de 1954 o buque <i>Semiramis</i> atracou en Barcelona con douscentos oitenta exdivisionarios que estiveran máis dunha década presos na Unión Soviética. Unha vez en casa aos máis lles esvaeu a vida no anonimato, outros –principalmente os das primeiras fornadas– entraron nas diferentesescalas da burocracia orgánica derivada da <i>Falange</i>, outros viviron da política franquista, outros seguiron carreira militar. E tantos que gardaron sempre a gran frustración dos perdedores.</p>
A C T U A L I D A D E		

A NOVELA E A HISTORIA

Como historiador sei ben que a realidade histórica supera ao que poidamos imaxinar. Polo mesmo, debo celebrar unha obra tan ben escrita como extraordinariamente ben documentada, na que, en palabras do autor, *case todo é ficción, mais todo é real*, sabendo Chisco recoller e desenvolver todo e moito máis do que eu deixei anotado. Por non cansar, vaian só algúns exemplos:

Páxinas 68 a 73.— Describe como uns exiliados españoles acurraban o convói dos divisionarios galegos ao seu paso por Francia. Como outros incidentes semellantes (en Troyes, Poitiers, Orleáns,...) tal ataque sucedeu, pois o 19 de xullo do 1941 ferroviarios franceses e refuxiados españoles acantazaron en Tours a expedición divisionaria nº 14, a procedente d'A Coruña. Por certo, noutro caso, ben pintoresco, os divisionarios prenderon pola súa belixerancia antifascista á dotación da máquina do tren que os levaba, ficando inmobilizados varias horas nunha vía morta.

Nas páxinas 120 a 124 o avó Claudio do narrador Marcos era músico, próximo ao galeguismo e á Frente Popular, que foi quen de ripar das gadoupas dos sublevados en xullo do 1936 ficando medio entobado até o 8 de abril do 1937, que se entregou. En oito folios da

<p>Causa 1365/36 de Ourense (documento citado nas páxinas de referencia) están recollidas a vida política e as declaracóns de Claudio Pérez Naval, músico, de 44 anos, casado, pai de cinco fillos, nacido na Rivelas, detido pola garda civil o 7 de abril de 1937 na estrada de Oira, absolto no consello de guerra do 15 de maio do 1937 no que, sen que o fiscal pedise tal cousa, o tribunal militar condenou a morte ao carpinteiro Ramón Figueiras Añel e ao labrador José González González, executados en Ourense rematando xullo de 1937.</p> <p>Nas páxinas 172 e 173 os rusos tomaron nun avance unha posición divisionaria, matando e cravando con picos sobre o xeo a varios soldados españoles. Tal feito brutal foi verdadeiro, acontecendo na madrugada do 27 ao 28 de decembro do 1941 entre Udarnik e Staraias.</p> <p>Nas páxinas 338 a 341 os blindados rusos foron rexeitados con bombas de man pola infantería divisionaria; a unidade foi trasladada despois a Novgorod para descansar. Esta acción desenvolveuse de xeito igual ao descrito: o combate producíuse o dous de abril de 1942 e o traslado o día cinco inmediato.</p> <p>Asemade, boa mostra de que nas historias individuais está reflectida a historia colectiva, témola, alén de no propio fío</p>	<p>condutor desta novela, nas referencias á repercusión da sublevación de xullo do 1936 e á represión fascista en Ourense, á guerrilla, á amizade e á morte, na presenza témera dos partisans no bosque, nas escenas bélicas e golpes de man moi ben contados e nas tramas complementarias, das que algunas (por exemplo, a estadía en Cuba) constitúen "per se" extraordinarios relatos. Dan conta de moito oficio do autor tanto o suixerinte paralelismo entre a presenza militar española en territorio soviético no tempo da IIª Guerra Mundial e no territorio afgán contemporaneamente, como a idea de dividir en tres espazos cada capítulo, primeiro o do propio Alfredo, segundo o de María Luisa e terceiro o de Marcos. Finalmente, o uso literario do <i>travelling</i> e do <i>flashback</i> ou ceacú, son hábiles artificios que, con outras personaxes e outras circunstancias, eu atopara xa no Fernández Naval d'<i>O bosque das antas</i>. Merecidamente, A NOITE BRANCA (nesta altura con dúas edicións) acadou o Premio da Irmandade do Libro ao mellor libro galego do ano 2012; sorprendente, tamén esta obra é valorada como ben escrita e obxectiva en <i>memoriabla</i>, páxina na rede dos admiradores da División Azul.</p> <p>Na Compañía do capitán Patiño, no IIº Batallón que mandaba o comandante Román, un dos tres</p>	<p>do Regimiento 269 do Coronel Martínez Esparza, cóntanos Chisco que había un soldado chamado Alfredo Rodríguez Naval, que, menos ferido no corpo que na alma, derrotado e desequilibrado, volveu co frío metido no corpo ás noites brancas dun Ourense no que tiña unha nai que é a outra ou (ao fin) a verdadeira, protagonista da novela, unha María Luisa de moi forte personalidade, se egocéntrica, tamén con mentalidade que non encaixaba na época e comportamentos (relixioso, sexual, social,...) ben sorprendentes, unha persoa á que [...] malia o que sufriu, siempre lle importou a vida [...], unha muller que ao longo da novela vai gañando espazo literario ata -case- substituír a un Alfredo que, pasenxo, vai ficando lonxe.</p> <p>O demais que eu poida contar só é historia. A División Azul –unha división de cortacabezas en palabras de Vasili Grossman– tivo certa importancia militar e política, mais foi só unha gota de auga no océano da guerra, o gran desatino, que di un dos protagonistas secundarios desta obra tan ben construída.</p>
--	---	--

A C T U A L I D A D E

PRIMAVERA OU OUTONO NO MUNDO ISLÁMICO

A extensión da denominada primavera árabe por todo o mundo islámico, a partir da revolución tunesiana de 2011, é un dos procesos históricos más singulares do tempo que estamos a vivir. Ben sexa considerado con optimismo, e desde a óptica triunfal dos corifeos do “triunfo da democracia”, ben sexa considerado con pesimismo, baixo a consideración de que os procesos políticos non poden ser exportados e de que os seus resultados son sempre incontrolables, na medida en que alteran equilibrios de poder fruto de longas décadas de litixios internos e volven abrir unha torta que precisa ser novamente repartida, o certo é que a primavera árabe converteuse nun dos temas máis frecuentados e de maior interese no debate intelectual contemporáneo.

O colonialismo europeo deixou, logo do século XIX e XX, unha manchea de estados artificiais, feitos con regra e cartabón sobre un mapa, e sen ningunha coherencia canto á dispersión das diferentes comunidades polos territorios. A situación poscolonial deses novos estados, non só desde o punto de vista económico, como social e cultural, revelou que o

vello colonialismo europeo marchara, ainda que non por completo. O Estado de Israel, coas súas curiosas contradicións entre unhas declaracións de grandes utopías incumpridas, coa inclusión da necesidade dun estado palestino que fose artellado en paralelo co propio estado xudeu, e os feitos que nolo sinalan como un xendarme establecido na rexión ao servizo dos intereses concretos do colonialismo inglés, primeiro, e americano, despois, sitúanos perante un cumio de friccións e controversias, con consecuencias tráxicas, como se sabe. Se a isto engadimos a irrupción do islamismo e a imposibilidade de dignificación das mulleres, sometidas a unha barbarie de abusos e carencias dos dereitos más elementais, comprendemos que, desde o noso eurocentrismo, o afastamento dese mundo, exótico e terrible a un tempo, non faga máis que acrecentarse. As solucións ideadas desde os grandes centros de poder, mencionemos, sen ir máis lonxe, Iraq e Afganistán, danno conta de que a fenda non fai máis que abrirse, unha e outra vez, perigosamente.

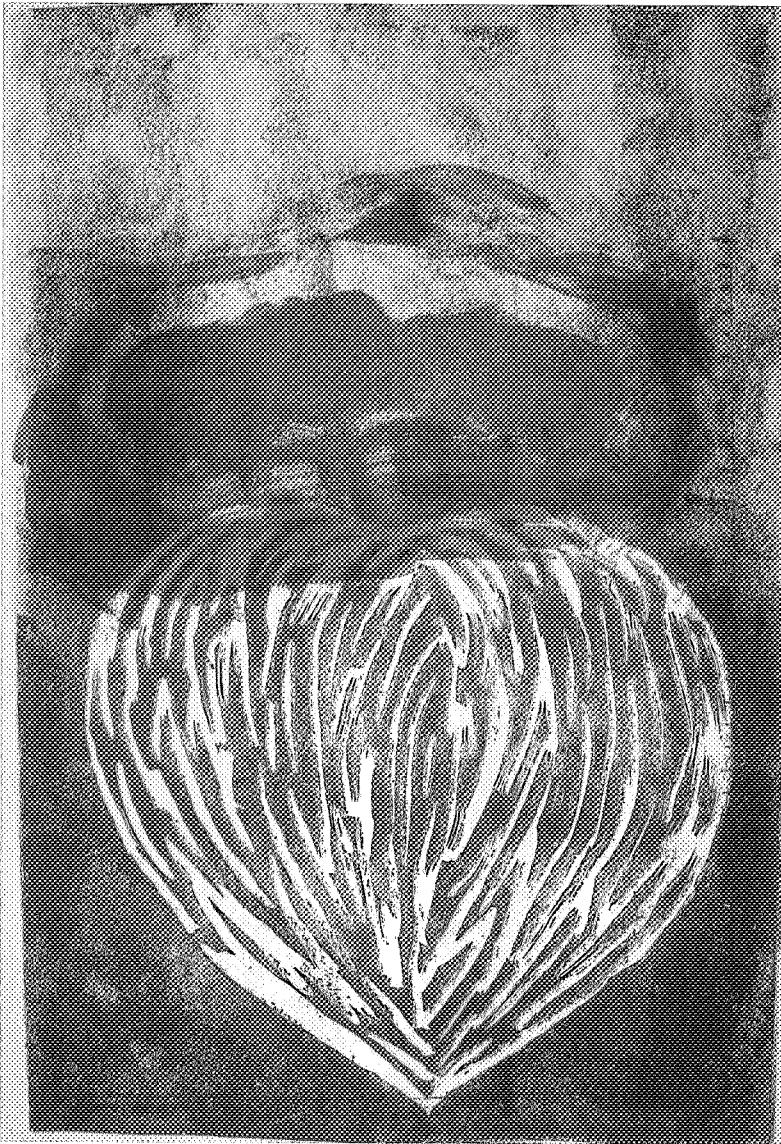
Neste contexto non é casual que moitas voces no seo da cultura europea, en particular, e

occidental, en xeral, se ergan para dar conta das súas análises e das súas conclusións. Entre estas voces, cada vez más numerosas, poucas como a de Yashmina Shawki, galega por parte de nai e kurda por parte de pai, licenciada en Dereito e Historia Contemporánea, narradora e colaboradora habitual de diversos medios escritos, tanto escritos como falados, e que nos achega esta súa nova entrega *El Despertar Árabe, ¿sueño o pesadilla?*, publicada pola Editora da Universidade de Santiago de Compostela, dentro da súa colección de ensaio. Cabe un achegamento ou estamos abocados a un mundo dividido no que a cultura islámica e a cultura occidental estean xa para sempre viradas de costas unha a outra, sen ningunha posibilidade real de recoñemento sincero nin tampouco de entendemento? Poder ser calquera intervención occidental en calquera dos países da rexión, considerada benéfica ou mesmo benevolente, por máis que se inspire na defensa dos dereitos humanos e da democracia?

O libro de Yashmina Shawki resulta, por tanto, moi oportuno, toda vez que á revisión dunha importante documentación histórica, que nos sitúa no marco

de partida para unha panorámica actual deste complexo asunto, engade unha análise e mesmo unha admonición de cales son os camiños que deben ser frecuentados a partir de agora, se realmente queremos botar man da racionalidade para a resolución ou, cando menos, o abrandamento dos conflitos existentes.

Son possibles as democracias tuteladas polo exército, vixilante sempre dos temidos radicalismos relixiosos? É posible conciliar o carácter laico das repúblicas coa vocación política de moitos sectores islamitas? É posible a democracia máis elemental cunha poboación baixo o límite da pobreza nunha porcentaxe moi ampla? É tolerable a actitude maioritaria do islamismo, mesmo daqueles sectores menos radicais, con respecto aos dereitos elementais das mulleres en tanto que seres humanos? Cómo facer posible o encontro entre dous modelos de civilización tan antagónicos, máxime cando a poboación europea está a minguar por mor da perda de natalidade e a inmigración desde o mundo islámico está a modificar as porcentaxes populacionais da "velha Europa"? Pode o primeiro mundo permanecer alleo a estes

A C T U A L I D A D E

<p>procesos en marcha ou é a súa obriga tentar dirixilos e orientalos?</p> <p>A estas e moitas outras preguntas tenta darles resposta o libro de Yashmina, sempre desde a obxectividade dos datos manexados e desde a conciencia de que non hai respuestas máxicas nin simples, áinda que si principios que deben ficar ben claros.</p> <p>A autora procede á enumerar as que considera as causas directas desta situación: os salarios baixos, os prezos altos, unha pobreza pertinaz; a agricultura deficitaria e os alimentos subsidiados; o crecemento demográfico, con urbes superpoboadas e un enorme desemprego; a corrupción e o nepotismo; a supresión dos dereitos civís e as liberdades individuais, moitas veces por medio do estado de emergencia; a ausencia ou limitación da liberdade de expresión, opinión e prensa; a falta de lexitimidade dos gobiernos.</p> <p>E é neste contexto que asoma a secular discriminación da muller. Considerada un ser inferior, sen dereito a rexer o seu destino, sometida sempre ao dominio dun home, coa axuda do estamento relixioso, interesado</p>	<p>no mantemento do sistema patriarcal. A perennidade desta situación por medio do uso da forza, a violencia e as ameazas divinas traen consigo unha poboación feminina sometida ao terror e carente do mínimo exercicio da dignidade humana ou ciudadá. Contra esta perpetua infancia feminina, inducida desde o sistema de poder, cun modelo de muller inválida e incapaz, que nalgúns casos non pode nin conducir un automóbil, mostrar libremente o seu rostro ou bañarse cunha peza de baño convencional en occidente, érguese unha dura e heroica loita, moitas veces silenciada, sinal de que esa situación non pode perdurar, xa que representa un dos puntos de fricción en que o contraste entre o progreso e o conservadorismo se manifesta de xeito máis crítico.</p> <p>A autora conclúe que só unha democracia á súa maneira e ao seu ritmo, non presionada desde occidente, pode conducir a ansía evidente de encontrar un sistema xurídico e xudicial que dea garantías para ultrapasar unha longa inexperiencia democrática e unha deficiencia institucional. A falta de partidos políticos e organizacións civís consolidadas que poidan servir de canle para o alivio das grandes diferenzas</p>	<p>ideolóxicas incrementa, se cabe, a dificultade dun camiño cara á xustiza social no que o resto do mundo, comezando polas grandes potencias occidentais, sexan observadoras atentas que, porén, renuncien a calquera tentación de intervir. Serán o tempo e o sucesivo desfile de novas xeracións os que marcarán o camiño, dentro da peculiaridade de cada país e sempre coa sombra da islamización como un perigo que deba ser sorteado a cada momento.</p> <p>Libro de acertada estrutura e ágil redacción, ofrece un panorama moi detallado e enriquecedor para quen queira achegarse pormenorizadamente a un dos temas más candentes da nosa actualidade.</p>
A C T U A L I D A D E		

OS XORNALISTAS UTÓPICOS de Manuel Veiga

A denominada literatura do eu, cualificación que por outra parte non me agrada en absoluto entre outras razóns por esa dimensión semántica un tanto alleadora e distanciadora que encerra (mellor sería talvez adscribila baixo os termos de literatura de autoficción ou autorreferencialidade) ofrece, desde hai algúns anos entre nós, mostras dunha vitalidade envexable, arrópese esta a unha modalidade máis ou menos autobiográfica, máis ou menos ficcional. A medio camiño entre esta modalidade narrativa, que se desinhibe e se abandona, dalgún xeito, á comunicación de experiencias propias, e aquello que non deixa de estar diante, á fin e ao cabo, dun construto narrativo que cómpre entender como fabulación, é preciso situar este *Os xornalistas utópicos*¹ do escritor monfortino Manuel Veiga: ao meu ver unha das entregas más prezadas entre as que este autor veu deixando na narrativa galega máis recente.

A opción narrativa pola que Veiga opta non transita, con exclusividade, polos vieiros de carácter autobiográfico, nin tampouco constitúe un exercicio memorialístico ou un diario en exclusiva, nin mesmo resulta un ensaio adubiado de ficción...,

mais talvez na cerna da proposta haxa un pouco de todo isto ao iren desvelándose, aquí e acolá, os alicerces dese territorio alimentado pola indefinición entre aquilo que ocorreu e o que pudo ocorrer, ou entre aquilo que a voz narrativa nos presenta como experimentado e que pode ser que tan só sexa unha fabulación. Se cadría, a mellor definición diante do que a lectora ou o lector atopará explícitase nunha pasaxe cando unha voz narradora, referíndose á obra de Christa Wolf, *Noticia sobre Christa T. En carne propia*, sinala: "din que mestura varios niveis, porque fala de todo, biografía, ensaio, novela con golpes poéticos, labores domésticos, sentimientos, depresión por un mesmo e polo que lle sucede ao país, inquedanza, sutileza, avisos de algo, ideas de ensaios só albiscadas" (pp. 160-161).

Aínda ben se poderían engadir a esta listaxe, que nos fala dun territorio fronteirizo e esvaradio, elementos de colleita propia como son conversas oídas ou protagonizadas aquí e acolá, esquemas argumentais de novelas improbables, microrrelatos, listaxes do que calquera escolante fai ao longo dun día e un bo número de referenciais, por veces

sorprendentes, que se poderían engadir aquí constituindo, dalgún xeito, unha bitácora onde cada capítulo ou fragmento narrativo, supón unha sorpresa, en moitas ocasións inesperada, ao bater con anacos de conversas, reflexións de orde doméstica e, sobre todo, con literatura, con moita literatura que non converte a proposta nun exercicio de metaliteratura, algo que a propia voz narradora considera "un bo recurso para os escritores sen tema"... Literatura, en fin, en forma de diálogo con citas e, sobre todo, coa experiencia da lectura, onde pairan ecos de Jules Vallès, Vilamatas, Granell, Chirbes, Sciascia, Amos Oz, Zweig ou Böll... artellando un acto comunicativo peculiar, sen dúbida, con estes e outros autores, pero tamén por esencia con autoras e autores de noso porque é nesta tradición na que se inscribe con naturalidade sen ínfulas de vontades universalizadoras que resulta absurdo procurar, coma se a nós algo nos faltase no noso sistema literario. Velaquí, así pois, o percorrido, persoal, íntimo, intransferible e tamén loxicamente subxectivo que ordena o libro, articulado a través, nunha boa medida, das reflexións, en apariencia caóticas, pero só en apariencia, que un protagonista chamado Obdulio

	<p>Somoza comeza a ofrecer en virtude de espellar a experiencia propia como director dun xornal xunto con todas as evocacións que, en función dunha biografía persoal, se desatan, cobrando especial relevancia aquelas páxinas de carácter memorialístico que atinxen aos anos de formación académica no Madrid daquela transición intransixente que bautizara Lueiro Rey, ofrecendo unha visión, ao meu ver desencantada nalgúnha medida, mais nunca nostáxica, das vivencias naqueles tempos convulsos e intensos, onde particularmente me interesou máis o proceso de recomposición</p>	<p>do que se denomina "mapa da historia" dunha cidade na que a presenza dos ecos da República e da posguerra eran, aínda, doadamente recoñecibles. Complementa, por último, ese perfil do protagonista a presenza das voces doutros personaxes que conforman ese chamado "tribunal dos coetáneos", onde non faltan lategazos críticos dirixidos ao propio protagonista, malia que tamén, e estas parécenme moi diáfanas, non sexa difícil achar reflexións, claro é, sobre o xornalismo, e sobre quen practica o xornalismo, en ocasións liñas acedas e ao tempo clarificadoras.</p>	<p>Non fixen referencia nas liñas anteriores, e queda para a conclusión á mantenta, a un dos elementos que, particular e subxectivamente, máis resultaron do meu agrado neste libro: tal é a adopción dunha perspectiva irónica, en moitas ocasións distanciadora, pero sempre ágil e fresca que domina boa parte da totalidade da narración. Dá xenio advertir ese aguillón crítico, en ocasións sarcástico, que Veiga exhibe tantas veces case diría que impunemente, e a mi gustoúme que fose así. Talvez, igualmente, esta novela teña algo de proposta xeracional que inquire ou afonda no urdido</p>	<p>formativo e como as vivencias foron moldeando as persoas ... persoas que non se abandonan porque, tantas veces, hai espazo para o positivismo: "Temos fe e entusiasmo, humor incluso, contra todo prognóstico, contra a lóxica". Sexa como for, estas miñas non deixan de ser cábalas e interpretacións mais o que é ben certo é que nestas páxinas se dá conta tamén de contradicións e conflitos do noso tempo e faise cunha claridade que como lector agradezo. Ao tempo, atrévome a propor que cadaquén se achegue a este libro e faga as súas: a hibridación do texto, o seu carácter de continuo desdobramento, a exploración dun horizonte do que descoñecemos as fronteiras verdadeiras, sen dúbida, convida a facelo porque "a literatura gusta das marxes, cobra vida moitas veces nas fronteiras das identidades sexuais, lingüísticas e territoriais", non dubido que así é.</p>	
A C T U A L I D A D E					

FINA CASALDERREY, ACADÉMICA

Hoxe, venres 22 de novembro do ano en que andamos, o Teatro Principal de Pontevedra escoitará o discurso de ingreso na RAG desta profesora, etnógrafa de vocación, gastrónoma de afición e que tantas veces se deixou escoitar en conferencias ou ler nos xornais con ese persoal acento que Xeve lle deixou na voz e na nacenza aló polo 1951.

Recoñecido foi o seu talento e capacidade creativa con múltiples premios literarios, gastronómicos e mesmo periodísticos, xunto con non poucas distincións honoríficas, así como coñecida é a súa extensísima obra a través da tradución a innúmeras lingua e das súas intervencións en charlas-coloquio, mesas redondas, esparexendo obra e palabra por diversas partes do mundo, invitando sempre a compartir a súa viaxe á semente.

Sempre vinculada á LIX –deuse a coñecer no 1991 coa novela xuvenil *Mutaciones xenéticas* e xa no ano 1996 lle foi concedido o Premio Nacional de Literatura Infantil e Xuvenil por *O misterio dos fillos de Lúa*– participou no informe da UNESCO de 1997 *La educación encierra un tesoro*. Foi membra da directiva de Galix dende setembro de 2001 ata xaneiro de 2004. Pertence ao PEN Club

dende o 12 de xaneiro do ano 2008, e á AELG dende o 1 de xullo de 2009.

Hoxe recordámola agarimosa en xullo do 2010 na Illa de San Simón, despois da entrega dos Premios Xerais, nesta fotografía de Xurxo Lobato “*coa nena de ollos ladróns, porque lle roubaron toda a cor ao mar*”, velada na que foi a mantedora literaria co discurso *Chove prata en San Simón*, arredor da literatura infantil e da súa importancia potenciada polos premios, intervención que rematou con esta apelación: “*Merlín, ti que coñeces os segredos dos silencios, pinta con tinta permanente a fala que herdamos dos nosos devanceiros para que ningún nos borre*”.

Hoxe vai ser un día *imborrable* para o noso universo literario porque a RAG fala e escribe con voz de muller.

Parabéns polo nomeamento. Parabéns por compartir con nós esa *Viaxe á semente. Dende os refachos do corazón ata onde habita o imaxinario*.

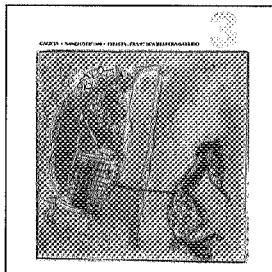
ÍNDICE

Editorial 3	A casa de ensoño da Barbie en Berlín 71	Fina Casalderrey, académica 114
Festa da Palabra Silenciada, ou The Dinner Party á galega 8	Katie Mitchell e os micromovimentos da conciencia en escena 74	
As escritoras canónicas na <i>Festa da Palabra Silenciada</i> 13	Memoria e esquecemento 77	
As luces só se curan con más luces 19	Clara Peeters 86	
30 anos de creación plástica na Festa 33	Margarethe von Trotta (re)descóbrelos Hannah Arendt 88	
A nosa lingua en distintas voces 37	Holocausto permanente 94	
A palabra crítica desde a FdPs 42	Recursos e ferramentas. Por un código próprio 98	
De 1983 a 2013, 30 anos de Festa 46	Xardín de inverno, de Ledicia Costas 101	
Despedida a Victoria Sau 50	A Noite Branca da guerra, do frío e da tristura 104	
Ricardo Carballo Calero 52	Primavera ou outono no mundo islámico 109	
Vivir xuntos 56	Os xornalistas utópicos, de Manuel Veiga 112	
Exipto entre areas movedizas 62		
Custodia compartida 67		

NÚMEROS ANTERIORES

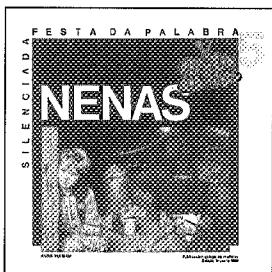
Rosalía de Castro
(esgotado)

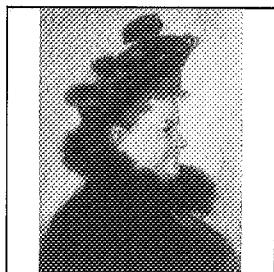
Francisca Herrera
Garrido (esgotado)

Xohana Torres

Literatura infantil

Emilia Pardo Bazán

Medios de comunicación

O erotismo

Colonialismo e sexism

Dez anos de
movimento feminista

Novísimas pintoras
galegas

Poetas Pura e Dora
Vázquez

Encontro de poetas
peninsulares e das illas

Arquitectura e
urbanismo

50 anos de revolución
sexual. O segundo sexo

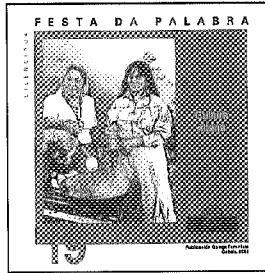
15 anos de poesía na
Festa da Palabra

Abolición!
A Prostitución a exame

As traballadoras da
Artística

O Rromipén.
Cultura xitana

A ciencia
como aliada

María Mariño

Os Feministas

Violencia

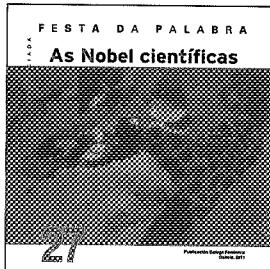
O verbo patriarcal

25 años de cultura feminista

Actualizar a Rosalía

As Nobel científicas

Clara Zetkin

Pedidos a:

ANDEL do libro galego e portugués

Avda. Camelias, 102 Baixo • 36211 VIGO

Telf. 986 23 90 00 • www.andelvirtual.com • pedidos@andelvirtual.com

A C T U A L I D A D E

F E S T A D A P A L A B R A

S I L E N C I A D A

Publicación Galega Feminista
Galicia. 2013

29

FEMINISTAS INDEPENDENTES GALEGAS